TARTIŞMA ▶ KURAMLAŞTIRMA ▶ ARAŞTIRMA ▶

EKİN BELLETEN

ÜÇ AYLIK DERGİ

YÖK "Dünyası"
M. Şehmus Güzel

Postmodernizm Kavramının Değerlendirilmesi
Erdem Aksoy

Türkiye Ekonomisinde Planlı Dönemde
Üretim Artışlarının Kaynakları
Osman Aydoğuş

Özgürleşme Sürecinde İnsan
Gürdal Aksoy

Felsefede Sanatta Oyun Kavramı
Ve Oğuz Atay'a Giriş
Hasip Akgül

Müziğin Temel Yapı Elemanları
İsmail Lütfü Erol

Mutluluğun Bedeli
Şiir Erkök Yılmaz

Gerçekleri Çarpıtabilmek İçin
Her Zaman İstatistikçi Olmak Gerekmiyor
Candan Baysan

Ekonomi Politik Sözlüğü
Yalçın Küçük

1991
KIŞ

İÇİNDEKİLER

M.Şehmus Güzel
YÖK "DÜNYASI " 5

Erdem Aksoy
POSTMODERNİZM KAVRAMININ DEĞERLENDİRİLMESİ 43

Peter Eısenman
POSTMODERNİZM 45

OsmanAydoğuş
TÜRKİYE EKONOMİSİNDE PLANLI DÖNEMDE
ÜRETİM ARTIŞLARININ KAYNAKLARI..... 49

Gürdal Aksoy
ÖZGÜRLEŞME SÜRECİNDE İNSAN 67

Hasip Akgül
FELSEFEDE SANATTA OYUN KAVRAMI
VE OĞUZ ATAY'A GİRİŞ 81

İsmail Lutfü Erol
MÜZİĞİN TEMEL YAPI ELEMANLARI..... 88

Şiir Erkök Yılmaz
MUTLULUĞUN BEDELİ 97

Candan Baysan
GERÇEKLERİ ÇARPITABİLMEK İÇİN
HER ZAMAN İSTATİSTİKÇİOLMAKGEREKMİYOR..... 100

Yalçın Küçük
EKONOMİ POLİTİK SÖZLÜĞÜ..... 104

YAZI KURULU

Prof. Dr. **Erdem Aksoy**
Doç. Dr. **Yalçın Küçük**
Doç. Dr. **Şehmus Güzel**
Doç. Dr. **Attila Erden**
Dr. **Nurcan Süzal**
Candan Baysan

Sahibi: Dönem Yayıncılık adına: **Bilgesu Erenus**
Yazı İşleri Müdürü: **Abdullah Keskin**

Yazışma Adresi: Konur Sokak 73/9 Ankara
Telefon: 125 93 78

BU SAYIMIZDA VURGULAR

Ekin Belleten dördüncü sayısına ulaştı. Bu sayıyla birlikte, Ekin Belleten'in araştırma, tartışma, kuramlaştırma alanında bir boşluğu doldurma ve topluma hizmet verme yönünden önemli bir işlevi olduğu belirginleşmektedir.Bundan önceki sayılarımız tükenmiştir. Sosyal bilimler dalı dışında kalan disiplinleri içeren çeşitli inceleme yazılarındaki, yoğunlaşma, derginin üniversite dışındaki genç araştırmacılara ulaşabildiğini göstermektedir. Dergimize yönelik sıcak ilgiden destek alarak, her sayımızda tiyatro oyunu, şiir, öykü yayımlamayı sürdürmeyi planlıyoruz.

Geçtiğimiz Kasım ayı, YÖK'ün 9. kuruluş yıldönümüne rastlaması nedeniyle, üniversitelere ilişkin tartışmalara yeni bir ivme kazandırdı. Doç.Dr. Şehmus Güzel *YÖK "Dünyası"* başlıklı araştırmasında, "hafızalarımızı tazelemek" amacıyla, birbirinden bağımsız üç konuyu birarada ele alıyor. *YÖK'ün Getirdikleri (I). Türkiye'den İnsan Manzarası: İhsan Doğramacı* adını taşıyan birinci bölümde, 12 Eylül rejimi ile YÖK'ün kurumsal yapısı arasındaki bağlantıdan hareket ederek, günümüzdeki üniversite yapısında ortaya çıkan bir tipoloji çiziyor. *YÖK'ün Getirdikleri (II): Silk-i İlmiye'nin Vaziyeti ya da Rektör ve Dekanlarıyla YÖK* adlı ikinci bölümde, YÖK'ün getirdiği düzenlemenin en önemli iki unsuru olarak belirginleşen rektör ve dekanların ortak niteliklerini, çeşitli üniversiteler örneğinde sergiliyor. Bu ortak özelliklerden hareket ederek, YÖK düzeninin temel eğilimleri vurgulanıyor. *Tarihten Bir Yaprak: 1982 YÖK Tasfiyesi Başlıyor* adını taşıyan üçüncü ve son bölümde, Ş.Güzel üniversitelerde yaşanan öğretim üyesi tasfiyelerinin kökenine iniyor.

Prof.Dr. Erdem Aksoy, düşünce ve sanatta modern dönemin verilerinden yola çıkarak *postmodernizm* kavramının gelişimini, ve modernizme yönelik eleştirilerini mimarlık disiplini çerçevesinde incelemektedir. Post-modern dönemin mimarı yapılarının, hiper-mekan arayışını ve her yeni binada tam, eksiksiz bir dünya yaratma çabasının altını çizmektedir. Konuyu bütünleyeceğini düşünerek Araştırmacı-Mimar İzzet Göldeli'nin Peter Eisenman'dan yaptığı bir çeviriyi de yayımlıyoruz.

Ekin Belleten'in her sayısında, Türkiye ekonomisine ilişkin kapsamlı bir araştırmanın yer almasına özen gösteriyoruz. Dr.Osman Aydoğuş, Türkiye ekonomisinde 1983-1986 döneminde, yapısal değişmeye yol açan üretim artışlarının kaynaklarını *Syrquin ayrıştırma modeli* ile belirliyor. 1963-1979 döneminin tamamı ve üç alt dönemi ile 1979-1986 dönemi için, sektörel üretim artışlarında çeşitli faktörlerin göreli payları araştırılmıştır. 32 sektör için elde edilen sonuçlar, seköz ana sektör ve ekonomi-genelinde toplulaştırılmış, dönemler ve alt dönemler itibarıyla, yurtiçi, nihai talep genişlemesi, ihracat genişlemesi, ithalat ikamesi ve teknolojik değişmenin sektörel üretim artışlarındaki katkıları hesaplanmaktadır.

Kültür alanında insanla ilişkili temel kavramları sorgulayan tartışma yazısında Gürdal Aksoy, insanın ne olduğu üzerine çeşitli tanımlamaları inceliyor. *Politik hayvan, alet yapan hayvan, konuşan hayvan* -konuşma dilinin gelişimiyle birlikte- *düşünen hayvan* sınıflandırmalarının tartışılmasından sonra, *İnsan Nedir*? sorusuna yanıt arı-

yor.

İnsan ve insanın temel karşıtları olarak nitelenebilecek doğa ve zamanla olan mücadelesi pek çok yazıya konu olmuştur. Bu mücadeleyi temel alan yazısında Hasib Akgül, oyun kavramı ve insanın oyun tutkusunu inceliyor. Kapsamlı bir araştırmanın ilk bölümünde oyunun insan yaşamındaki rolü ve önemi, çeşitli kuramcıların görüşleri yönünde inceleniyor. Araştırmada, Türk edebiyatında saygın bir yeri olan Oğuz Atay'ın oyun dünyasına girmeyi kolaylaştırmak üzere, yazarın oldukça etkilenmiş olduğu kuramcı Eric Berne ayrıntılı olarak irdeleniyor. Gelecek sayımızda araştırmanın ikinci bölümü olan Oğuz Atay'ın Oyun Dünyası'nı yayımlamayı düşünüyoruz.

Kültür-insan etkileşimi doğrultusunda insanın en önemli eylemlerinden biri olan müziğin oluşumu ve müzik-insan ilişkisi, İsmail Lütfü Erol tarafından incelenen yazıda yer almaktadır. Bu incelemede, insan yaşamına müziğin nasıl girdiğinden başlayarak, bugünkü düzeye varan gelişmenin, aslında "tınlayan felsefe"nin gelişim tarihi olarak düşünülebileceği vurgulanmaktadır. Hareket, ses ve insan ilişkisinin araştırılması gereken pek çok yönü olduğu, bu çalışma ile ortaya konmaktadır.

Bu sayımızda, iktisatçı olan Prof.Dr. Şiir Yılmaz'ın kısa ama sıcacık bir öyküsünü yayımlıyoruz. Sevmenin ve mutlu olmanın mutlaka bir çaba, bir müdahale ve öncelik vermeye dayandığını vurgulayan bu öykü, inanıyoruz ki, çoğumuzda bir iz bırakacaktır.

Kitap tanıtımına bu sayımızla birlikte başlıyoruz. Candan Baysan, "Gerçekleri Çarpıtabilmek İçin Her zaman İstatistikçi Olmak Gerekmiyor" başlıklı tanımında - kendisi de istatistikçi olarak önemli bir yapıtı özetliyor. E.S. Herman ve Noom Chomsky'nin yazdığı "*Manufacturing Concent, The Political Economy of the Mass Media*" adlı kitap, kitle-iletişim araçlarının etkinliğini ve toplumsal hayata müdahale boyutlarını irdelemektedir.

Önceki sayımızda yayımlamaya başladığımız ve ilgiyle karşılanan *Ekonomi Politik Sözlüğü*'nün yeni maddelerini yayımlamayı sürdürüyoruz.

Gelecek sayımızda buluşabilmek umuduyla...

EKİN BELLETEN 90 KIŞ Sayfa 5-41

YÖK DÜNYASI

M.Şehmus Güzel

12 Eylül 1980 darbesinin Türkiye'de siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda yaptığı tahribatı görüyoruz. Yakın bir gelecekte acısı daha fena duyulacak darbenin üniversite ve onun aracılığıyla bilim ve kültür yaşamımızda açtığı yaranın adı YÖK. 1982'den bu yana geçen zaman dilimi içinde, YÖK kurumlaştığı, başkanı İhsan Doğramacı *establishment* içinde yer aldığı için artık eleştirilmez oldular. YÖK'ün yarattığı düzen, getirdiği rektör ve dekanlar, yüzlerce öğretim üyesinin tasfiyesi unutulmaya yüz tuttu gibi. Biz unutmak yanlısı değiliz. İşte bu amaçla ve hafızamızı tazelemek için bir dosya hazırladım. Dosya birbirini tamamlayan ama aynı zamanda birbirinden bağımsız ve ayrı ayrı okunabilen üç yazı içeriyor:

1- YÖK'ün Getirdikleri (I): Türkiye'den Bir İnsan Manzarası:İhsan Doğramacı; ;

2- YÖK'ün Getirdikleri (II): Silk-i İlmiyye'nin Vaziyeti ya da Rektör ve Dekanlarıyla YÖK;

3- Tarihten Bir Yaprak: 1982, YÖK Tasfiyesi Başlıyor.

YÖK'ÜN GETİRDİKLERİ (I):

TÜRKİYE'DEN BİR İNSAN MANZARASI: İHSAN DOĞRAMACI

Ord. Prof. Dr. Ernest E. Hirsch'in Haziran 1982'de Federal Almanya'da yayımlanan *Wissenschafts-Reich, Wissenschafts-Verwaltung Wissenschafts-Förderung* dergisinde yazdıklarına katılmamak elde değil. 1933-1952 arasında Türkiye'de öğretim üyeliği yapan Hirsch Yüksek Öğrenim Yasası (YÖY) için şunları söylüyor: "Yasada egemen olan görüş, tüm yüksek öğrenim alanının tıpkı askerlik alanı gibi, bir bütün olarak devlet yaşamının bir parçasını oluşturma doğrultusundadır ve bu alan çeşitli yönetim kademelerine bölünmüş olmakla birlikte yukarıdan aşağıya hiyerarşik olarak düzenlenmiştir."(1)YÖY'ü, 1981'de "yasama organı olarak görev yapan" Milli Güvenlik Konseyi'nin (MGK) çıkardığını anımsayalım.(2)

Hirsch, daha sonra düşüncesini şöyle sürdürüyor: "Piramidin tepesinde yer alan Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK), yüksek öğretim alanında adeta bir kurmay işlevi görmekte tek tek üniversiteler, yüksek okullar, fakülteler ve enstitüler tıpkı birer birim gibi ona bağımlı kılınmaktadır." YÖK'ün bakanlıktan öte bir özelliği olduğunu biliyoruz. Çünkü ne Bakanlar Kurulu ne de Meclis (TBMM) önünde sorumlu.

12 Eylül 1980 sabahı Türkiye haber organlarınca yayımlanan hükümet darbesi bildirisinde Kenan Evren, üniversiteleri ve öğretim üyelerini suçladı ve onların "cezalandırılacağını" belirtti. 4 Kasım 1981'de yayımlanan YÖY bu amaca yönelikti. Yasa uyarınca oluşturulan YÖK bu amacı gerçekleştirmek için işe koyuldu. Darbeyi yapanlar üniversite ve yüksek öğretim konusunda bir yasa ve bir aletle (YÖK'le)

amaçlarına ulaşmak istediler. Üniversiler kışlaya, fakülteler tek tip insan üretim merkezleri haline dönüştürüldüler. Bilimsel özerklik ve düşünce özgürlüğü yok edilmek istendi. YÖK'ün yaptıklarının listesi çok uzun: Öğretim elemanlarına, öğrencilere, üniversite bünyesinde işçi ve memur statüsünde çalışanlara çektirilenler tasfiyeye uğrayanlar, yeni "dersler", gidenlerin yerini doldurmak için getirilen emekli subay, emekli bürokrat lise öğretmenleri, yeni alınan "külhanbeyi tipli" araştırma görevlileri... Üniversitenin üniformalı ve üniformasız polise "emanet edilmesi"... Bu yazı çerçevesinde bütün konulara değinmem olanaksız. Burada bu oluşumlarda belli bir rolü olduğu bilinen YÖK Başkanı İhsan Doğramacı'yı kimi nitelikleriyle tanıtmak istiyorum. Aslında bunların çoğu bilinen şeyler. Ama unutulmamaları için yinelenmesinde yarar olan şeyler aynı zamanda.

G. Şaylan dizi yazısında bir yerde (3) "İlginç nokta, sözü edilen bu eleştirilerin odak noktasında Profesör İhsan Doğramacı'nın bulunmasıdır. Profesör Doğramacı, sanki YÖK sisteminin tek sorumlusuymuş gibi bir görüntüyle gündeme gelmiştir. Kuşkusuz YÖK düzeni, yani uygulamaları başlangıçtan beri Profesör Doğramacı eliyle gerçekleşmektedir. Ama unutulmaması gereken nokta Profesör Doğramacı'nın bir uygulayıcı konumunda bulunmasıdır. Sistem 12 Eylül güçleri tarafından hazırlanmış ve akademik olmaktan çok yönetsel becerileri ile ün yapan Profesör Doğramacı uygulayıcı olarak seçilmiştir."

Kanımca İhsan Doğramacı (bundan böyle, yer ve mürekkepten tasarruf etmek için, İD) basit bir uygulayıcı olmaktan öte özellikler taşıyor. Daha YÖK başkanı olarak tanınmadan önce YÖY'ün ve getireceği düzenin en hareretli ve aşırı savunucusu oldu. Bu amaçla Ankara'da uluslararası toplantılar bile düzenledi.(4) YÖK'e başkan olmadan önce sahip çıktı ve onu kamuoyu önünde herkese karşı şiddet ve kıskançlıkla savundu. Bu son noktayı G. Şaylan da belirtiyor.(5) Dahası, oldukça geniş yetkilerle donatılan YÖK başkanı, göreve başladıktan sonra yaptıklarıyla, zaten bozuk, karmaşık ve kötü sistemi daha beter etti. İD'in kendinden, kişiliğinden ve geçmiş deneyimlerinden getirdikleri de YÖK'ün ve düzeninin bugünkü biçimlenişinde belirleyici oldu. Bu bağlamda İD'i uzun zamandan beri tanıyan Prof. Dr. Memduh Yaşa'nın onun hakkında söyledikleri anlam kazanıyor: "Doğramacı'nın tek gerçeğin kendi fikri olduğuna inandığını kaydeden Yaşa şunları ekledi: 'Hangi sistemi getirirseniz getirin Doğramacı'nın başında olduğu sistem dejenere olur'"(6)

Birkaç hafta önce, İD'in, "K.Evren'in görevini bırakmasının ardından istifa edeceğim. Beni atayanın, cumhurbaşkanlığından ayrılmasıyla benim de YÖK başkanlığından ayrılmam gerekir" anlamında sözleri çıktı. Ancak Kasım başında bu yoldaki "söylentileri yalanladı." Ve bu davranışı İD'in "Özal'ın köşke çıkmasıyla başlayacak yeni dönem'e ayak uyduracağı" biçiminde yorumlandı. (7) Nitekim, Özal'ın cumhurbaşkanı yemini töreni sonrasında TBMM'den ayrılırken İD ile "neşeli biçimde" konuştuğu basına yansıdı.(8) İD belki de "yerini sağlama almak" için Özal'ın güzergahı üzerinde özellikle bulundu. Anlaşılan İD daha bir süre YÖK başkanlığını götürmekte ısrarlı. Turhan Selçuk'un bir karikatüründeki gibi, İD, "Ömrümün sonuna kadar bu görevde kalmak isterim" dese bile (9), YÖK ve başkanından kurtulma olanağını bulacağımızı umuyorum. Bugün ciddi bir bunalım içindeki üniversiteyi kurtarmak, türban sorunu gibi yıllardır kamuoyunu uğraştıran bir konuyu sonuçlandırmak istemeyen yöneticilerin ikiyüzlülüğünü ispat etmek ve öğrencilerin yaşam ve bilgilenme koşullarını düzeltmek için gerekli koşullardan biri de buradan geçiyor.

YÖK VE BAŞKANI İD

1975'te Anayasa Mahkemesi'nce iptal edilen YÖK kurmaya yönelik yasadan sonra yeni tür YÖK, YÖY sayesinde ve askeri rejimin aleti olmayı üstlenmenin karşılığında daha geniş yetkilerle 1982'de kuruldu. 24 üye ve başkanı şöyle saptanıyor: Bakanlar Kurulu 6 üyeyi, Genel Kurmay Başkanı 1 üyeyi, Milli Eğitim Bakanı 2, üniversitelerarası Kurul 10 üyeyi saptıyor, Cumhurbaşkanının onayına sunuyor. Cumhurbaşkanının onay yetkisi yanında 7 üyeyi saptamak ve başkanı bizzat atamak yetkisi var. YÖK'ün oluşumunda üniversite dışı çevrelerin ve özellikle cumhurbaşkanının büyük yetkisi olduğunu görüyoruz. YÖK ve başkanı Cumhurbaşkanlığına bağlı. Bu oluşumun bilimsel özerklikle çelişkili olduğu da açık. İD YÖK başkanlığına atandıktan (11) sonra MGK nezdinde yaptığı girişimlerle YÖK'ün ilk üyelerinin saptanmasında belirleyici rol oynadı. Bu bakımdan YÖK'ün ilk üyelerinin tümüne yakını için "İD'in adamları" demek haksızlık olmayacaktır. Bu daha sonrakiler için de geçerlidir. İD YÖK'ün oluşmasında ve yaptıklarında birinci derecede sorumludur. Daha önemlisi, İD'i ve "adamları"nı bu göreve atayanlar demokratik seçimler sonucu değil bir hükümet darbesi sonrasında iş başına gelmiş kişilerdir.

Kaynak: Mete Tunçay, "YÖK", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 3, s. 684

YAŞAMI VE "ZENGİNLİĞİ"

İD, 1915'te Kerkük'ün Erbil kazasında doğdu. "Varlıklı bir ailenin çocuğuydu. Babası onu Beyrut Amerikan Koleji'ne yolladı." 1932'de kolejden, 1938'de İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. 1941'de Osmanlı İmparatorluğu son dönem sadrazamlarından MahmutŞevket Paşa'nın küçük kardeşi Hikmet Süleyman Bey'in kızı Ayser ile evlendi. Doğramacı kendi ve eşinin ailesi sayesinde "Harun gibi zengin" dir. Kendisinden dinleyelim: "Mali imkanlarımız tamamen ailelerimizden bize intikal edenlerden ibarettir. 1947 yılında buraya (Türkiye'ye) geldiğimizde benim ve özellikle eşimin ailelerimizden bize kalan otel, han fabrika binaları, apartmanlar ve hisse senetleri vardı. Ayrıca Irak'ta ailelerimizden Osmanlı Bankası kanalıyla bize döviz transfer ediliyordu. Bugün ailelerimizin Irak'ta, Paris'te ve İsviçre'de emlakları vardır." (12)

İD ve eşi 1947'de TC vatandaşlığına kabul edildiler. İD 1949'da Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde doçent ve 1954'te profesörlüğe atandı. 1965'te bu üniversitenin rektörlüğüne seçildi.

İD'nin adı 1965'te Türkiye ölçeğinde duyulur oldu: Başbakan adayı olarak. 13 Şubat 1965'te İsmet İnönü başkanlığındaki koalisyon hükümeti bütçe yasa tasarısına red oyu verilince istifa etti. Dönemin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Meclis'te o sıralarda en çok sandalye sahibi AP'den değil, Meclis dışından bir başbakan bulunmasını istiyordu. İşte İD adı bu bağlamda ileri sürüldü. 19 Şubat 1965 tarihli Akis dergisinden okuyalım: "AP Genel Başkanı 'Eğer TBMM dışından bağımsız aday üniversiteden olacaksa, Ankara Üniversitesi Rektörü İhsan Doğramacı da olabilir' dedi. İhtisasını Amerika'da yapmış olan ihsan Doğramacı'ya Ankara siyasi çevrelerinde Türkiye'deki birinci sınıf "key man"lerden (biri) nazarı ile bakılmaktadır. Doğramacı, bir işadamı olan AP Genel Başkanını ilk tebrik eden üniversite mensubudur." (13) İD ABD'de ihtisas yaptıktan sonra 1947'de Türkiye'ye döndü. O sırada Süleyman Demirel ile tanışıyor muydu? Araştırılması gereken bir konu. Ama İD'nin S. Demirel'i AP genel başkanlığına seçilir seçilmez kutlaması ne denli "ileri görüşlü" olduğunu göstermiyor mu? İD'in S. Demirel'e bu ilgisi mason olmalarından mı? Yoksa ikisininde ABD'ci olmasından mı?

İD'nin 1960'larda üniversitede yaptıkları 21 Mayıs 1965 tarihli Yön dergisine şöyle yansıyor:

"Şubat ayındaki hükümet buhranı, daha doğrusu hükümet değiştirme tertibi sırasında *'key man' (dış çevrelerin Türkiye'deki kilit adamlarından biri)* olarak adı geçen ve Türkiye Cumhuriyeti'nin başbakanlığı için düşünüldüğü söylenen Çocuk Hastalıkları Profesörü İhsan Doğramacı'nın yeni faaliyetleri üniversite çevrelerinde bir hayli şaşkınlık uyandırmaktadır. Hacettepe Tıp ve Sağlık Bilimleri Fakültesini kurup başına geçen Doğramacı'nın son uyguladığı metotlar, hukuk ve idarecilik çevrelerini de isyana sevketmiştir. (...) Hazretin planları normal yollardan gerçekleşmeyen bazı dış etkilemeler için daha elverişli kanallar açmak amacını güden geniş bir hareketin safhalarıdır.

"Doğramacı'nın Hacettepe dekanlığına getirilişi, kendisinin Ankara Üniversitesi Rektörlüğü'ne gelişi için atlama taşı olmuştu.Şimdi rektör, başında bulunduğu Ankara Üniversitesi'ni parçalamak, Ankara Üniversitesi'nin içinde karyokinez (hücrelerin bölünerek çoğalışı) yoluyla bir 'Eti Üniversitesi' yaratmak sevdasındadır.(...) Eti Üniversitesi imkanlarının araştırılması amacıyla Doğramacı son aylarda bir özel merkez (center) meydana getirmiş ve bu merkeze muhtelif elemanlar dolgun ücret-

lerle yerleştirilmiştir". (14)

Bildiğimiz gibi "Eti Üniversitesi" yerine, İD, 1967'de Hacettepe Üniversitesi'nin kuruluşunu gerçekleştirdi ve bu ütniversitenin rektörü olarak üniversiteyi bir "aile ortak malına" çevirdi: Kızkardeş, enişte, bacanak, onların yakınları, onları sevenler vb türden birçok "akraba ve dost" öğretim üyesi yönetici vb görevlere getirildi. Bu işlerin kotarılmasında "Morrison'un adamı" nın başbakan olması ABD'nin Türkiye'deki o yıllarda "anahtar adamı"nın işlerini herhalde kolaylaştırmıştır. Günümüzde İMF ve Dünya Bankası'nın "key man" inin Cumhurbaşkanı, ABD "key man"inin YÖK başkanı olması neler getirecek göreceğiz.

İD'İN ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ

ABD'ci ve ABD'nin Türkiye'deki güvenilir adamlarından İD, yurtiçi ve yurtdışındaki gelirlerini uluslararası ilişkilerini kurmak ve geliştirmek için kullanıyor. Ve bunları abartılı bir biçimde Türkiye'de kamuoyuna yansıtmanın yollarını zorluyor. Oysa Türkiye'de "caka satarak" direktörü olduğunu ilan ettiği kimi uluslararası kuruluşların bina kirası ve çalıştırılanların ücretlerini bizzat ödemektedir. Bunun en güzel örneği "Uluslararası Pediatri Kurumu"dur. Bu "kurumun" Paris'teki binasının kirasını ve çalışanların ücretlerini bizzat İD'in ödediğini öğrendik. 1975'te Hacettepe Üniversitesi rektörlüğünden emekliye ayrılıp Paris'teki villasına yerleşmesi bu işle, bu "kurumla" yakından ilgilidir. Nitekim bir söyleşisinde şöyle diyor: "Gerek Paris Üniversitesi gerek Uluslararası Pediatri Kurumu'nun merkezinin Paris'te olması nedeniyle Paris'te oturuyorum." (15)

İD 1976'da Dünya Sağlık Örgütü başkan vekilliğine seçildi. Ama aşağıda göreceğimiz gibi bütün "kulis becerisi"ne karşın kendini bu örgütün başkanlığına seçtirtemedi. Onca arzulamış olsa bile.

İD uluslararası ilişkilerinin Türkiye'de basına yansımasına özel bir özen gösteriyor ve böylece "Büyük Doğramacı" imajı yaratmak istiyor. Asıl amaçladığı ise Türkiye'nin "etkili ve yetkili çevrelerine" kendini beğendirmek ve istediği yerlere ulaşmak, arzuladığını elde etmektir.

Kasım - Aralık 1981'de YÖY'ü savunmak için Avrupa'nın ve Atlantik ötesi ülkelerin rektörlerini kendi parasıyla Ankara'ya davet ettirip toplantılar düzenlemesi bu amaca yönelikti. 1982'de TV'de YÖY'ün savunulmasına yönelik "açık oturumda" dış ilişkilerini sık sık vurgulamasının nedeni de buydu. İD'in bir kısım levha örgütü olan birçok uluslararası kuruluşta üye ve yönetici olarak çalışmaya önem vermesi de hep aynı amacı hedefliyor. İD bu "üyelik ve yöneticiliklerini" hep "büyük başarılar" olarak haber organlarına yansıtıyor. YÖK başkanlığına atanmasında bu tür manevraların etkisi oldu.

İD uluslararası kuruluşlarda, Türkiye'ye yansıtmak istediğinin tam tersi bir üne sahiptir. Birçok diplomat ve uluslararası kuruluşların birçok yöneticisi İD'in ne denli "iki dil" kullandığını biliyorlar. Fransız bir diplomat İD için "Hayatımda gördüğüm en megalomane (kendini büyük gören) insan" dedi. Kanıt olarakda İD'in Bahçelievler'deki evinde kapı ve salon arasındaki bir bölümünü "dünyanın tanınmış büyükleriyle birlikte olduğu fotoğraflarla süslemiş" olmasını gösterdi.

İD'in düzenlediği kimi toplantı, kabul vb eylemlerine "bütün Ankara'nın", diplomatların katılımı bazı gözlemcileri şaşırtıyor ve "İD büyük adam" dedirtiyor. Oysa bu eylemlere katılanlar İD için değil temsil ettiği makam için katılıyorlar.

Ayrıca kimi uluslararası kuruluşta İD yaptıklarıyla alay konusu oldu oluyor.

Örneğin İD, Dünya Sağlık Örgütü'nün 1970'li yılların ikinci yarısındaki bir toplantısında yine kulisçilik becerisi ile kendisini usul harici bir biçimde başkan adaylığına önerdi. Ama ne yazık ki, başkanlığı rakibine kaptırdı. Çünkü kendisi o yıl, Dünya Sağlık Örgütü'nün Leon Bernard ödülü Komitesi Başkanı olarak o yılın Leon Bernard ödülünü kendi kendisine vermişti. Ve Dünya Sağlık Örgütü genel kurul üyeleri "kendi kendisine ödül veren" bir kişiyi, o kişi İD bile olsa, başkan seçmedi. (16) Bu konuda İD tam tersi şeyleri anlatabiliyor. Ve "Bu ödülü başkanı verir. İnsan kendi kendine veremez diye ben aday bile olmadım." (17)

İD, YÖK başkanı seçildikten sonra dış ilişkilerini daha arttırdı ve yeni ilişkiler oluşturmaya çalıştı. Örneğin Aralık 1983'te Gabon'u ziyaret etti. Ocak ve şubat 1984'te Irak'ı "resmen ziyaret ettikten sonra" bir süre "izini kaybettirdi", gazetecileri "büyük üzüntü ve kaygı" içinde bıraktıktan sonra Fildişi Sahili'nde "Yüksek öğretim sistemleri" ile ilgili çalışmalar yaptığı" (?!) YÖK sekreterliğince açıklandı. (18)

İD'in dış ilişkilerini geliştirmek ve dış destek sağlamak amacıyla başvurduğu yöntemlerden bir diğeri "önemli yabancı zevata 'fahri doktor ünvanı' verdirmesi"dir. İşte birkaç örnek: Pakistan Devlet Başkanı Ziya-ül Hak'a DTCF'de "fahri doktorluk" ünvanı verildi.(19) KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'a ODTü'de törenle "Onursal Felsefe Doktoru" ünvanı verildi. Törende ODTÜ Rektörü Prof. Dr. Mehmet Gönlübol, "Davası yolun da, başvurduğu tek silahın büyük bir ustalık la kulandığı sözcükler olduğunu" vurgulayarak, Denktaş'a cübbe giydirdi. Törene YÖK başkanı İD de katıldı. (20) İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Cem'i Demiroğlu Federal Almanya Cumhurbaşkanı Weizsaecker'e fahri doktorluk ünvanı verdi. (21) NATO Genel Sekreteri Lord Carrington'a İstanbul Üniversitesi tarafından fahri doktorluk ünvanı verildi. "Haziran ayında görevinin sona erecek olması nedeniyle Türkiye'ye yaptığı veda ziyaretinin son gününde İstanbul'a gelen Lord Carrington, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi tarafından kendisine fahri doktorluk verilmesi törenine de katıldı. Lord Carrington'a fahri doktorluk beratını Devlet Bakanı Mehmet Yazar verdi."(22) Son örnek: Ekonometriye katkılarından dolayı 1980 yılında Nobel ödülü kazanan Prof. Lawrence Robert Klein'e Bilkent Üniversitesi tarafından fahri doktor ünvanı verildi. Törende YÖK Başkanı Prof. Dr. İhsan Doğramacı da bulundu (23)

Örneklediğimiz ve tartışılabilir fahri doktorluk ünvanlarının verilmesindeki amaç destek sağlamaktır.(24) Bu en güzel biçimde Ocak 1989'da bir kez daha görüldü: YÖK'e birçok yönden hatta YÖK bünyesinden gelen eleştirilerin dozu artarken İD, Ankara'da OECD'nin 24 ülkesinden rektör ve eğitimcilerin katılımıyla "Uluslararası Yüksek Öğretimde Yönetim Konferansı" adlı üç günlük bir toplantı düzenledi. Bu toplantıyla ilgili haber ve yorumlarında 11 Ocak 1989 tarihli Milliyet "Evren'den YÖK'e destek", 13 Ocak 1989 tarihli Cumhuriyet "OECD rektörlerinden Doğramacı'ya destek" başlıklarını attılar. Eylem amacına ulaşmıştı. Hele fahri doktorluk ünvanı ile ödüllendirilen "Keynesci çözümlemelere bağlılığı ile tanınan" Profesör Klein'in açış konuşmasını yapması çok önemliydi.(25) Klein toplantıya katıldığı için mi fahri doktorluk ünvanıyla ödüllendirildi? Yoksa ünvan almak için geldiği sırada mı konferansa katıldı?

Bir gazetecinin uluslararası ilişkileri konusundaki "Bir de sizin uluslararası ilişkileriniz var? örneğin ne zaman Ankara'da bir davet yapsanız biraraya getirilmesi olanaksız en üst düzey diplomatları siz biraraya getirirseniz. Bu uluslararası manevra kabiliyetini nasıl sağladınız?" sorusuna İD'in yanıtı şudur: "Bunlar meslekten ileri geliyor. Şu kitaba bakarsanız. Şimdi 81. nüshası (baskısı mı?) çıktı. Şurada mü-

ellifler arasında 'İ. Doğramacı Profesör Of Pediatrics, Hacettepe'(aynen böyle) yazıyor. Bu kitabın şu bölümlerini yazmşım. Bu kitap Little Brown And Company (tarafından) Boston'da basılmıştır. Aynı zamanda İngiltere'de de Churc hill tarafından basılmıştır. Şu anda söylemesi tuhaf, ayıp bir bakıma; fakat sualinize cevap vermek için söylüyorum. Her yıl en az 7-10, vaziyete göre bilimsel yayınım çıkmaktadır. Tüm dünya pediatri profesörlerinin üye olduğu kurulun başkanı ve Executive direktörüyüm. Bir Türkün meslek yoluyla bu duruma gelmesi önemlidir.Herhangi bir politik durum değildir."(26) Gazetecinin yarı alaylı sorusuna İD, bilim adamı olarak uluslararası düzeyde, sadece kendisinin iddia ittiği tanınmışlığını ileri sürerek yanıt veriyor. Yani "kulis becerisi", "iş bitiriciliği", akılalmaz maddi ve mali olanakları değil "mesleki faaliyetleri" ve bilim adamı olarak yaptığı "yayınlar" onu "uluslararsı üne" kavuşturmuş. Bu inanmak isteyen saflar için "olta". İD, gerçekten iddia ettiği ve inanmak isteyenleri inandırmaya çalıştığı ölçüde iyi bir bilim adamı mıdır? Bu sorunun yanıtı "hayır"dır. Bilimsel çalışmalarının sıradanlığı aşamadığını biliyoruz.

İD'NİN BİLİM ADAMLIĞI YA DA "DR. SPOCK'UN TÜRKİYE'DEKİ DUBLÖRÜ"(27)

İD'in bilimsel çalışmalarında Plagiat'ya (aşırma, intihal) başvurduğu, gerçek bir "hırsız" olduğu ortaya atıldı. Çocuk uzmanı (pediatr) Dr. Spock'un bir kitabını ufak tefek değişikliklerle Türkçeleştirip, kendi kitabıymış gibi yayımladığı ileri sürüldü. Bir gazetecinin bu konudaki "Bir iddia var efendim. Dr. Spock'un sizin yazdığınız bir kitaptan çalıntılar yaptığı ileri sürülüyor" gibi alaylı ve kinayeli sorusuna, İD şu yanıtı verebiliyor: "Her ülkede 10,20,50,100 tane çocuk kitabı çıkar. Benim de böyle bir çocuk kitabım çıkmıştır. Burada 'Çocuğu sevin, kucağınıza alın, çocuğu haşlamayın' demek orijinal bir tez, düşünce değil ki Spock benden ve ben Spock'tan çalayım. Hiçbir zaman bunu biz bilimsel araştırma olarak ortaya çıkarmış değiliz. Bu halka hizmettir. Hangi kitaplara bakarsanız birbirine benzer, 'sevin' der. Binaenaleyh ne ben ondan almışımdır, ne o benden almıştır.Hiç kimse bunu keşfetmemiştir. Eğer 300-500 sayfada 8-10 paragrafta benzerlik varsa..."Gazeteci araya giriyor:"Paragraflar arasında benzerlik var efendim" Yanıt: Elbette çünkü birbirimizi seviyoruz." Gazeteci şaşırıyor: "Nasıl efendim?" İD sürdürüyor: "Gıyaben saygı duyarım. Meslektaşız. Nedense son zamanlarda buluşma fırsatı olmamıştır. O halde ilişkilerim meslekle ilgili olmuştur. Meslek kuruluşlarına girmişimdir. Dünya Sağlık Örgütü'nün en büyük ödülü bana verilmiştir."(28)

Görüldüğü gibi, İD, kendi kitabından önce yayımlanmış bir eserin neredeyse tıpkısının Türkçesi olan kitabını savunmak için "sevmek"ten söz ediyor.Yani birbirini seven bilim adamları birbirinin yapıtlarını yağmalayabilir, İD'e göre. İşin ilginç tarafı intihali, çalmayı yalanlamamasıdır. Çünkü delil, yani kitap ortada. Ancak, sıkıştırılınca genel olarak yaptığı gibi, yine kaçamak yol arıyor. "Meslek ilişkilerinden", kendisine "verilen büyük ödül"den söz ediyor. Oysa yukarıda belirttiğim gibi bu ödülü o kendi kendine verdi. İD, onca övünmesine karşın bilim alanında sıradan bir "hoca" olmaktan öteye geçememiştir maalesef.

Yabancı dilde yayımladığı herşeyi, uluslararası boyutta önemli bir yapıt gibi göstermeye çalışması da İD'in başka bir özelliği. Bu da onun "kendini ağıra satmak" istemesinin, "kendini büyük görmesinin" başka bir tezahürüdür. Sıradan öğretim elemanlarını, "kendi adamları" diye uydurma tezlerle doçent ve profesörlüğe ata-

yan İD'in "bilimsel eser anlayışı"nın sınırları Hacettepe'yi geçmiyor. YÖK düzenlemesiyle doçent olmak için tez zorunluğu bile kaldırıldı. Profesörlük ise sıradan bir idari işlem düzeyine indirildi. Böylece hırsızlık, bilimsel kariyerde kolaylık ve sıradanlık istisna olmaktan çıktı, hoşgörülür oldu; giderek kurala dönüştürüldü.

İD VE MASONLUK

İ. Doğramacı'nın 1950'lerden sonra sosyal ve mesleki hiyerarşide hızla yükselmesinde ve YÖK Başkanı olarak atanmasında, içerideki ve dışarıdaki birçok çevreyle sıkı bağlar geliştirmesinde mason olmasının, hatta üstadı azamlığının etkisi araştırmaya değer niteliktedir. Üniversite çevrelerinde masonluk eskilere dayanmaktadır. II. Dünya savaşı sonrasında masonluğun Cumhuriyet dönemindeki ikinci canlılık çağını yaşamasına koşut olarak birçok bilim adamının da gittikçe artan biçimde mason localarına üye oldukları bilinmektedir. Bu üyelik hem meslekte hem de sosyal hiyerarşide hızla yükselmeyi kolaylaştırıyor. İlhami Soysal kitabında mason bilim adamlarının isimlerini ve onlar arasında İD'yi sıralıyor.(29) Buna karşılık İD, söyleşilerinde, bu konudaki sorulara "kaçamak" yanıtlar vermeyi tercih ediyor. Örneğin Şule Büyükçizmeci ile söyleşisinde bu konuya şöyle değiniliyor.

"Nokta: Belirttiğimiz görevlere gelmenizde hiç kuşkusuz yeteneklerinizin, sıkça söylendiği gibi ' zekanızın' büyük payı var. Ancak, mason olmanızın da payının büyük olduğu söyleniyor. Sayın Altan Günalp, bir seferinde 'Hoca mason mu bilemem. Sanmıyorum. Ama belki bir ara eğilimi olmuştur' dedi.

"Doğramacı: Çalışmalarımda ve atanmalarımda ne yurtiçi ne yurtdışı hiçbir mason kuruluşunun ve masonun en küçük bir etkisi olmamıştır. Ankara Üniversitesi'ne katıldığım sıralarda bazı profesörler masonlukla ilgilenmemi önerdiler ve birkaç defa toplantılarına götürdüler, ancak 30 yıldır ne ilgim olmuştur ne de kimin mason olduğunu veya olmadığını bilmekteyim. Nerede toplandıkları hakkında da kesinlikle hiçbir bilgim yoktur. Tutup da bu tip yerlere masonlar mı gelir diyorlar?"

Emin Çölaşan ile söyleşisinde de masonluk konusu gündemde. Şöyle:

-"Hocam siz mason musunuz?"

-"Ankara'ya ilk geldiğim zamanlarda bazı profesörler, 'Buraya girmek insanlığa bir hizmettir' diyerek beni alıp oraya götürdüler."

-"Mason locasına mı?"

-"Evet... Ancak asistan alındığı bir sırada, mason olan bir baba, çocuğunun alınmasını benden isteyince ve bunu bir dayanışma olarak gösterince bunu yapamayacağımı söyledim. O günden sonra ne toplantılarına gittim, ne de ilgim oldu."

-"Yani mason değil misiniz?"

-"Bunu siz, istediğiniz gibi değerlendirin efendim. Çalışma arkadaşlarım iyi bilirler ki, hiçbir zaman iltimasa yer vermedim ve hatır için iş yapmadım. Kararlarımda dostluk, hiçbir zaman tercih sebebi olmamıştır."

Bu aktarmalardan birkaç sonuç çıkarabiliriz: 1) İlk söyleşide İD mason olmadığını kesine yakın bir dille belirtiyor. İkinci söyleşisinde bu konuda "değerlendirmeyi" gazeteciye ve onun aracılığıyla okuyucuya bırakıyor.

2) İD'in masonluğunu reddetmesi şaşırtıcı değildir. Zaten Türkiye'de Çetin Altan dışında hiç kimse mason olduğunu, kamuoyu önünde kabul etmemiştir. Müslüman bir ülkede mason olmanın "çok ayıp" bir şey gibi değerlendirilmesinden korkuluyor.

3) İD, 1947'de Ankara Üniversitesi'nde göreve başladığında "bazı profesörlerin" mason olduğunu belirtiyor. Kendisinin de mason locasına gittiğini. Hatta bu yüzden başka bir masonun asistan alımında torpil önerdiğini de.

a) Mason locasına, örneğin değirmene gider gibi merak için veya "ne var ne yok" diye bakmak için gidilmez. Bunun belli kuralları vardır. Onlara uyanlar ve sadece üye olanlar gider. O halde İD, mason locasına "gitmekle" kalmamış, üye olmuştur.

b) Bu ilgi ve üyelik, belli bir süre yürümüş olmalı ki, "hoca"nın torpil yapması istenmiş. Çünkü İD'in torpil yapabilecek bir akademik kariyere sahip olması için belli bir zaman geçmesi gerekiyordu. Herhalde asistan iken torpil yapamazdı.

c) Mason olduktan sonra ayrılmışsa, bu durumu daha kesin delillerle açıklayabilirdi. Öyle yapmıyor. Sıradan şeyler söylüyor. Ve daha güzeli değerlendirmeyi bize bırakıyor. Öyleyse benim değerlendirmem şu: İD masondur.

d) Masonluktan ayrılan bir kişinin, İD'in yükseldiği ölçüde yükselmesi olanaksızdır. Masonlar sizin veya benim gibi insanlar değil. Onlar etkili ve yetkili kişilerdir. Dolayısıyla "locayı terkedenleri" affetmezler, toplumsal ve mesleki yükselişinde engeller çıkarabilirler. Oysa İD'in yaşamında engel diye bir şey yok.

Masonluğun ucube gibi görülmemesi gerekiyor. Türkiye açısından ve bizim için önemli olan nokta, mason localarının, 1960'tan sonra gittikçe yaygınlaşan bir biçimde sanayici, başbakan, bakan, milletvekili, bilim adamı ve general yani askeri şeflerin biraraya geldikleri gizli buluşma ve karşılaşma mekanları olmasıdır. Bu toplantılarda belli sayıdaki "zevatın" ülkenin kaderini tartışıp görüştüğü tahmin edilebilir. Sanayi oligarşisinin askeri şefleri, bilim adamlarını ve politikacıları etkiemek için başka yol ve yöntemleri de vardır; ancak masonluğun da bu oluşuma katkısı gözardı edilmemelidir.

İlhami Soysal, yapıtında, 1970'lere dek, politikacı,asker, bilim adamı, sanayici ve iş adamlarından masonların isimlerini sayıyor. 1970-1980 arasında kimlerin mason olduğunu bilebilseydik 12 Eylül 1980 hükümet darbesinin bir başka yüzünü de aydınlatabilecektik. Böylece İD'in yükselişi de daha açık bir biçimde anlaşılabilecekti. Şimdiki verilerle 1980 darbesi sonrasında kurulan hükümetteki kimi bakanların (Şahap Kocatopçu, Serbülent Bingöl gibi) mason olduğunu biliyoruz. O halde askeri hükümetin aynı zamanda sanayi oligarşisinin hizmetinde asker ve sivil mason üyeleri bünyesinde topladığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda, İD'in aynı sırada, YÖK gibi önemli ve yeni kuşakların yetiştirilmesinde birincil derecede belirleyici, yüksek öğretim kurumlarını yönlendirme merkezine başkan olarak atanması başka bir anlam kazanmaktadır.

İD tarafından atanan rektörlerin tamamına yakınının İD'in "yakın camiasından", "eski ve yakın adamlarından" olması, birçoğunun İD'in "sahibi" olduğu Hacettepe Üniversitesi'nde öğretim üyeliği ve yöneticilik yapmış olması bunların aynı zamanda mason olup olmadıklarını araştırmamıza yol açtı. İ. Soysal'ın 1970'li yıllara dek dayanan belge ve bilgilerle donatılmış yapıtında Karadeniz Teknik Üniversitesi Rektörü Lami Eser'in masonluğunun tescilli olduğunu saptadık.(30) Ama rektörler arasında mason sayısının daha yüksek olduğundan eminim. Bu arada tasfiye vb YÖK darbelerinden özellikle görevden alınmalardan az etkilenen, bir anlamda kayırılan Boğaziçi Üniversitesi ve benzer İstanbul Üniversitelerinin, bu ayrıcalığı, kadrolarındaki mason profesörlere borçlu olduğu artık biliniyor. Başka düzeydeki öğretim üyelerinin masonluğu da sözkonusu. Örneğin MGK danışmanı, bir ara Ankara Üniversitesi Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü görevi yapan Prof Dr.

Hasan Köni.(31) Bunun yanında daha birçok öğretim üyesinin, hatta bu arada masonluktan "nefret ettiklerini" ileri süren MHP'lilerin bile, üniversite yaşamındaki yükselmelerini mason üyeliğine borçlu olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. İleride, 1970'lerden günümüze masonluğun tarihi yazılır ve bu dönem masonlarının isimleri açıklanırsa yanılmamış olduğumun ispatlanacağından eminim.

Türkiye masonluğunun 1950'lerden başlayarak ABD masonluğuna yaklaşması, ondan kabul görmesi, rektör, dekan ve öğretim üyeleri arasında mason sayısının çoğalması, masonlar arasında sanayici, askeri şef, politikacı ve yüksek bürokratların varlığı, belli bir dünya görüşünün öğretim kurumlarına yansıtılmasını ve üniversitelerin bu görüş emrine verilmesini kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır. Masonluk bilim adamlarının askerlerle birlikte, sanayi oligarşisinin emrine girmesinde belirleyici kanallardan biridir. Masonluk sayesinde ABD'cilik ve ABD emperyalizmine bağlılık daha pekiştirilmiş, etki alanı genişletilmiştir. Çünkü masonluk "insani ve hayırsever" çehreler altında daha ustaca ve sinsice, belli bir dünya görüşünü yayıyor. Dahası bu iş gizli kapaklı mason localarında yapıldığından ve mason üyeliği kamuoyundan saklanabildiğinden, kimse "ABD uşağı" suçlamasıyla da karşılaşmıyor.

Masonlar yanında, tarikat üyeleri de var. Örneğin 1982-1987 arasında Ankara Üniversitesi rektörlüğü görevini yapan Prof. Dr. Tarık Somer'in Nakşibendi tarikatından olduğu biliniyor. Eski başbakan günümüzün Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın da Nakşibendi olduğu artık bir "devlet sırrı" değil.

YÖK'ü kurup İD'i başkanlığa getirerek "özerkliği" gerçekleştirdiğini ileri süren K. Evren ve arkadaşlarının, üniversiteleri, gizli amaçları bilinmeyen (en azından kamuoyuna açıklanmayan) tarikat ve masonluk üyelerinin yönetimine teslim ettiği açık. Askeri rejimin yarattığı YÖK, YÖY'de tanınan yetkiler ve başkanı İD'in ilişkileri sonucu "devlet içinde devlet" konumuna getirilmiştir. Bu düzen rejim tarafından tümüyle desteklendi. O kadar ki askeri rejim, 1983'ün başında YÖK'ün ve İD'in eleştirilmesini fiilen yasakladı. Sıkıyönetim komutanlıkları bu konuda sözlü emirler verdi, gazeteleri kapatmakla tehdit etti.

DEMAGOG (LAF EBESİ) İD

İD'in en belirgin niteliklerinden biri de kolay demagoji yapabilmesi, olgu ve olayları çarpıtmasıdır. Birçok örnek verebiliriz:

YÖY ile bilimsel özerkliğin ayaklar altına alındığı konusunda herkes hem fikirken İD şunları söyleyebiliyor: "Türk yüksek öğrenim sistemi, Avrupa'nın mali, idari ve bilimsel açıdan en özerk sistemi haline geldi."(32)

YÖK başkanı olarak atandıktan sonra "Dünyanın en özerk üniversiteleri bizde, onların kıymetini bilelim" dedi.(33) Oysa örneğin ODTÜ eski rektörlerinden Prof. Dr. Kemal Kurdaş YÖK'ün Türkiye'deki askeri ve polis teşkilatları hariç tüm yüksek öğretim kurumlarını kendi idaresinde topladığını, YÖK'ün bütün yüksek öğretimi tek bir şekil, tip ve model içinde düzenlemek istediğini ve YÖK sisteminde akademik özerkliğin laftan ibaret olduğunu" belirtiyordu.(34)

Üniversite devlet ile sivil toplum arasında, birinciden bağımsız (özerk) ikincisine yakın olması gereken bir kurumdur. Oysa İD kendisinin uydurduğu "Hükümet ile üniversiteler arasında bağımsız bir kuruluş olmalı" fikrini geliştirdi. Yani YÖK hükümet ile üniversiteler arasındaki "bağımsız kuruluş" görevini yerine getiriyor. Onun kafasındaki bağımsızlık Milli Eğitim Bakanlığı'ndan bağımsızlık. Yoksa yu-

karıda YÖK kuruluş şemasında gördüğümüz gibi, devletten bağımsızlık sözkonusu değil. Dahası YÖK sayesinde üniversitelerin tek tek sahip oldukları bilimsel özerkliğin yok edildiğini de saklamaya çalışıyor. Sanki YÖK, Milli Eğitim Bakanlığı'ndan bağımsız olunca, üniversiteler idari ve bilimsel özerkliğe de sahip oluyormuş izlenimini doğurmaya uğraşıyor. Konuyu iyi bilmeyenler de İD'e inanıyorlar.

İD üniversitelerde yöneticilerin seçilmesi yerine atanmasından yana olabilir. Kimi üniversite düzeni seçim, kimiyse atama yöntemini benimsiyor. Ama atama yönteminin iyiliğini ve tutarlılığını ispatlamak için "öğretim üyelerinin oylarıyla ve seçim yoluyla görev başına getirilen rektörler ile yönetilen üniversitelerden özerkliğin, İnglitere ve ABD'ye (yani atama yöntemiyle yönetilen üniversitelere) nisbetle çok daha az olduğu sonucuna varılmıştır" dediğinde(35) ona katılmak olanaksızdır. Çünkü:

1) Özerklik için, seçim yöntemi gereklidir, ama yeterli değildir. Yani daha birçok unsura gereksinim vardır.

3) İngiltere ve ABD'de atama yöntemiyle iş başına getirilen üniversite yöneticileri başarılı oluyor, özerkliğe darbe vurmuyor veya vurdurmuyorlarsa, bunu Türkiye'de de ille bu sonucu doğuracağını iddia etmek gariptir. Ayrıca YÖK uygulaması iddianın tersini doğrular niteliktedir.

3) Türkiye'de, YÖK'ten önce uzun yıllar boyunca uygulanan seçim yönteminin özerkliğe halel getirmediğini biliyoruz.

İD ve YÖK'ü savunanların bir başka demagojisi siyaset konusunda. Onlara göre, sözde, "üniversitelerin işlevlerini daha iyi bir biçimde yerine getirebilmeleri için kesinlikle siyasi iktidarın denetimi altına girmemeleri" gerekiyor.(36) Ve bu yaklaşıma dayanarak birçok öğretim üyesinin işine son verilmesi bile savunuldu. Oysa;

1) YÖK bizzat darbeyi yapan MGK tarafından kuruldu.

2) Başkanı ve üyelerini darbeyi yapanlar atadı.

3) Başkan ve üyeleri ABD'ci mason ve belli sağ partilere yakınlığıyla tanınan kişilerdir.

4) YÖK üyeleri ve YÖK'ün atadığı rektör ve dekanların çoğu Aydınlar Ocağı üyesi ve yakını kişilerdir. Özetle birçok konuda olduğu gibi bu konuda da İD'in ve YÖK savunucularının söyledikleri yaptıklarına uymamaktadır.

İD'in çok açık çarpıtma ve yalanlarına da örnekler verebiliriz.

Öğrenciler miktarı her yıl arttırılan harcı nasıl ödeyeceklerini kara kara düşünürken, dar gelirli ailelerin çocuklarının tıp, mühendislik vb fakültelerin kapılarına ulaşmaları gittikçe zorlaşırken, Doğramacı, "Harçlar sembolik düzeyde" diyebiliyor.(37)

Herkes YÖK'ten yaka silkerken İD "YÖK'ten herkes memnun görünüyor" bile dedi..(38) Birçok öğretim üyesi tasfiye edilir, birçoğu istifa ve erken emeklilik yoluyla üniversitelerden ayrılırken(39), YÖK yetkilileri İngiltere, Belçika ve Alamanya'ya "seferler" düzenleyerek "emekli hoca ararken(40) ID, "Üniversitelerde öğretim üyesi sıkıntısı yoktur" demecini verebilmiştir. Oysa birçok kişi, örneğin ÖSYM Başkanı Prof. Dr. A. Günalp, varolan üniversitelerin tam kapasiteyle çalışmadığını, üniversitelerin pek çok eksiği, gediği olduğunu belirtiyor; "Bunları organize etmek, techiz etmek gerekir. Üniversitelere maddi imkanlar sağlanmalı ve öğretim üyesi eksikleri tamamlanmalıdır" diyordu. (42) Daha ilginci Aralık 1983'te Üniversitelerarası Kurul toplantısında, öğretim üyesi sıkıntısını fazlasıyla çekmiş taşra üniversiteleri rektörleri, "Öğretim üyesi yetiştirmenin ve bulmanın çok güç olduğunu belirterek, YÖK'ün öğretim üyelerine karşı daha ılımlı olmasını istemişlerdir."(43) Görül-

düğü gibi, İD'i kendi yöneticileri dürüst profesörler ve ihtiyaç içindeki rektörlerce yalanlanıyor.

Doğramacı "Üniversitelerden istifalara üzülüyorum" diyerek timsah gözyaşları bile döktü. Sözkonusu demeci şöyledir: "Her sene bazı istifalar olur. Bunların bir kısmı astronomik miktarda ücret alabilecek öğretim üyeleridir. Bunlar Arap ülkelerine, bazı Afrika ülkelerine, Kuveyt'e giderler. İstifa edenlerin bir kısmı öğretim yükünü dolduramayanlardı. Hiç memnun değiliz ancak tesellimiz şudur: İhtiyaç duyulan programlardan istifa olmamıştır. Bize hiçbir üniversiteden 'İstifalar nedeniyle öğretim üyesi açığımız var' diye istek gelmemiştir. İstifalara üzülüyoruz ama yapılacak bir şey yoktur." (44) İD tasfiyelerde "sorumluluk bütünüyle üniversitelere aittir" ve 1402 sayılı yasa uyarınca "İşe son verme kararlarının YÖK'le ilgisi yoktur. Güvenlik makamlarının kendi araştırmaları sonucudur" diyebilmiştir.(45)

İD, bu konularda inandırıcı değil. Çünkü: 1) Görevden alınmalarda kimin hangi ölçüde rol oynadığını tüm açıklığıyla yakın bir gelecekte mutlaka öğreneceğiz. İD'in bu konuda sorumluluktan kaçmaktaki ısrarını ve bu sorumluluğu tümüyle rektör ve dekanlarına yüklemek istemesini manidar buluyorum.

2) Ayrıca bu rektör ve dekanların atanmasında kendisi birinci derecede sorumlu ve hatta tek seçici değil miydi?

3) Haziran 1984'te, görevden alınanların sayısı 374 iken istifa veya erken emeklilik yoluyla ayrılanların sayısının 949' a ulaşmasında YÖY ve YÖK'ün yarattığı tahammül edilmez havanın etkisi olmadı mı?

4) 1402 sayılı yasa uyarınca görevden alınmalarda, sadece "güvenlik makamlarını" sorumlu göstermek hiç inandırıcı değil. Çünkü 12 Mart döneminde ODTü'de mesai arkadaşlarını güvenlik makamlarına ihbar etmekle ünlü Prof. Dr. Tarık Somer'in Ankara Üniversitesi'ne rektör aynı biçimde ünlenen Prof. Dr. Sevinç Karol'un AÜ Fen Fakültesi'ne dekan olarak tayini, bu konularda neler yapıldığını tahminde yardımcı veriler. Daha vahimi YÖY'de amaç ve ilkeler her türlü geniş yoruma açık olduğundan ve yönetmelik, genelgeler ile İD'in alışkanlık haline getirdiği ve yasal olmayan sözlü emirlerle üniversitelerde iftira , karalama ve ihbar kurumlaştı, YÖK uygulamasının temel taşlarından biri oldu. Üniformalı ve üniformasız polisler üniversitede giriş kapısında, koridorda, kafeteryada, lokantada, derslikte, kitaplıkta karargah kurdu. 1970 öncesinde üniversitelerde şaka yollu "her üç kişiden biri polis" denirdi, günümüzde üç ikişi biraraya gelince "polis olmayan kim" diye şaka yapılıyor.

İD öğrenci başarısı, eğitimin kalitesi, araştırma olanakları konusunda da yanlış bilgiler veriyor. 1983'te ona göre "Ders pogramı YÖK'çe belirlenmiyor"du. "Tek müfredat da yok"tu. Bu konulardaki aksi yayınlar "yalan"dı. "Eğitim kalitesinin düştüğü iddiası da tamamen yalan. Böyle olsaydı başarı iki-üç kat artmazdı." "Bilimsel araştırma olanakları kaldırıldı mı?" sorusuna yanıtı: "Üniversitelerde araştırma kaldırılmadı. Bu da yalan. Aksine eskisine göre on kat arttırıldı. Bilimsel araştırmalar konusunda şu anda dünyada 45'inciyiz."(47) İD bu tür uyduruk söz ve yalanlarına bir de kılıf hazırlattı: YÖK'ün kendinden menkul, DİE'ye intikal ettirilmeyen "bilgi ve verilerden" oluşturduğu rakamlardan hareketle gerçekleştirilen Beyaz Kitap. Bu "rakamların" sadece YÖK'te bulunması ve YÖK'ün de bunları "sır" gibi saklaması nedeniyle doğruluklarını denetlemek olanaksız.

İD, geçmişte olduğu gibi, rakam verilince inandırıcı olunacağını sandığından göz boyamak için Beyaz Kitabı kullanıyor. Bu kitap (47) ve İD'in üniversitelerde her şeyin günlük güneşlik olduğu yolundaki demeçleri birçok köşe yazarının tepki-

sine yol açtı ve alay konusu oldu. (48) Bir süre sonra kimi öğretim üyesi YÖK rakamlarının nasıl uydurulduğunu kamuoyuna yansıttılar.(49) YÖK'ün 1988'de yayımladığı *Kasım 1981-Kasım 1988 Döneminde Yüksek Öğretimdeki Gelişmeler* başlıklı yeni propaganda broşürü ise daha kısa süre içinde ve bu kez öğretim üyelerince layık olduğu karşılamayı aldı.(50)

Bir yandan hükümetleri ve ülke yöneticilerini, öte yandan kamuoyunu yanıltmak ve kendi savlarına inandırmak için YÖK'ün DİE denetiminden kaçırdığı ve bizzat kendisinin uydurduğu rakam ve istatistiklerle üniversitelerin durumunu mükemmel göstermesi artık zor. Durumun İD'in inandırmak istediği gibi tozpembe olmadığı kesin. Bugün YÖK'le gidenin binlerce öğretim üyesi bilimsel özgürlük ve özerklik ile bizzatihi öğretim ve eğitim olduğu anlaşılıyor. Türkiye'de üniversite katledilmiş, yüksek öğretim düzeyi dünya standartlarının çok gerisine düşürülmüştür. İD'in tutarsız, hukukdışı ve bilimsel geleneklerimize aykırı keyfilikleri ile YÖY ve YÖK yöntemleri, bir daha örnek alınmamaları için kitaplara geçecek bir "olay" konumuna gelmiştir.

DOĞRAMACI HOLDİNG

İD, kamuoyunda iyi bir imaj bırakabilmek amacıyla basınla iyi ilişkiler içinde olmaya özen gösteriyor. İD, hükümet çevreleri ve iktidar odaklarıyla ilişkilerine de çok önem veriyor. K. Evren'e fahri doktorluk ünvanının, hükümet üyelerine ve Genel Kurmay Başkanlığı temsilcilerine "yemek" ve "brifing" verilmesinin bir nedeni de "iç destek" elde etmektir. Bunlar çok olanaklar sağlıyor.

Bunlardan biri YÖK'ün bütçeden önemli bir pay alması biçiminde ortaya çıkıyor. Örneğin 1983 mali yıl bütçesinde YÖK'ün Sosyal Güvenlik, Gençlik ve Spor ile Ticaret Bakanlıklarının toplam bütçesinden daha fazla pay alması öngörülmüştü. (51) İD, alışkanlık haline getirdiği bir biçimde bütçe yılı içinde ek ödenek de istiyor. Örneğin 1984'te, İD, bir "yemekte Başbakan T. Özal'dan YÖK ve üniversitelere yarım kalan yatırımlar ve acil işler için 5,5 milyar lira daha verilmesini istedi ve Maliye Bakanlığı "İlk olarak 1,5 milyar lira ek ödenek vermeyi kabul" etti. (52) 1985'te bütçeden 150 milyar alan YÖK, payının 1986'da 360 milyara çıkarılmasını istedi. (53) YÖK en son 1990 bütçesinden 2,5 trilyon istedi.(54)

"Bunda ne var? Alınan paralar yeni yatırımlar, yeni binalar yapmak için kullanılmıyor mu?" diye sorabilirsiniz. Doğru. Ama paraların nasıl harcandığı önemli. Buraya bir mim koyup İD'in önderlik ettiği vakıfları ve bu vakıfların kurdukları şirketleri görelim.

Basına yansıdığı kadarıyla İD'in vakıfları şunlar: İhsan Doğramacı Vakfı, Hacettepe Tıp Merkezi Vakfı, Hacettepe Çocuk Sağlığı Enstitüsü Vakfı, Hacettepe Üniversitesi Vakfı. Bir de İsviçre'de ki Çocuk Sağlığı Vakfı. E. Çölaşan ile yaptığı söyleşide bu son vakıf için şunları anlatıyor: "Bizin ailemizin Irak'ta, çok eskiden İngiliz petrol şirketinden almış olduğu hisseler vardı. Ancak eşim ve ben payımıza düşenleri satarak bir kısmıyla İsviçre'de Çocuk Sağlığı Vakfı kurduk. Bir kısmıyla, bir vakıf kuruluşu olan Tepe Mobilya'nın dövizle getirilecek malzemelerini getirttik. Bir kısmıyla Ankara Çocuk Sağlığı Vakfı'nın bilgisayar tesislerini aldık. Yani tümünü hayır kurumlarına bağışlamış olduk."Dikkat "hayır kurumlarını" sayıyorum. İD'in vakıfları yatırımcı vakıflardır, şirket kuran vakıflardır. İşte birkaç şirketi: Metaksan Kağıt Üretim Tesisleri, Tepe Mobilya, Tepe Grubu'nun Betopan Tesisleri, Bilgisayar Tesisleri, Beytepe İnşaat Şirketi vb. İD, E. Çölaşan ile söyleşisinde "Bu fabrikaları

hiçbir yerden bir kuruş almadan kurdum. Bunu biliyor muydunuz?" diyor. Hayır, onu bilmiyorduk. Ama şirket kurmak için herkesin kendi olanağını yaratması gerektiğini biliyoruz. Şirket kurmanın herkesin yapabileceği bir şey olmadığını da. (55) Ayrıca kurulan şirketlerin iş yapması da gerekiyor. İşi nasıl bulacak, malı üretip nereye satacak? İD, bunu da çözümlüyor. Vakıf şirketleri üniversitelere çalışacak. Yani üniversitelerin bütçeden aldıkları paylarla yapmak istedikleri inşaat, onarım, ek bina vb işler vakıf şirketlerince yerine getirilecek. Yani vakıf şirketlerinin ürettiği mobilya, kağıt vb şeyler yine üniversitelere satılacak. Mekanizmayı görebiliyor musunuz? TBMM'ce YÖK'e ve üniversitelere ayrılan bütçe payı YÖK ve üniversitelerce vakıf şirketlerine aktarılıyor. Şirketlerin boş kalması sözkonusu bile değil. Sonra vakıflarına ilk özel üniversiteyi, yani Bilkent'i kurdurtan İD, "Üniversitenin bütün ihtiyacını biz karşılıyoruz" deyip övünebiliyor. Oysa Bilkent, vakıf şirketlerine YÖK ve üniversitelerce aktarılan devlet bütçesi yani sizin ve benim vergilerimizden besleniyor. Bütçeden elde edilen kaynaklar Doğramacı Holding değirmenine su gibi akıtılıyor. Ve ulusa ait gelir İD ve arkadaşları tarafından arzularına göre kullanılıyor. Bu arada İD "Vakıfa verdim, hayır kurumlarına verdim" vb laflarla kamuoyunu aldatmaya çalışıyor. Vakıf veya hayır kurumu dediği şirket ve kuruluşlar kendisinin ve ailesinin emrinde değil mi? Elbette öyle. Dahası vakıf maskesi sayesinde vergi ödemekten kurtuluyor veya az vergi ödüyor, dahası yasalarda vakıflara tanınan ayrıcalıklı hükümlerden yararlanıyor. Daha güzeli yasalara vakıflar için elverişli kurallar yerleştirip, onlardan sadece kendi vakıflarını yararlandırıyor. 1982'de YÖY'de yapılan değişiklikle vakıflara özel üniversite kurma hakkı tanındı ve peşinden İD'in Türkiye'deki üç vakfı Bilkent'i kurmaya girişti. Başka hiçbir vakfa bu hak tanınmadı.

İD, E. Çölaşan'la söyleşisinde, Vehbi Koç'un kendisine "Sen iyi ki, ticaret hayatına girmemişsin. Yoksa hepimizi mahfederdin" dediğini aktarıyor. İD aslında ticaret hayatında. Ama özel sektörü değil, şimdilik üniversite bütçesini mahfetmekle meşgul. İnanmayanlar için bir örnek: Beytepe Prefabrik İnşaat Firması tarafından İzmir 9 Eylül Üniversitesi'ne on tane prefabrik derslik yapılıyor ve metrekaresi 38 bin liraya mal ediliyor. Oysa o yörede lüks villaların metrakaresi bile 25-30 bin lirayı geçmemektedir Bu inanılmaz olayı aydınlatması için sözü Milliyet gazetesi İzmir muhabirlerinden İ. Sarıer'e bırakıyorum:" Yığma bir temel üzerine sunta duvar ve çatı elemanları ile inşa edilip, galvaniz saç ile örtülen ve içinde öğrencinin oturacağı sandelyeden başka hiçbir lüksü bulunmayan bu barakaların, göz kamaştırıcı villalardan daha pahalıya mal olması,inşaat çevrelerinde şaşkınlık uyandırdı. İzmir'de villa yapımı ile uğraşan mimar müteahhit C. Perk konuyla ilgili olarak 'Metrekaresi 25-30 bin liradan, değil sunta baraka, en lüks bir villayı kim isterse yapabilirim' diyerek barakaların maliyetinin ne kadar yüksek olduğunu vurguladı. Derslikleri isteğimiz üzerine yerinde inceleyen inşaat mühensleri S.E.Vural ile M. Dilşen bu konuda şunları söylediler: "Biz yaptığımız inşaatlarda Bayındırlık Bakanlığı ile Maliye Bakanlığı'nın tesbit ettiği malzeme fiyatlarına uyuyoruz. Bu durumda bildiğiniz betonarme dairenin bile metrekare maliyeti 17 bin lira civarında dolaşıyor. Oysa bu prefabrik derslikler son derece basit malzemelerle inşa edilmiş. Kanımızca metrekare maliyetinin 16-17 bin lirayı geçmemesi gerekir. Metrekaresinin 38 bin liraya çıktığına hiçbir mühendis inanmaz.' "(56)

Görüldüğü gibi, Doğramacı Holding'e ait bir şirket yasa denetiminden uzak ve geniş bir serbesti içinde bir üniversiteyi sömürüyor. Bu işten kim yararlanıyor? Ülke mi? Üniversite mi? Öğrenciler mi? Yoksa şirket sahipleri ve bu arada İD ile aynı

zamanda iş ortağı da olan bilim adamları mı? Bu tür işlerle uğraşan insanlar gerçekten bilim adamı mı? İnşaat müteahhiti mi? Tüccar mı?

"YÖK Sitesi"nin inşaatı da anılmalı. "Prestij ve büyüklük" meraklısı (Hastası demek için) İD, YÖK Sitesi için dünya kadar para harcadı. Site Hacettepe Üniversitesi ve ODTÜ kampüsleri içinde ve dört bin ağaç katledilerek 30 metre eninde dört şeritli ve 4 km'lik otoyol biçimindeki "YÖK Bulvarı" bitiminde inşa edildi. Bu yapı da yine vakıf şirketlerinden ve birçok üniversite inşaatını üstlenen ünlü Dilek İnşaat ve Ticaret Limited Şirketi tarafından gerçekleştirildi.(57) Dilek inşaat da yasaların denetiminden uzak kalmasını bilerek özel bir girişimci gibi çalıştı ve adı çeşitli yolsuzluklara karıştı. Yolsuzlukları basına yansıyan şirketlerin adının değiştirilmesi ihmal edilmedi.

Vakıflara bağlı şirketler çeşitli kamu kurumlarını özellikle de Hacettepe mezunu doktorlar aracılığıyla devlet hastanelerinin inşaat onarım, mobilya ve ağaç donanım gereksinmesini karşılıyorlar. Bu arada yapılan yolsuzluklar kısa sürede ört bas ediliyor. Sıkıyönetim sırasında bu konuda yayın yapılması fiilen yasaklandı. İD'in askeri desteği sayesinde.(58)

Vakıfların bir başka gelir kaynağı kamu kurumlarına bina kiralamak: Örneğin "Kavaklıdere'deki Dışişleri binası *İhsan Doğramacı Vakfı*'na ait. Buraya yılda *3 milyon 334 bin lira* ödeniyor." Yıl: 1984.(59)

NOTLAR

(1) Adı geçen dergi, cilt : 15 sayı:2 aktaran: Bilim ve Sanat, sayı:39, Mart 1984, s.13-14

(2) YÖY'ün tüzel irdelenmesi konusunda birçok yayın yapıldı. Bu konuda son örneklerden biri olarak bak. Gencay Şaylan: "YÖK Üzerine", dizi yazı, Cumhuriyet, 31 Ekim-3Kasım 1988

(3) Agk, 31 Ekim 1988.

(4) Kasım ve Aralık 1981 gazete kolleksiyonlarına bir göz atılabilir.

(5)Agk.

(6) Mülkiyeliler Birliği İstanbul Şubesi'nin düzenlediği "Yüksek Öğrenim Düzeni Nasıl Yenilenmeli?" başlıklı paneldeki konuşmasından. Cumhuriyet, 3 Aralık 1988.

(7) Hakan Aygün: "YÖK'te yetki sancısı", Cumhuriyet, 7 Kasım 1989.

(8) Faruk Bildirici: "Törenden notlar...",
Cumhuriyet, 10 Kasım 1989.

(9) Milliyet, 26 Haziran 1985.

(10) Üniversitelerarası kurul YÖK'ün atadığı üniversite rektörleri ile her üniversite senatosundan birer temsilci ve Genel Kurmay Başkanlığı'nı temsil eden bir profesörden oluşur. Bu yapısıyla Kurul, YÖK'e ve iktidara doğrudan bağımlı kılınmıştır.

(11) İD, K. Evren ve MGK ile ilk tanışmasını ve ilişkilerini Emin Çölaşan ile yaptığı söyleşisinde anlatıyor. Bak. "Doğramacı ile tatil sohbeti", Milliyet, 13 Ağustos 1984.

(12) Şule Büyükçizmeci'nin İD ile yaptığı söyleşi: Bk. "Masonlukla ilgim yok", Nokta, 26 Mart- 1 Nisan 1984, S.25-27. İD'in özgeçmişi konusunda ayrıca bak. : "Tepede bir profesör", Nokta, 1 Eylül 1985, s.17; Aydın Candabak: "Onlar da öğrenciydi" dizi yazı, Milliyet, 21 Haziran 1984; ve Emin Çölaşan ile yaptığı söyleşi.

(13) Aktaran İlhan Selçuk: "Key Man!...", Cumhuriyet, 12 Haziran 1984.
(14) Aktaran İ. Selçuk: Agk.
(15) Ufuk Güldemir'in İ. Doğramacı ile söyleşisi: "Spock ve ben birbirimizi severiz" Cumhuriyet, 5-6 Aralık 1981.
(16) "Kulis becerisi", Hürriyet, 24 Eylül 1984.
(17) U. Güldemir'le söyleşisi, agk.
(18) Cumhuriyet, 25 Şubat 1984.
(19) Hürriyet, 1 Eylül 1983.
(20) Hürriyet ve Milliyet, 16 Haziran 1984.
(21) Milliyet, 1 Haziran 1986.
(22) Cumhuriyet, 15 Nisan 1988.
(23) Cumhuriyet, 13 Ocak 1989.
(24) İD, fahri doktorluk ünvanı vermek yöntemini iç destek sağlamak için de kullanıyor. Birkaç örnek verelim: Ocak 1983'te K.Evren'e, "İstanbul Üniversitesi'nde düzenlenen bir törenle tüm üniversitelerin fahri profesörlük ve İÜ Hukuk Fakültesi'nin Fahri Hukuk Doktorluğu ünvanları verildi." "Cumhuriyet tarihinin en büyük akademik töreni" ile. K.Evren, "Bir faninin geride bırakacağı en büyük biras, malmülk zenginlik değil, bu gibi manevi değerlerdir" dedi. Cumhuriyet 1 ve 15 Ocak 1983 ve 15 Ocak 1983 tarihli Güneş, Milliyet ve Tercüman. Bunca özene layık görülen Evren'in "YÖK'e sataşana ağırlığımı koyarım" demesi artık doğaldır. Bir "faniye" öyle "manevi değerler" ihsan eden kurum ve başkanı unutulabilir mi?

Eskişehir Anadolu Üniversitesi Senatosu Vehbi Koç ve Sakıp Sabancı'ya "fahri işletmecilik ünvanı", bestekar kompozitör Adnan Saygun ve Nevit Kodallı'ya "fahri müzik doktoru" unvanı verdi. Törene İD'de katıldı. Cumhuriyet, 20 ve 24 Ekim 1984. Sakıp Sabancı bu olayı daha sonra "Lise Terkten Fahri Doktorluğa" diye anlattı. Bak. "özel hayatım" dizi yazı, Hürriyet, 3 Eylül 1985.

Boğaziçi Üniversitesi ise piyanist İdil Biret, "Karayolları kavramının ülkeye yerleşmesindeki seçkin hizmetleri nedeniyle Yüksek Mühendis Vecdi Diker, çağdaş endüstrileşmeye katkıları nedeniyle Nejat Eczacıbaşı, Türk tarihi üzerindeki objektif çalışmaları nedeniyle ABD'li bilim adamları Dr. Heath W. Lowry ve Prof. Justin Mc. Carthy"ye "fahri doktor" ünvanı verdi. 26 Haziran 1985 tarihli Cumhuriyet ve Milliyet.

Üniversiteler, YöK ve İD, yetkililere "Plaket" ve "Brifing" vermeyi de ihmal etmiyor. örneğin Ocak 1989'da 6 üniversite T. Özal'a plaket verdi. 18 ocak 1989 tarihli Cumhuriyet'ten okuyalım:

"Başbakan T.Özal dün akşam 3455 sayılı yasayla profesörlüğe yükseltilen öğretim üyeleri onuruna Sheraton Oteli'nde düzenlenen resepsiyona katıldı. Özal, yaptığı konuşmada, 'Politikaya atılmasaydım, öğretim görevlisi olmayı isterdim" dedi.

Getirilen yasayla İstanbul'da toplam 623 öğretim üyesinin profesör olduğunu, Türkiye çapında bu rakamın 1400 dolayında bulunduğunu söyledi. Kanunla profesör olanların başbakanlarına bir plaketle teşekkür etmeleri doğaldır? Nitekim öyle oldu. " İstanbul'daki üniversitenin rektörleri, Başbakan T.Özal ve TBMM Milli Eğitim Komisyon Başkanı Avni Akyol'a kanunun çıkarılması nedeniyle birer şükran plaketi verdiler." Bu arada bir süre sonra burada adı geçen Avni Akyol'un, "YÖK'ün ve İD'in kuyusunu kazmak isteyen" Milli Eğitim, Gençlik ve Spor Bakanı Hasan Celal Güzel'in yerine bakanlığa getirildiğini de anımsayalım.

İD başkanlığında Bilkent Üniversitesi yöneticileri Ekim 1988'de "T. Özal ve beraberindekilere" bir brifing verdiler. Cumhuriyet 26 Ekim 1988.

(25) Bak. Gencay Şaylan: "YÖK'ün büyük atağı..." Cumhuriyet, 13 Ocak 1989.
(26) U. Güldemir'le söyleşisi,agk.
(27) Bu sıfat Baskın Oran'dan :Bak. Profesörler Mafyası' olayının perde arkası", 2000'e Doğru, 12 Kasım 1989, s.30-31
(28) U. Güldemir'le söyleşisi,agk.
(29) İlhami Soysal: Dünyada ve Türkiye'de Masonluk ve Masonlar, (ilaveli 3. bası), Der Yay., İstanbul, 1980, s.432-434 ve değişik yerlerde.
(30) Agk, s.434.
(31) B.Oran, agk.
(32) Hürriyet, 18 Kasım 1981.
(33 Milliyet, 21 Aralık 1983.
(34) Milliyet, 17 Kasım 1982
(35) Cumhuriyet, 13 Ocak 1989
(36)Agk.
(37) İD'in "sembolik" dediği harçlar, aylık net en az ücretin 16.420 TL olduğu 1983 - 1984 'te şu manzarayı gösteriyordu: (TL olarak)

Bölümler	En az	En çok
2 yıllık yüksekokul	1.500	2.000
4 yıllık yüksekokul :		
Konservatuar	1.500	5.000
Hukuk , Edebiyat, G.Sanatlar, S.Bilimler	5.000	10.000
Ziraat, Orman	10.000	20.000
Fen, Temel Tıp	2.000	24.000
Mühendislik, Mimarlık	2.000	24.000
Dişçlik, Eczacılık, Veterinerlik.	15.000	30.000
Tıp	20.000	40.000

Kaynak: Cumhuriyet, 9 Mayıs 1984

Harçlar daha sonraki ders yıllarında düzenli olarak arttırıldı. Bu açıdan Haziran 1987'de rektörlerin K.Evren'in katılımıyla Ankara'da yaptıkları Rektörler Komitesi toplantısına ilişkin şu haberi birlikte okumamız öğretici olacaktır: "Rektörlerin sıkıntılarını dinleyen K.Evren, bütün rektörlerin parasızlıktan şikayet etmeleri üzerine kendi kaynaklarını kendilerinin yaratmalarını önerdi. Evren bu arada öğrencilerden yıllık ne kadar öğrenim harcı alındığını sordu. Tıp fakültelerinden 100 bin, diş hekimliği, eczacılık ve veteriner fakültelerinden 80 bin, mühendisliklerden 70 bin, hukuk, siyasal, iktisat işletme, edebiyat fakültelerinden 40 bin, iki yıllık yüksekokullarla Açık Öğretim Fakültesi'nden de 10 bin lira alındığını öğrenince "Bu harçlar çok düşük, yurtdışında çok yüksek ücretler alınıyor. Bizde o kadar yüksek olmasın ama artmasında da yarar var" dedi. Cumhurbaşkanı Kenan Evren harçların azlığını vurgularken her gün bir gazeye verilen 130 ilânın yıllık toplamının hukuk fakültesinin öğrenim harcından daha fazla olduğunu belirterek "Yılda 40-50 bin lira gerçekten çok para değil" dedi. Milliyet, 17 Haziran 1987. Burada dikkati çeken bir nokta da yine "yurt dışı"nın örnek olarak verilmesidir. Öğrenciler de yurtdışındaki öğretim üyelerini, siyasi, idari ve üniversiter yöneticileri örnek alsalar Türkiye'de kaç kişinin "küme düşeceği" hatta bir daha "top bile oynayamayacağı" belli ama,

"Allahtan" öğrenciler bu tür kıyaslamalar yapmıyorlar.

(38) Yankı, 21-27 Şubat 1983, s.40

(39) Haziran 1984'te sayıları 1323.

(40) YÖK'ün ve başkanının yurtdışından öğretim üyesi getirme girişimleri tam bir fiyaskoyla sonuçlandı. Yerli öğretim üyelerinin ücretinin 3-5 katı kadar ücret ve birçok maddi olanağa karşın yabancı öğretim üyeleri YÖK düzenine girmek istemediler. Bu arada YÖK'ün İngiltere'den profesör gelirse, ücretlerini ödemek için Suudi Arabistan ve Kuveyt'ten para isteyeceği yazıldı. Bak. Günaydın, 6 Mart 1983: "Kuveyt para verirse, Doğramacı 1 milyon lira aylıkla İngiliz profesör getirecek."

(41) Milliyet, 22 Mart 1983.

(42) Milliyet, 13 Mayıs 1984

(43) Milliyet, 22 Aralık 1983.

(44) Milliyet, 6 Nisan 1983; Nokta, 11-17 Nisan 1983, s.23. Doğramacı bu tür demeçlerini daha sonra da sürdürdü. Bak. örneğin Cumhuriyet, 13 Ocak 1984. Bu son demecinde "ayrılanları" üç bölümde inceliyor: 1- Kanunu beğenmeyerek, "Özerklik kaldırıldı" diye protesto edip istifa edenler. 2- Yeni kanunla haftada on saat ders yükünü ağır bulup ayrılanlar. Bunların bir kısmının "zaten emeklilik yaşları da geldiği için emekliye ayrılmışlardır." 3- Özel sektörde ve özellikle körfez ülkelerinde öğretim üyelerine çok yüksek ücret verilmesi nedeniyle kimi öğretim üyeleri daha çok kazanmak için ayrılmıştır.

Doğramacı'nın söylediklerinin gerçekle bir ilgisi yoktur. Bu konuyu ayrı bir yazıda ayrıntılı bir biçimide ele alacağım. Hemen şimdi şu noktalara dikkat çekeyim: 1- İD üniversitelerce görevden alınanlara değinmiyor. 2- İD, 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununca Sıkıyönetim Komutanları tarafından üniversitelerden "uzaklaştırılanlara değinmiyor 3- Ders yükü önceki düzene göre, öyle sanıldığı gibi arttırılmamıştır. Hele emekliliğine yakın profesörler için böyle bir"ağırlık" sözkonusu bile değildir. 4- Körfez bölgesinde ülkelere gidenlerin sayısı yüksek değildir. Ayrıca onlar bile durup dururken gitmek ihtiyacını duymamışlardır. YÖK'ün yarattığı dayanılmaz hafiflik insanları, yapabilenleri, olanakları olanları "dışarıya" bakmaya zorlamıştır.

(45) Somut, 2 Eylül 1983, s.1 ve 9.

(46) Nokta, agk, s.22.

(47) 1981 Yüksek Öğretim Reformu ve iki Yıllık Uygulama sonuçları isimli ve 1984 başında yayımlanan Beyaz Kitap yüksek öğretimin içinde bulunduğu durumu tozpembe gösteriyor. Ayrıntısına girmeden bu kitap hakkında 30 ocak 1984'te Cumhuriyet'te yayımlanan eleştirinin başlığını vermekle yetiniyorum: "Kötü bir propaganda broşürü."

(48) İki örnek olarak bak. Oktay Ekşi: "Doğramacı'nın müjdeleri" Hürriyet 8 Nisan 1983; Uğur Mumcu: "Bu sansür ne adına?" Cumhuriyet, 25 Ağustos 1984. Mumcu yazısında "Türkiye, bilimsel araştırma alanında Tayvan, Yunanistan ve İran'ın gerisindedir" diyor bu konuda rakamlar veriyor.

(49) Örneğin Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Patolojik Anatomi Kürsüsünü kuran, 45 yıl hizmetten sonra 1985'te emekliye ayrılan Prof.Dr. Talia Balı Aykan'ın Nokta'ya (23 Mart 1986, s.32) anlattıkları. "YÖK, araştırma yapan bilim adamlarını (ve kadınlarını) cezalandırıyor" diyen İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr.Ayhan Ulubelen. Cumhuriyet 20 Ocak 1987. Veya "Üniversitelerin akademik yapısı, üniversiter kural ve gelenekler yıkılmıştır. YÖK saygınlığını yitirdi" diye yazan Prof.Dr. Atıf Ural. Milliyet, 23 Ekim 1987.

(50) Bak. Prof.Dr. Kasım Cemal Güven: "YÖK ve üniversite sorunları", dizi yazı,

Cumhuriyet, 4-6 Ocak 1989; ve Prof Hasan Yazıcı: "Yüksek öğretimde vazgeçilmez 5 temel kavram" Cumhuriyet, 13 Ocak 1989.

(51) Cumhuriyet, 27 Eylül 1982.

(52) Cumhuriyet, 22 Temmuz 1984

(53) Cumhuriyet, 20 Temmuz 1985.

(54) Cumhuriyet, 28 Ekim 1989.

(55) Metaksan ve Betopan tesislerini hizmete açanın K. Evren olduğunu belirtmek gerekiyor. Aslında "Bu belki çok önemli değil, çünkü K. Evren her türlü açılışı yapıyordu" diyebilirsiniz. Haklısınız. Ama açılış sırasında olanlar çok önemli. Aynen şöyle: YÖK'e sataşmalar olduğunu belirten Evren, "Son zamanlarda YÖK'e sataşmalar başladı. Maalesef yurtdışında YÖK'ü çok beğeniyorlar ama kendi memleketimizde beğenmiyorlar. (...) Ben YÖK'e sataşanlara karşı tüm ağırlığımı koyarım. Bu kurumun yarını olmasaydı, ben buna inanmasaydım bu kadar kati konuşmazdım." Sonrasını Cumhuriyet'ten okuyalım:"Evren'in bu sözleri üzerine YÖK Başkanı İ.D oturduğu en ön sıradaki yerinden doğrularak (ha gayret!) alkışlamaya ve arkada oturan bakan, bürokrat, parlamenter, yüksek rütbeli subay ve öğretim üyelerine doğru dönerek onları da alkışlamaya teşvik etti." Hani amigoluk sadece stadyumlardaydı?

(56) Milliyet, 12 Haziran 1983.

(57) Milliyet, 26-27 Mart 1983., Yankı, 4-10 Nisan 1983, sf. 40

(58)Yasaklanması konunun mizahi açıdan irdelenmesine engel olmadı. İyi bir örnek olarak bak. Murat Demiray; "Doğramacı İnşaatçı mı?", Sıfır (aylık mizah dergisi), Sayı:7, Mart 1984, sf.25

(59) Cumhuriyet, 26 Ekim 1984

YÖK'ÜN GETİRDİKLERİ (II)

SİLK-İ İLMİYYE'NİN VAZİYETİ ya da REKTÖR VE DEKANLARIYLA YÖK

YÖK düzenini anlayabilmenin ölçütlerinden biri, getirdiği rektör ve dekanları incelemekten geçiyor.İhsan Doğramacı, YÖK başkanlığını elde ettikten sonra emirlerini harfiyyen uygulayacak, çizdiği yoldan dışarı çıkmayacak ve her konuda kendisini destekleyecek kişileri rektör ve dekan olarak atamaya başladı. YÖK'le birlikte hemen hemen bütün rektör ve dekanlar değiştirildi. Yeni yöneticiler "Doğramacıcı" olanlar arasından atandılar. MGK ve darbenin yöneticisi K.Evren ile İ. Doğramacı üniversiteyi tek boyutlu ve tekçi düşünce üretim merkezi biçimine dönüştürmek istediler

İ.Doğramacı özellikle daha önce Hacettepe Üniversitesi'nden (HÜ) ya da başka yakın çevreden iyi tanıdığı, kendisine bağlılıkları denenmiş kişileri rektörlüklere getirdi. Nitekim rektörler topluca yaptıkları ilk girişimleriyle "Hoca Bey"in en iyi "çömezleri" olduklarını gösterdiler: 27 rektör YÖK'ün 1982 Anayasası'nda yer alması için Danışma Meclisi'ne topluca başvurdular.

Başvuru olumlu karşılandı. Ve bildiğimiz gibi, YÖK Anayasanın 130 ve 131.

maddeleriyle anayasal bir kurum olarak düzenlendi, varlığı garantiye alındı.

YÖK'ün bir anlamda sahadaki uygulayıcıları rektör ve dekanlarını yakından tanımak düzeni anlamamız için yararlı olacaktır. Bu bilim adamları kimlerdir? Nereden gelip nereye doğru gidiyorlar? Ne yapmak istiyorlar? Daha önce ne yapmışlardı? Göreve geldikten sonra neler yaptılar? Soruları uzatabiliriz.

İncelememde 1982'de atanan, beş yıl görevde kaldıktan sonra birçoğunun görevi uzatılan ve çoğu günümüzde hala iş başında olan 27 rektörü ele alıyorum. Önce birçoğunu dekanlarıyla birlikte yakından irdeleyecek sonra rektörlere ilişkin genel bir değerlendirme yapacağım.

A) SAĞCI VE AŞIRI SAĞCI YöNETİCİLER

1 - Ankara Üniversitesi'nde

AÜ rektörlüğüne MHP'li olduğu bilinen , bu parti genel başkanına yakınlığı ile tanınan Tarık Somer atandı. (1) 1926 Kayseri - Develi doğumlu Somer kimya mühendisliği eğitimini ABD'de yaptı. 1957'de ODTÜ'nün kuruluşunda görevlendirildi. 1975'de ODTÜ rektörlüğüne atandı. 1976 Nisanı'nda görev süresi uzatılmadığı için rektörlükten ayrıldı. Bir süre, Birleşmiş Milletler aracılığıyla gittiği, Uganda'da görev yaptı.

Yirmi yıla yakın süre ODTÜ'de çalışmış, Mütevelli Heyeti üyeliği ve kısa bir süre rektörlük yapmış olan Somer'in ODTÜ rektörlüğüne atanması beklenirken AÜ'nün başına getirilmesi şaşkınlık yaratmıştı.

Somer, yıllarca önce ODTÜ'de yaptıklarını AÜ'de sahneye koydu. AÜ'de tasfiye ve istifalar Somer'in rektörlüğüyle giderek hızlandı. Rektörlüğe atanmasından yaklaşık iki yıl sonra, Haziran 1984'te görevden alınanların sayısı 91'e, istifa eden ve erken emeklilik hakkıyla emekliye ayrılanların sayısı 141'e yükseldi.

Görevden alınmalardan en çok etkilenen fakültelerin başında 33 öğretim üyesi ile Tıp Fakültesi geliyor. Onu 25 öğretim üyesiyle SBF ve 22 kişiyle Fen Fakültesi izliyor. İstifa edenlerin sayısı Tıp'ta 34, Fen'de 32, SBF'de 29,Veteriner Fakültesinde 16. Hukuk fakültesi'nde 2 kişi görevden alındı, 18 kişi istifa veya erken emeklilik yoluyla görevden ayrıldı.(2)

Bütün bunlar Somer'in ODTÜ'de yaptıklarını anımsatıyor. ODTÜ, Somer'in rektörlüğe getirilmesinden hemen sonra, tarihinin en uzun boykotunu yaşamıştı: 1975 başında düzenlenen boykot dokuz ay sürdü. Somer, boykotun özerklikten kaynaklandığını kamuoyuna yansıtmak istedi. Özerkliğin zararlı olduğunu savundu. Dönemin başbakanı B.Ecevit boykottan ODTÜ rektör ve Mütevelli Heyeti'nin sorumlu olduğunu ileri sürdü. Bunun üzerine Somer, Ecevit'i dönemin cumhurbaşkanına şikayet etti. Somer aynı zamanda ODTÜ öğretim üyelerinden Erdal İnönü, Rona Aybay ve Çiğdem Kağıtçıbaşı'nın(3) aralarında bulunduğu 25 öğretim üyesinin "akademik yetersizlikleri" öne sürülerek ayrılmalarına yol açtı.(4)

ODTÜ rektörlüğü sırasında üniversiteye MHP yanlısı birçok militanı "işçi" statüsüyle alıp "kadrolaşmak" isteyen Somer, benzer bir yöntemi daha üst düzeyde AÜ'de uyguladı:

Rektör yardımcılığına "Aydınlar Ocağı toplantılarına katılan eski solcularımızdan" Prof. Erol Cansel'i atadı. (5) Somer Prof. Fikret Eren'i de rektör yardımcılığına atadı. (6) F. Eren, Kurt Karaca takma adıyla Miliyetçi-Toplumcu Bir Düzen İçin Milliyetçi Türkiye isimli kitabı yazan kişidir. AÜ Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk öğretim üyesi olan Eren, takma isimle yazdığı kitapta "üniversitelerin milliyetçi ve

ülkücü bilim adamı yetiştirmek üzere teşkilatlanması" gerektiğini belirtiyor. "Her soyun fikri ve fiziki gücü birbirinden ayrıdır. Büyük ve değerli soy olan Türk soyu, yozlaşma ve yabancılaşma tehlikesine karşı korunmalıdır" diyor.

F. Eren'in Kurt Karaca olup olmadığını soran gazeteciye Somer'in yanıtı şu: "Bilmiyordum efendim ben Kurt Karaca diye bir zat tanımıyorum. F.Eren'i tanıyorum." F. Eren, kitabını 1969'da askerliğini yaparken yazdığını, daha sonrada Kurt Karaca adını değiştirmediğini belirtip, MHP ile ilişkisi konusunda şu açıklamayı yapıyor: "Kitabımda yer alan fikirlerin bir kısmı, bir partininkine benzeyebilir, ama partiyle bağlantım sözkonusu değildir, olamaz da."

Somer'in atadıklarından biri de Prof. Dr. Mustafa Kafalı'dır. Öyküsünü Mustafa Ekmekçi'nin ağzından dinleyelim(7): "M. Kafalı, İstanbul Edebiyat Fakültesi 'Orta Asya Tarihi' bölümünden yetişmiş, değerli bir 'Orta Asya' tarihçisiydi. 1970'li yılların birinde MHP'den (milletvekili) aday oldu. Kazanamadı. Konya'da bulunduğu sırada sıkıyönetim komutanı, Kafalı'yı bölge dışına çıkarma kararı aldı.YÖK, Kafalı'ya bir yer ararken, Ankara Üniversitesi Rektörü Tarık Somer, Kafalı'ya vefasını gösterdi. Sahip çıktı. DTCF'de bir göreve atadı, eşine de iş bulundu. Evleri de yoktu, rektörlük onları rektörlük konuk evinde ağırladı. Geçen Haziran ayında (1985), Aydın Taner, "İnkilap Tarihi Enstitüsü"nün başından ayrılınca yerine M. Kafalı getirildi. Basında çıt çıkmadı. Kimse, 'Yahu, M. Kafalı'nın İnkilap Tarihi Enstitüsü ile ne ilgisi var?' demedi..."

Bu arada M. Kafalı "çalışmalarını" sürdürdü. Ta ki "kokusu çıkana" dek. M.Kafalı ve arkadaşlarının "Doktora ve yüksek lisans öğrencilerinin kayıt ve sınav işlemlerinde usulsüzlük ve evrakta sahtekarlık yaptıkları, iktidara yakın kişi ve yakınlarına (örneğin Sağlık Bakanı Halil Şıvgın'ın eşi Hale Şıvgın'a), YöK yöneticilerine (örneğin YÖK başkan yardımcısı Uygur Tazebay), vb insanlara "avantadan" doktorluk ünvanı hediye ettikleri (8) basına yansıdı. Haklarında dava açıldı. Dava işin ciddiyeti üzerine 1. Sulh Ceza Mahkemesi'nden Ağır Ceza Mahkemesi'ne aktarıldı. Dahası fotoğraflarını çekmek isteyen üç gazeteciyi döven öğretim üyeleri Prof. Dr. M. Kafalı, Doç.Dr. Azmi Süslü ve Doç. Dr. Mehmet Akif Tural" gazetecileri dövmek suçundan da sanık sandalyesine oturacaklar.(9)

AP (Adalet Partisi) milletvekili Nihat Karol'un eşi Prof. Sevinç Karol AÜ Fen Fakültesi dekanlığına atandı. S. Karol, 12 Mart döneminde ODTÜ Mütevelli Heyeti'nde görev yapmış birçok meslektaşını ihbar etmekle ün kazanmıştı. (10) Aynı dönemdeki Fen Fakültesi dekanlığı ile de tanınıyordu.Bazı öğretim görevlileri hakkında mahkemelerde verdiği ifadeler dillerde dolaşıyordu. Dekanlığa gelmesiyle 22 öğretim üyesi görevinden alındı, 32 öğretim üyesi ise görevden ayrılmayı tercih etti. Dekanlığa geldikten sonra ilk iş olarak öğretim üyelerinin odalarının kapı kilitlerinden bir tane edindi.

Bu sırada kendi sağcı örgütlenmesini gerçekleştirmek amacıyla sıradan öğretim üyelerini bölüm başkanı yaptı. Bunlardan biri basına yansıyan, skandallarıyla tanınan Prof. İsmet Yılmaz'dır. Karol, bir kız, öğrencisine sarkıntılıkta bulunduğu savıyla hakkında soruşturma açılan ve arkadaşlarına yönelik asılsız ihbarlarda bulunduğu gerekçesiyle üniversiteden bir ay uzaklaştırma cezası alan İ. Yılmaz'ı Jeoloji Bölümü başkanlığına atadı. İ. Yılmaz "gönül ilişkisi" teklifini geri çevirdiği için bir kız öğrencisinin notunu sıfıra indirmesiyle de tanınıyordu. (11)

İ. Yılmaz'ın başka bir "sarkıntılık olayı" 1984'te basına yansıdı. (12) Sınıf geçme karşılığında öğrencisine "görüşme" teklifinde bulunduğu anlaşıldı. Yılmaz'ın Nijeryalı öğrencisi C.M. Jaya'nın evini "garsoniyer" olarak kullandığı ortaya çık-

tı.Nijeryalı öğrencisine sınav sorularını verdiği ileri sürüldü.(13) Sarkıntılık olayının basına yansıması ve geniş boyutlar kazanması üzerine rotasyonla iki yıllığına Eskişehir Anadolu Üniversitesi Mimarlık Mühendislik Fakültesi'ne gönderildi. Dikkatinizi çekiyorum: Görevden alınmıyor. Nitekim "olayları" gittiği fakültede sürüyor; "hakkında sınav sorularını maddi menfaat karşılığında önceden satmak suçlarından soruşturma açılıyor."

Bu arada sarkıntılık olayı nedeniyle AÜ'de hakkında açılan soruşturma sonucunda suçlu bulundu.(14) Ama yine görevden alınmadı. Ama bu kez, "müstafi sayılıp, kimi özlük haklarını ileride kullanabilmek ve gelecek cezanın dozunu düşürebilmek" umuduyla istifa etti.(15) YÖK Yüksek Disiplin Kurulu 6 Mart 1986 (!) tarihli kararıyla İ. Yılmaz'ı "öğretim üyeliği sıfatı ile bağdaşmayacak nitelik ve derecede yüz kızartıcı ve utanç verici davranışta bulunmak suçundan, üniversite öğretim mesleğinden" çıkardı.(16)

Fen Fakültesi'ndeki "sarkıntılık" olayları İ.Yılmaz'ın- kiyle kalmıyor. Haziran 1983'te Fen Fakültesi Botanik Anabilim Dalı Başkanı Prof.Yıldırım Akman'ın bir bayan araştırma görevlisine "gönül ilişkisi kurma teklifi" yaptığı basına yansıdı. Soruşturma sonucunda bayan araştırma görevlisi başka bir fakülteye atandı, Akman dal başkanlığından alındı, ama Fakülte Yönetim Kurulu üyeliğini korudu.(17)

Başka fakültelerde de bu tür olayların yaşandığı tahmin edilebilir. Nitekim basına yansıyan bir başka örnek de şu: "Öğrencisine 'not karşılığı cinsel ilişki' teklif ettiği iddia edilen İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi araştırma görevlisi Hıdır Demir hakkında dekanlık soruşturma açtı. Fakülte Dekanı, Prof. Dr. Cahit Yalçın, 'iddiaların doğruluğu kanıtlanırsa, H. Demir disiplin yönetmeliği uyarınca cezalandırılacaktır' dedi."(18)

AÜ Fen Fakültesi'nde çapsız, yeteneksiz ve sağcı öğretim üyeleri yönetimi ele geçirirken fakülte içinde sağcı ve faşist öğrenciler terör estiriyordu.

Bu arada "YÖK sayesinde öğrencilerin başarı derecesi arttı" diyebilmek için Dekan S. Karol'un "Arkadaşlar, öğrencilerin notlarını yükseltelim" diye meslektaşlarına baskı yaptığı anlaşıldı.(19) Ama ilerici yüzlerce öğrencinin şu veya bu nedenle ilişkileri kesildi. Dahası Ayla Tüzün gibi bir araştırma görevlisinin doktora tezi, S. Karol'un ısrarıyla, haksız bir biçimde reddedildi.(20)

AÜ'de sağcı ve faşist kadrolaşma Tıp Fakültesi dekanlığına Prof. Ahmet Somel'in getirilmesiyle yeni boyutlar kazandı. A. Somel tescilli bir MHP'li ve A. Türkeş'in evinde yapılan toplantıların "müdavim"lerinden.(20)

ODTÜ'de Mütevelli Heyet Başkanı iken MHP yanlısı 300 kişiyi "işçi" olarak alan odur. Bildiğimiz gibi ODTÜ'de olaylar bu işe alımdan sonra büyük boyutlara ulaştı, ODTÜ öğretim yapılamaz hale geldi. 12 Eylül sonrasında A. Somel ismine "MHP Davası" dosyasında rastlandı. Dosyada MHP Genel Başkanı A.Türkeş'in evinde yapılan bazı toplantılara katıldığı yazılı. Tıp Fakültesi'nden bir profesör hakkında şunları söylüyor: "Seçimle o yere gelemezdi. Atanmasında Doğramacı'ya yakınlığı rol oynamıştır." Bu konudaki iddiaları yanıtlaması için kendisine yöneltilen soruları, Somel, yanıtsız bıraktı.(22)

AÜ Tıp Fakültesi, İ. Doğramacı'nın 1960'lardan beri hesaplaşmak istediği kurumlardan biridir. Bu nedenle Doğramacı askeri rejimin ve YÖK'ün verdiği fırsatı değerlendirerek Tıp Fakültesi'ni istediği gibi çekip çevirebilmek ve 1965'in acısını çıkarmak için, daha önce ODTÜ'de yaptıklarıyla "ne tür olduğu"nu sergilemiş olan aşırı sağcı A. Somel'i dekan tayin ettirtti.Nitekim Somel'in dekanlığı ile Tıp'ta tasfiye başladı.

Tıp Fakültesi özellikle çok sayıda doçentin işine son verilmesiyle dikkat çekiyor. Tasfiye edilenlerin belirttiğine göre, "Kendilerine doçent kadrosu verilmeyişinin nedeni bölüm başkanlarının tutumudur. Çünkü "eylemli doçent" olabilselerdi muayenehane açabileceklerdi. Bazı profesörler bu durumda müşterilerini kaybedebilecekleri korkusuyla genç öğretim üyelerinin tasfiye edilmelerini tercih ettiler. Haziran 1984'te Tıp Fakültesi'nde görevden alınan öğretim üyelerinin sayısı 33, istifa ederek veya emekliliklerini alarak ayrılanların ki ise 34'tü.

A. Somel bölüm başkanlıklarına ideolojik yönden kendisine yakın öğretim üyelerini atadı.(23)

Ankara Üniversitesi Rektörü Tarık Somer'in Nakşibendi olduğu yazıldı.(24) Öğretim üyeleri ve yöneticiler arasında başka tarikatlara bağlı olanlar ve masonlar da var. Aynı üniversitede öğretim üyeleri arasındaki ilişkilerin pek dostça geçtiği de söylenemez. Örneğin Aydınlar Ocağı toplantılarına katılan öğretim üyelerinden biri olarak tanınan Hukuk Fakültesi'nden Doç. Dr. Seyfullah Ediz fakülte dekanını tokatladı. Danışma Meslisi üyeliği yapmış olan Prof. Dr. Beşir Hamitoğulları, SBF'de sınav sırasında Yrd. Doç. Dr. Tülin Hoşgör'ü hırpaladı, vb.(25)

Tarık Somer 1987'de yerini SBF Dekanı Prof.Dr. Necdet Serin'e bıraktı.(26) Serin'in "Doğramacı'nın sağ kolu" olduğu yazıldı.(27) T. Somer "Korkut Özal'la birlikte Suudi Arabistan'dan alacağı yardımla Çankaya Yıldız Mahallesi'nde cami yaptırmak girişimi"(28) ve daha sonra "Nakşibendi üniversitesine dönüştürüleceği sanılan Bezm-i Alem Vakfı özel üniversitesi kuruluş çalışmaları vesilesiyle ve Mütevelli Heyet üyesi olarak"(29) yeniden kamuoyununun gündemine geldi. Mütevelli Heyette YÖK Başkanvekili Uygur Tazebay'ın varlığı da dikkat çekici. Diğer isimlerden birkaçını da sayalım: Prof. Şaban Karataş (Erzurum Atatürk Üniversitesi eski rektörü, TRT eski genel müdürü), Aydın Bolak (CHP eski milletvekili, işadamı, petrolcü. Babasının Nakşibendi şıhlığı yaptığı ileri sürülüyor), ve Ahmet özal (Nakşibendi olduğu söylenen Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın oğlu).

2 - Gazi Üniversitesi'nde

Gazi Üniversitesi (GÜ) rektörlüğüne Prof. Şakir Akça atandı. 1933 Antalya - Elmalı doğumlu olan Akça, İstanbul Kabataş Lisesi'ni ve İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Yüksek Okulu'nu bitirdi. 1962-1964 yıllarında Cenevre Stamatoloji Enstitüsü'nde çalıştı. İsviçre dönüşü HÜ Diş Hekimliği Fakültesi'ne asistan olarak girdi. 1968'de uzman, 1975'te doçent, 1980'de profesör oldu. 1976'dan itibaren Çene Cerrahisi Bölümü Başkanlığı ve son yıllarda Diş Hekimliği Fakültesi dekanlığı yaptı. Dekanken ayağında takunyalar abdest almaya giden dinci biri.(30) YÖK konusunda şunları söyledi." İyi bir tohum. Ne olacağı ilerde belli olacak.. Ama hiç merak etmeyin hasat iyi olacaktır." "Doğramacı okulu"nun tipik bir örneği olan Akça "hakkında bazı soruşturma dosyalarının bulunduğu ve bunların YÖK'te bekletildiği" (31) yazıldı, ama bu konuda daha sonra hiçbir şey yapılmadı.

Ş. Akça, A. Türkeş'in dostu ve özel dişçisidir. MHP'nin öğretim üyeleri arasındaki en önemli adamıydı. Muayenehanesinde (32) 12 Eylül 1980 öncesinde bazı önemli toplantılar yapıldığı öne sürülmüştü. Söylendiğine göre "Yukarıdan emredilenleri itirazsız yerine getirebilecek bir yapıya sahiptir."(33)

Akça rektör olur olmaz, önemli görevlere "ülküdaşlarını" getirdi. Örneğin Ülkü-Bir (Ülkücü Öğretmenler Derneği) kurucularından geçici yönetim kurulu üyesi ve 1979 genel kurulunda seçilemeyen, şanssız "genel başkan adayı", Naci Kınacıoğlu'na rektör yardımcılığını verdi. Kınacıoğlu, ayrıca 12 Mart döneminde birçok

meslektaşını sıkıyönetim makamlarına ihbar etmekle de tanınıyor.

Başka bir MHP'li Rüçhan Arık, Gazi Eğitim Fakültesi'ne dekan yapıldı. O da ilk iş olarak MHP ideolojsini ve turancılığı savunan *Töre* dergisi yazarlarından Doç. Dr. Ahmet Bican Ercilasun'u Türkçe Bölümü Başkanlığı'na atadı.(34)

Gazi Eğitim Fakültesi'nde "Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi" dersini öğretim üyesi İsmail Cansız okutuyor. Nasıl okuttuğunu merak edenler, Mustafa Ekmekçi'nin yazısına bir göz atabilirler.(35)

GÜ'de aşırı sağ örgütlenme alt kademelerde, araştırma ve öğretim görevlileri alımında ve memur atamalarında da sürdü. Örneğin "MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davasında" 15 yıl hapis istemiyle yargılanan Mehmet Naci Bostancı, GÜ Basın-Yayın Yüksek okulu'na Siyaset Bilimi araştırma görevlisi olarak alındı. Gerekli yasal ve idari formaliteler tamamlanmadan göreve başlatıldı. Ancak olayın basına yansıması üzerine ve "güvenlik soruşturması tamamlanmadı" gerekçesiyle atanması durduruldu. Ancak bir süre sonra "Şakir Akça imzalı yazı ile yeniden BYYO'ya atandı"(36)

12 Eylül 1980 öncesi ve sonrasında fiilen ve cebren faşist öğrencilerin denetiminde olan GÜ'de, baskı, denetim ve gözetim YÖK düzeni sayesinde resmileştirildi, kurumlaştırıldı. "Atatürk milliyetçiliği" maskesiyle GÜ yönetici bilim adamı ve memurlarının pek çoğu aşırı sağ ve faşist ideolojilerin sözcülüğünü yapıyorlar. Ve yüksek öğretim kurumlarında bu ideoloji militanlarının egemenlik kurmalarına ortam hazırlıyorlar. Bu bağlamda şu haber özel bir anlam kazanıyor. Yarın dergisinin yazdığına göre,(37) Savcı Doğan Öz'ün katlinden yargılanan ve sonra serbest bırakılan İbrahimÇiftçi üniversite kapısında "özel bir konuk gibi karşılanmış; hem de Rektör Şakir Akça tarafından..." Yine aynı derginin yazdığına göre, "Gazi Üniversitesi, kapatılmış 'aşırı sağ' partinin yandaşlarının öğrenci ve çalışanların üstünde psikolojik ve fiziksel terör kurmaya çalıştığı fakültelerden oluşuyor. Sözkonusu 'militanlar' herkesin gözü önünde saldırılar düzenliyorlar, tehdit ediyorlar, kendileri dışında herkesi sindirmeye çalışıyorlar ve sıkı fıkı oldukları yönetimin de tepkisini görmüyorlar." GÜ'ye bağlı Mesleki Eğitim Fakültesi'nde ilerici dergi ve gazete okuyanlar saldırıya uğruyor, gazete ve dergileri ellerinden alınıp yırtılıyor. Bu terörün sağcı ve MHP'li yöneticiler denetimindeki yüksek öğretim kurumlarında yeniden hortlaması değil midir?

3 - Diğer Üniversitelerde

Ankara dışındaki üniversitelerde de sağcı ve aşırı sağcı rektör, dekan vb yöneticiler var. Birkaçını yakından tanımaya çalışalım. Akla en başta Nihat Nirun geliyor.

1982'de Malatya İnönü Üniversitesi rektörlüğüne atanan Nirun 1984'te "terfi ederek", cumhurbaşkanlığı kontenjanından YÖK üyesi yapıldı. Nirun'u daha yakından incelemek bize YÖK'ün en tipik "hoca"larından birini tanımak olanağı verecek.

Nirun, her dersine kendisini "Ben dünya çapında bir sosyoloğum, beni bütün dünyada tanırlar" diye başlayan bir "alim". Alim olacağı öğrenciliğinde belli olmuştu. 1925 İzmir doğumlu olan Nirun AÜ DTCF Felsefe Bölümünü "ıkına sıkına" ancak 28 yaşında bitirebildi. "Efendi ve saygılı" olması sayesinde aynı fakülteye asistan olarak alındı. Ve böylece silk-i ilmiyyeye intisap eyledi. Herkes doktorasını 3-4 yılda hazırlarken, Nirun tam dokuz yılda tamamlayarak bu alanda rekor kırdı.(38) Doçentlik içinde hatırı sayılır bir zaman bekledikten sonra, profesörlüğe takıldı. İşte o sırada imdadına "sevgili hocası" İ. Doğramacı yetişti. Ve Nirun'a profesörlük titri hediye edildi. Bilim jürisinde tek bir sosyolog yoktu. Bilim jürisinin kararını onayla-

yan HÜ profesörler kurulunun yaklaşık dörtte üçü tıp ve mühendislik dallarındandı. Ne önemi var! Nirun profesör olmuştu ya. Hem de "profesörlük takdim tezi" diye beş buçuk sayfası UNESCO'nun İngilizce bir yayınından Türkçeye bile çevrilmemiş, toplamı 34 sayfa olan bir makale ile! "Bu tezle bu adamı nasıl profesör yaparsınz?" diye soran bir öğretim üyesine dönemin HÜ Rektörü İ. Doğramacı, "Bu parmak demokrasisidir, parmaklar kalkar o da profesör olur" yanıtını verdi.(39)

Nirun'un yasalara aykırı bir biçimde profesörlüğe terfisine karşı Prof.Dr.Mümtaz Soysal ile Doç. Dr. Ahmet Taner Kışlalı Danıştay'da iptal davası açtılar. Nirun'un savunması için HÜ avukatlarını yeterli görmeyen ve davayı yitirip akademik bir skandala kurban olmaktan korkan İ.Doğramacı, parasını bizzat ödediği ünlü bir avukatı görevlendirdi. Ve Danıştay, "menfaat ihlali"nin bulunmadığı gerekçesiyle ikiye karşı üç oyla, davayı şekil yönünden reddetti.

Nirun bu olayı kamuoyuna yansıtan bir meslektaşını fakülte koridorlarında dövmeye kalktı.

Nirun'un meslek yaşamındaki ikinci önemli yükseliş 12 Mart döneminde gerçekleşti. Hizmetlerinden memnun olan "rektörü" İ.Doğramacı, onu Sosyoloji Bölüm Başkanlığına terfi ettirdi. Bunun karşılığını hemen ödedi: "Rektörünün istemediği, beğenmediği öğretim üyelerini fakültesinden uzaklaştırdı. Gerektiğinde ihbarcılık yaparak. Bu arada etrafına dost toplamaya başladı. Örneğin Ülkü-Bir Derneği başkanını asistan olarak aldı. Sınıf sonuncularından olan, yabancı dil bilmeyen böyle birinin asistan olarak alınmasına itiraz eden bir öğretim üyesine, dönemin HÜ Rektörü İ.Doğramacı'nın yanıtı şu oldu: "Sen bu milliyetçi vatan evlatlarından ne alıp veremiyorsun?"

Aydınlar Ocağı toplantılarının devamcılarından N.Nirun Babıali'de Sabah gazetesinin yazarlarındandır.(40)

Rektörler arasında tescilli MHP'li olup, Diyarbakır Dicle Üniversitesi rektörlüğüne atanan Prof. Halil Cin'i unutmamalıyız. 1942 Gülnar doğumlu. AÜ Hukuk Fakültesi'ni 1964'te bitirdi. Ertesi yıl aynı fakültede asistan oldu. Doktorasını 1969'da bitirdi. Aynı yıl Lozan Üniversitesi'nde çalışmak üzere İsviçre'ye gitti. Dönüşünde İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme başlıklı teziyle doçent oldu. 1979'da profesörlüğe terfi etti. Birinci Milliyetçi Cephe hükümeti döneminde, 1975'te, devlet bakanı ve başbakan yardımcısı A. Türkeş'e bağlı Toprak ve Tarım Reformu Müsteşarlığını üstlendi. "MHP davası" dosyasında H. Cin'den de bahsediliyor.(41) Halil Cin Aydınlar Ocağı çevresindendir. Bir süre sonra Konya Selçuk Üniversitesi rektörlüğüne atandı. 1988-1989 ders yılı açılış konuşmasında insan hakları, demokrasi, aydınlar, hukukçular ve yargıçlar konusunda söyledikleriyle tepkilere yol açtı. (42) Doğramacı'ya olan sevgi ve aşkından ise hiçbir şey yitirmedi, ondan "üstün hizmetleriyle Türk yüksek öğretimine altın damgasını vuran hocamız" diye söz ediyor. Hem de nerede biliyor musunuz? İ.Doğramacı'nın annesinin vefatı nedeniyle verdiği başsağlığı ilanında! Cumhuriyet yazarının yorumunu aynen aktarıyorum:" Altın değerindeki bu üstün hizmetlerden biri herhalde Doğramacı'nın bunca öğretim üyesi arasında Cin'i seçip rektör olarak atamasıdır."(43)

1982'de Konya Selçuk Üniversitesi rektörlüğüne atanan, rahmetli Prof. Erol Güngör'ü de anımsamak gerek. 1938 Kırşehir doğumlu. İÜ Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünü bitirdi. Aynı fakültede asistan oldu. 1965'te doktarasını tamamladı. ABD'de uzmanlık çalışmaları yaptı. 1971'de doçent, 1978'de profesör oldu. MHP'nin resmi yayın organı Hergün gazetesinin devamlı yazarlarındandı. Rektör ve dekan atamalarında MHP'liler yanında AP'liler klasik ve liberal sağcılara da bel-

li bir ağırlık verildi. Örneğin askeri hükümetin gümrük ve tekel bakanı, günümüzün devlet bakanı ve başbakan yardımcısı, mason olarak ünlü(45) Prof. Ali Bozer'in kardeşi Prof. Yüksel Bozer HÜ rektörlüğüne atandı. Bozer HÜ rektörlüğüne atandı. Bozer AÜ Tıp Fakültesi'ni 1952'de bitirdikten sonra, aynı fakültede genel cerrahi uzmanı olarak çalıştı. 1960-63 arasında ABD'de Harward Üniversitesi'nde ve Washington George Town Üniversitesi'nde çalıştı. 1964'te doçent, 1969'da profesör oldu. 1970-1973 arasında HÜ rektör yardımcılığı, 1973-1976 arasında ODTJÜ Mütevelli Heyeti Başkanlığı ve Üniversitelerarası Kurul üyeliği yaptı. Her açıdan tam bir "Doğramacı adamı". Sağcılığı yanında "işbilirliği" ile de tanınan Bozer, muayenehanesini "iyi bir fiyatla HÜ'ne satarak" bunu bir kez daha ispatladı.(46)

HÜ öteden beri İ.Doğramacı'nın "kalesi"dir. Darbe sonrasında tasfiye ile HÜ "hizaya sokuldu." Öğretim üyeleri arasında sağcı, aşırı sağcı ve masonların egemen olduğunu biliyoruz. Bu arada HÜ Tıp Fakültesi öğretim üyesi ve "Etik Kurul Başkanı" Prof. Dr. Naci Bor gibi "Kadir-i Rüfai Tarikatı" ayinine katılıp "burhan" (şiş sokma) faaliyeti yapanlar da var.(47)

AP'nin 1969-1971 dönemi Eskişehir milletvekili ve Milli Eğitim Bakanı Prof. Orhan Oğuz İstanbul Marmara Üniversitesi rektörlüğüne atandı. Oğuz, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu'nu bitirdikten sonra doktorasını Paris Üniversitesi'nde yaptı. 1951'de İzmir İktisadi ve Ticar İlimler Akademisi'nde öğretim üyeliğine başladı. 1955'te doçent, daha sonra profesör oldu. 1958'de Eskişehir İTİA'yı kurmakla görevlendirildi. 11 yıl bu akademinin başkanılığını yaptı. AP milletvekili ve bakan olduktan sonra, S.Demirel'in karşısına genel başkan adayı olarak çıktı. Ama hiç taraftar toplayamayınca AP içinde sessizliğe gömüldü. Rektörlüğe atandığı sırada İstanbul İTİA başkanı idi.(48) Zaten Marmara Üniversitesi İTİA'den oluşturuldu. 1982'de YÖK'ü destekleyen Oğuz, günümüzde daha farklı bir dil kullanıyor. Örneğin üniversite özerkliği konusunda şöyle konuşuyor:"Bilimsel yönden özerk. İdari özerklikte sıkıntı var. Mali yönden özerk değil."(49)

Aydınlar Ocağı eski genel başkanı Prof. Salih Tuğ, Marmara Üniversitesi dekanlığına atandı.(50)

Gördüğümüz gibi, çoğu ilk yöneticilik deneyimlerini Doğramacı'nın "okulu" HÜ'de veya ODTÜ'de yapmış, deneyimli, tasfiyecilik ve ihbarcılık konusunda 12 Mart döneminde "yararlıklar göstermiş" öğretim üyeleri yönetici yapılmıştır. Ankara'da AÜ, HÜ ve GÜ rektörleri ve dekanları ile Malatya İnönü, Diyarbakır Dicle, Konya Selçuk, İstanbul, Marmara Üniversiteleri rektörleri tanınan AP'li ve MHP'lilerdir. Şimdi bütün rektörleri kapsayan kimi bilgileri irdeleyerek Türkiye'de üniversitenin sağ totaliter düşüncenin emir ve tekeline nasıl teslim edildiğini görelim.

II - REKTÖRLERİN GENEL GÖRÜNTÜSÜ

İncelememe konu olan, 1982'de atanan 27 rektör şunlardır: Tarık Somer (AÜ), Mehmet Gönlübol (ODTÜ), Y. Bozer (HÜ), Şakir Akça (GÜ), Cem'i Demiroğlu (İÜ), Ergun Toğrul (Boğaziçi Üniversitesi) Kemal Kafalı (İTÜ), Muhteşem Giray (İstanbul Mimar Sinan Ü.), O. Oğuz (MÜ), Süha Toner (İstanbul Yıldız Ü.), Sermet Akgün(İzmir Ege Ü.) Ömer Yiğitbaşı (İzmir 9 Eylül Ü.), H. Cin (Diyarbakır Dicle Ü.), N. Nirun (Malatya İnönü Ü.)- Nihat Balkır (Bursa Uludağ Ü.), Hurşit Ertuğrul (Erzurum Atatürk Ü.), Erol Güngör (Konya SelçukÜ.), Ali Sümer (Samsun 19 Mayıs Ü.) Metin Tuncer(Kayseri Erciyes Ü.), Mithat Özsan (Adana Çukurova Ü.), Lami

Eser (Karadeniz TÜ), Arif Çağlar (Elazığ Fırat Ü.) Ahmet Karadeniz (Edirne Trakya Ü.) Hakkı Altun (Van 100. Yıl Ü.) Muvaffak Akman (Sivas Cumhuriyet Ü.), Nejat Tüzün (Antalya Akdeniz Ü.), Yılmaz Büyükerşen (Eskişehir Anadolu Ü.).(51)

Rektörlere ilişkin bilgileri şöyle sıralayabiliriz:

1- 27 rektörün tümüne yakını YÖK başkanı İ.Doğramacı'nın uzun yıllardan beri yakın çalışma arkadaşlarıdır. Doğramacı bir kısmının "hocası" olmuş, onların akademik kariyere girmelerini sağlamış, akademik kariyerde yükselmeleri için yasal veya yasal olmayan yollardan desteklemiş, onları yönlendirmiş ve kullanmıştı. 27 rektörün bilim dallarına göre dökümünü yaptığımızda söylediğim doğrulanıyor: 27 rektör arasında ilk sırayı 9 kişiyle doktorlar alıyor(aralarında bir dişçi ve bir veteriner ile), ikinci sırada 4 kişiyle mimar ve inşaat mühendisleri, üçüncü sırada ikişer kişiyle kimya mühendisleri ve ziraatçiler, iktisatçı, hukukçu ve felsefeciler geliyor. Son sırayı birer temsilciyle makina mühendisleri, fenciler (matematik ve fizik), coğrafyacılar ile uluslararası ilişkiler öğretim üyeleri alıyor. Hukukçuların azlığı dikkat çekiyor. Öte yandan sosyal bilimciler tıp ve fen bilimleri temsilcileri karşısında feci biçimde azınlıktalar.

2- Rektörlerin çoğu İstanbullu. Büyük çoğunluğunun doğum yeri İstanbul, Ankara, İzmir.

3- Rektörlerin tümü Yüksek Öğretim Yasası'nı (YÖY) ve YÖK'ü başından itibaren destekleyen, hatta şiddetle savunan kişiler. Aralarında siyasi eğilimleri tescilli olanların birkaçını yukarıda gördük. Belirtilmesi gereken bir başka nokta rektörlerin çoğunun 12 Mart döneminde muhbirlik yaptığı, dönemin olanaklarından yararlanıp birçok meslektaşını görevden aldırttığıdır. 12 Mart döneminde özellikle HÜ ve ODTÜ'de sahneye konan oyun 12 Eylül sonrasında, YÖK sayesinde bütün ülke çapında tüm yüksek öğretim kurumlarında oynandı. Kalfalık yıllarını 12 Mart'ta "başarı" ile tamamlayan "hocalar" daha geniş yetkilerle ve kamuoyu denetimi olmadan yapacaklarını yaptılar.

4- Master, uzmanlık ve doktora çalışmalarını yaptıkları yabancı ülkeler açısından rektörlerin dağılımı şöyle: Onikisi ABD'de, biri Federal Almanya Cumhuriyeti'nde (FAC), biri ABD ve FAC'da, ikisi Fransa'da, birer tanesi İngiltere'de ve İsviçre'de biriyse İngiltere, Fransa ve İsveç'te. Sekiz rektör yurtdışında bilimsel uğraş yapmamış.

Ağırlık ABD'dedir. ABD'de yapılan öğretim, araştırma ve incelemelerin belli bir dünya görüşünün edinilmesinde önemli rolü olduğu biliniyor. Bu kişiler benimsedikleri ABD'ci dünya görüşünü öğretim kurumlarında uyguluyor öğrencilerine aktarmak istiyorlar.

5- 27 rektörün 21'i uluslararası düzeyde hiçbir yayın yapmamıştır. Bu olgu rektörlük tayininde bilimsellik, saygınlık ve tanınmışlık ilkeleri yerine "Doğramacı'nın adamı" ve "yukarıdan gelen emirleri harfiyen uygulayacak nitelikte" olmanın arandığının bir ip ucu.

Rektörler bu biçimde seçildiler. Onlar da dekanlarını ve bu sonuncular da bölüm başkanları ile diğer yöneticilerini aynı yöntemle atadılar. Böylece üniversitede belli bir hiyerarşi oluşturuldu. Yönetici düzeye getirilen öğretim üyeleri arasında, YÖK öncesi dönemde, aday olmalarına karşın bir türlü seçim kazanamayanların sayısı yüksek. Yeni yöneticilerin pek çoğunun yıllardır birikmiş yöneticilik özlemlerini gidermek için "kraldan fazla kralcı" davrandıkları da görüldü. Yöneticiler her kademeye kendilerine kesinlikle itaat edecek kişileri atadılar.

Bu tür bir uygulamanın yetenekli dürüst ve kişilik sahibi öğretim üyeleri için ne

denli yüz kızartıcı olduğu, istifa edenlerin veya bir an önce emekliye ayrılanların sayısıyla doğru orantılıdır. Kalanlar zor öğretim koşulları ve çekilmez havaya rağmen düzene uymaya çalıştılar. Başaranlar oldu. Başaramayanlar "idare etmeye" çalıştı. Çoğunun bilimsel araştırma ve yayın yapması olanaksız. Zamanlarının çoğunu sınav yapmak ve sınav kağıdı okumakla geçiren öğretim üyesi kuşağı yaratıldı.

NOTLAR

(1) Bak.Uğur Mumcu: "Dernek egemenliği..", Cumhuriyet, 16 Mart 1985, Faruk Bildirici: "YÖK 1 yaşında" Cumhuriyet 9 Kasım 1982; Yankı 23-29 Ağustos 1982, s.36; Nokta, 28 Mayıs-3 Haziran 1984, s.30.

2) Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Bilim ve Sanat dergisinin Şubat, Nisan ve Temmuz 1984 sayılarına bakılabilir. Dergi ilk listesindeki kimi yanlışları daha sonraki sayılarında düzeltti, unutulan bazı isimleri listesine ekledi. YÖK başkanı bu listeyi eleştirmek için yaptığı basın toplantısında ayrılanların sayısını daha az olduğunu ispat etmeye çalıştı fakat sonuçta listenin doğruluğunu kabul etmek durumunda kaldı. Bak. Bilim ve Sanat, Sayı: 43, Temmuz 1984, s.38-39. Bu konuda benim yaptığım hesaplar Bilim ve Sanat'tan bazı yerlerde farklılıklar göstermesine karşın, genel eğilimler aynı kalmaktadır. Listeyi ve ondan çıkardığım tabloları başka bir yazımda sunuyorum.

(3) E. İnönü daha sonra başka üniversitelerde görev yaptı. Sonra siyasete atıldı. Günümüzde SHP genel başkanı. Rona Aybay, daha sonra SBF'de çalıştı, dekan yardımcılığı yaptı. 1983'te sıkıyönetimce görevinden alındı. Çiğdem Kağıtçıbaşı, yeniden üniversiteye döndü. 1983'te görevden ayrılmak zorunda bırakıldı.

(4) Bak. Yankı, 23-29 Ağustos 1982, s.36 Yankı, 27 Aralık 1982-2 Ocak 1983, s.23-24

(5) U. Mumcu, agk.

(6) Cumhuriyet, 9 Mayıs 1984.

(7) M. Ekmekçi: "Yorumsuz...", Cumhuriyet, 18 Eylül 1985.

(8) Bak. Baskın Oran: "'Profesörler Mafyası' olayının perde arkası", 2000'e Doğru, 12 Kasım 1989, s.30-31.

(9) Cumhuriyet, 8 Kasım 1989.

(10) Yankı, 22-28 Kasım 1982, s.33.

(11) Cumhuriyet, 9 Kasım 1982 ve 23 Ocak 1984.

(12) Cumhuriyet, 15 Haziran 1984.

(13) Cumhuriyet, 23 Ocak 1984.

(14) Cumhuriyet, 9 Ağustos 1984.

(15) Cumhuriyet, 29 Ekim 1984.

(16) Cumhuriyet, 27 Mart 1986. YÖK Yüksek Disiplin Kurulu kararını verdiğinde İ.Yılmaz zaten görevinden ayrılmıştı. Bir ara Tunus'ta özel bir petrol şirketinde çalıştı. Sonra Türkiye'ye döndü.Yeni bir iş aramaya başladı. Hikmet Tümer 1982'de Fen Fakültesi'nde görevinden alınan bir öğretim üyesi.Yaşamını kazanmak için bir şirket kurdu. Şirketine eleman arıyordu. Ekim 1988'de iş için başvuranın ismi İsmet Yılmaz'dı. Yani 6 yıl önce üniversiteden çıkarılmasına neden olan yöneticilerden biri. "Tümer kendisini işten atan Yılmaz'ı işe alacaktı. Alacaktı, ama bir de şirkette çalışan bayanlara sorması gerekiyordu" Bak. Cumhuriyet 5 Ekim 1988.

(17) Cumhuryiet, 29 Mayıs 1984.

(18) Milliyet, 18 Ocak 1986.

(19) Cumhuriyet, 23 Ocak 1984.

(20) Olayın ayrıntısı için bak. Cumhuriyet, 5 Ağustos 1985. Tezleri reddedilen, doktora yapmaları engellenen öğrenci ve araştırma görevlilerinin sayısı yüksek. Bu ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek özellikte. Son bir örnek olarak SBF'de Yön dergisi üzerine araştırma yapan ve başına gelmedik iş kalmayan Hikmet Özdemir öyküsünü anımsayabiliriz. Bak. Yeni Gündem, 25 - 31 Ocak 1987.

(21) U. Mumcu, agk.

(22) Yankı, 29 Kasım- 5 Aralık 1982, s.27.

(23) Agk. s.28.

(24) Baskın Oran- Selami İnce: Mekteb-i Mülkiye'de gene neler oluyor?" 2000'e Doğru, 9 Nisan 1989, s.26-27.

(25) Ayrıntısı için bak. agk.

(26) Nokta, 19, Temuz 1987, s.20-21

(27) B. Oran, agk.

(28) Cumhuriyet, 10 Ocak 1989.

(29) Cumhuriyet, 10 ve 16 Ocak 1989, Milliyet 17 Nisan 1988; ayrıca bak. Uğur Mumcu: "Gureba...", Cumhuriyet, 3 Şubat 1989.

(30) Yankı, 23-29 Ağustos 1982 ve 6-12 Aralık 1982, s.33.

(31) Cumhuriyet, 9 Kasım 1982.

(32) Birçok öğretim üyesi gibi dişçi Akça'nın da özel bir muayenehanesi var. Ankara Sakarya Caddesindeki muayenehane, rektör ve dekanların "tam gün çalışma" kuralına karşın kapatılmamış; Akça levhadaki ismini sildirmekle yetinmiş, hasta kabulünü sürdürmüştür. Bak. Yankı, 23-29 Ağustos 1982, s25.

(33) Yankı, 6-12 Aralık 1982, s.33

(34) Agk. s.32-33.

(35) Agk. Cumhuriyet, 18 Eylül 1985.

(36) Seçenek, sayı: 7, Temmuz 1984, s.5-6; Cumhuriyet, 30 Ağustos 1984.

(37) Yarın, No:33, Mayıs 1984, s.26-27.

(38) Yankı, 23-29 Ağustos 1982, s.42.

(39) Nokta, 10-16 Ekim 1983, s.21 ve Yankı, agk. N.Nirun'un rektörlüğe atandıktan sonra, bilim adamlığı için tez savunması yönteminin kaldırılmasını önerdiğini burada anımsatmalıyım. Dahası YÖK düzeninde akademik kariyerde doçentlik ve profesörlük tezlerinin kaldırıldığını gördük. Günümüzde ne olduğu bile belirsiz "doktor titri" alındıktan sonra doçentlik ve profesörlük "çantada keklik" konumuna sokuldu.

(40) U.Mumcu, agk. Cumhuriyet, 16 Mart 1985.

(41) Yankı, 23-29 Ağustos 1982, s.42.

(42) Bak. Örneğin Ali Turgay: "Prof Halil Cin ve Aydınlar...", Cumhuriyet, 7 kasım 1989.

(43) Cumhuriyet, 15 Mart 1985.

(44) Yankı, agk. s.43; Yankı, 3-9 Ocak 1983, s.9

(45) İlhami Soysal; Dünyada ve Türkiye'de Masonluk ve Masonlar, (ilaveli 3. bası), Der Yay. İstanbul, 1980, s.434.

(46) Yankı, 23-29 Ağustos 1982, s.38.

(47) Ahmet Tan: "Elemtere fiş- tababete şiş", Cumhuriyet, 4 Kasım 1988.

(48) Yankı, agk.

(49) Cumhuriyet, 7 Kasım 1989.

(50) U. Mumcu, agk.

(51) Rektörlere ilişkin bilgileri Yankı'nın 1982'deki sayılarında özellikle 594. sayısında (23-29 Ağustos 1982) rektörlerin özgeçmişleriyle ilgili verilerden yararlanarak toparladım.

TARİHTEN BİR YAPRAK

1982 YÖK TASFİYESİ BAŞLIYOR

Günümüzde geçmiş hızla unutulma tehlikesiyle karşı karşıya. Zaman hızla akıp gidiyor. Ortak hafızası güçlü olmayan, ortak hafızası yok edilme tehlikesiyle savaşan toplumlar yarınlarını anımsamakta zorlanıyorlar. Günlük yaşamın itiş-kakışı ve can derdi geçmişi unutturma olasılığını da getiriyor.

1982'de, yani yedi yıl önce, yüzlerce öğretim üyesi soğuk sonbahar ve kış sabahlarında sarı zarflarla karşılaşmıştı. Kaçımız anımsıyoruz?

6 Kasım 1982, Yüksek Öğretim Yasası'nın (YÖY) yürürlüğe girişinin ilk yıldönümüydü. Yüksek Öğretim Kurumu'nun (YÖK) atadığı rektör ve dekanlar bu yıldönümünü kendilerine göre kutladılar. Hücuma geçtiler. YÖK tarihinin ilk tasfiyesi başlıyordu. Tarih unutmaz.

6 Kasım 1982 tarihli gazeteler AÜ SBF'den 13, Fen Fakültesi'nden 12, Tıp Fakültesi'nden 7 öğretim üyesinin görevden alındığını yazdılar. Kasım ayında görevden almalar parça parça sürdü, giderek ülke çapında yaygınlaştı. Kantarın topuzu kaçırılmak üzereydi. Ege Üniversitesi'nde görevden alınanların sayısı 45'e yükseldi. Selçuk Üniversitesi'nde 40 öğretim üyesinin 28'nin yani yüzde yetmişinin görevine son verildi. Bildirimsiz, tazminatsız ve hiçbir yasal gerekçe gösterilmeden. Hukuk devleti hiçe sayılarak ve keyfi idari kararlarla:" Görülen lüzum üzerine görevinize son verilmiştir."

20 Kasım 1982'de görevine son verilenlerin sayısı 192'yi buldu. Görevden alınmalar sürerken ilk tepkiler birçok öğretim üyesinin görevlerinden istifası veya erken emeklilik istemeleri biçiminde geldi. 28 Kasım'da istifa edenlerin sayısı 96'ya ulaştı.

Öğretim üyeleri kendi istekleriyle üniversiteden ayrılıyorlardı. Çünkü:

1. Baskı ve gerilim altındaki üniversiteyi yaşanılamaz, katlanılmaz bulan öğretim üyeleri için ayrılmak son çareydi. Üniversitelerin yeni yöneticileriyle askeri makamların ortaklaşa yürüttükleri psikolojik ve sosyo-psikolojik savaş etkili olmak üzereydi. Bu yöntemle istenmeyen öğretim üyeleri üniversiteden dışlanmış oldular.

2. Birçok meslektaşın görevden alınması karşısında görevde kalmayı "ayıp" sayan öğretim üyeleri de ayrılmayı yeğlediler. Bir dayanışma duygusu, bir protesto eylemi içinde üniversiteden uzaklaştılar.

3. Görevden alınabileceğini sezinleyen kimi öğretim üyesi de istifa veya emekliliklerini isteyerek ayrılmayı tercih ettiler. Böylece hiç olmazsa özlük haklarını kurtarmak istediler.

Görevden alınmalarda zaman zaman YÖY'ün kimi muğlak hükümlerine şöyle bir atıfta bulunulduğu oldu. Ama özünde her türlü bahane kullanıldı. Örneğin "On gün göreve gelmediği" gerekçesiyle Doç.Dr.İ.H.Duru Diyarbakır Dicle Üniversitesi'ndeki görevinden alındı. "Kılık kıyafet yönetmeliğine" aykırı davrandığı, yani sa-

kal ve bıyığını "kurallar uyarınca" kesmediği için, Prof. Dr. S. Erez, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'ndeki görevinden bir ay süreyle uzaklaştırıldı. Gözdağı vermek de isteniyordu.

Dahası bazı profesörleri ayrılmaya zorlamak amacıyla, yöneticiler psikolojik ve sosyo-psikolojik yöntemler uyguladılar. Kimi dekan veya dekan yardımcısı kendilerini bile okutmuş, "adam etmiş" hocalarını üzüp, hırpalayıp üniversiteden uzaklaştırmanın yollarını aradılar. Değerli profesörlerin dersleri öğretim programından çıkarıldı, bölümleri lağvedildi vb. Örneğin AÜ SBF'de yıllarca öğretim üyeliği, 1960-1961'de Çalışma Bakanlığı yapmış, SBF'nin birkaç kez dekanlığını üstlenmiş, fakültenin sembollerinden Prof.Dr. Cahit Talas'ın bölüm başkanlığı hileyle elinden alındı, dersleri öğretim programından çıkarıldı. Bunun üzerine onurlu mücadelesini başka biçimde sürdürebilmek amacıyla yıllarını verdiği fakültelerinden ayrılmak zorunda kaldı.

İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi'nde yıllardır okutulan Histoloji, Patoloji, Mikrobiyoloji gibi ana bilim dalları kaldırılarak öğretim elemanlarının dağıtılmak istenmesi 28 öğretim elemanının istifasına yol açtı.

Hacettepe Üniversitesi'nde Sosyal Çalışma Yüksek Okulu'nun kapatılmak istenmesi ve iki öğretim üyesinin görevden alınması diğerlerinin de istifa edip ayrılmalarına neden oldu.

19 Kasım 1982'de, düzenlediği basın toplantısında, YÖK başkanı İ.Doğramacı, üniversitelerde "yeni kan değişimi gereklidir. Yenisini almak için eskilerin görevlerine son veriliyor" dedi. Doğramacı bir demogojiyi örneği daha verip, "Üniversitelerde tasfiye diye bir hadise mevcut değildir" diyebildi.(1)

Oysa olup-bitenler gerçek bir tasfiye hareketiydi. 1982 Aralık ayında ve 1983 başında tasfiyeye bir"mola verilip" şöyle bir durulma olduğunda, birçok kişi"fırtınanın dindiğini" sandı. Ama Şubat 1983'te bu kez Sıkıyönetim Komutanlıkları devreye girdiler. Fırtınanın gelip-giçici olmadığı anlaşıldı. Birçok profesör ve doçent" üniversitelerde bulunmaları sakıncalı" gerekçesiyli 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu uyarınca görevlerinden alındılar. Bu biçimde görevden alınanların "bir daha kamu hizmetinde" çalışmaları da yasaklandı. Onlar da tazminatsız, bildirimsiz, emeklilik ve özlük hakları dikkate alınmadan üniversiteden uzaklaştırıldılar.

Sıkıyönetimce görevlerinden alınanların hiçbir itiraz ve başvuru olanağı da yoktu. (Sıkıyönetim kalktıktan sonra bu konuda yapılan girişimlerin tümüyle olumlu bir sonuca ulaştırılmadığını biliyoruz). Sıkıyönetim Komutanlıkları uluslararası üne sahip, üniversitelerde saygınlık ve tanınmışlıkları ile çevrelerinde birçok öğretim üyesini toplayabilecek özelliklere sahip profesör ve doçentlere saldırdılar. Bu saldırıdan en çok etkilenen üniversite Ege Üniversitesi'dir. 21 öğretim üyesini böyle yitirdi. Onu 17 kayıpla İstanbul, 15 kayıpla Ankara Üniversiteleri izledi. (Bk. Tablo:1)

Bir rektör bile görevden alındı. Karadeniz Teknik Üniversitesi Rektörü Prof.Dr.Erdem Aksoy, KTÜ'nün özerkliğini kazanmasında birincil derecede rol oynamıştı. Aksoy TÜMÖD Trabzon şubesi kurucusu ve başkanıydı. Öğretim üyesi eşiyle birlikte 1983'te "görevden uzaklaştırıldı."

Görevden alınanlar arsında SBF eski dekanı, TÜMÖD kurucularından ve ilk genel başkanı Prof.Dr. Cevat Geray ile yine TÜMÖD genel başkanlığı yapmış olan Prof.Dr. Nuri Karacan ilk akla gelenlerden. Bu arada öğretim üyelerinin örgütlenme kurulu yasal meslek örgütlerine üye olma hakları ellerinden alındı. Asistanlar sendikası TÜMAS ile öğretim üyeleri örgütü TÜMÖD Sıkıyönetim Komutanlıkla-

Tablo:1 **Sıkıyönetim Komutanlarınca Görevden Alınanlar.**

ÜNİVERSİTELER	TOPLAM
Ankara Üniversitesi(SBF 11;HF 1;Fen 1;Tıp 2)	15
Boğaziçi Üniversitesi	1
9 Eylül Üniversitesi	4
Ege Üniversitesi(Tıp 15;Fen 4;Edebiyat 1;Ziraat 1)	21
Gazi Üniversitesi	2
Hacettepe Üniversitesi	3
İstanbul Üniversitesi(HF 6;Tıp 4;İktisat 3;Edebiyat 2;SBF 2)	17
Karadeniz Teknik Üniversitesi	2
Marmara Üniversitesi	1
ODTÜ	9
Toplam	75

rınca kapatıldılar. Yeni tüzel düzenlemelerle öğretim elemanlarının örgütlenmesi yasaklandı.

Üniversitelerce görevlerine son verilen öğretim üyelerinden bir bölümü İdare Mahkemeleri ve Danıştay'da iptal davası açtı. Kimi davalarını kazanıp, görevine döndü. Ama bu kez de Sıkıyönetim Komutanlıklarınca görevlerinden alındılar.(2)

Bu arada kimi öğretim üyesi izinli olarak yurtdışına gitmeyi tercih etti. Bu yolla ayrılıp, yurtdışında iş bulup bir daha geri dönmeyenler oldu. Üniversite için bu öğretim üyeleri de bir kayıptır.

TCK 141 ve 142 maddeler kapsamına sokulan ders notu, teksir, kitap, makale vb bilimsel nitelikli çalışmalar nedeniyle sivil veya askeri mahkemelerde ki "düşünce suçu" davalarının yarattığı gerilim, baskı, gecici hak mahrumiyeti, özlük hakların yitirilmesi vb durumlarda üniversitede ve öğretim üyeleri çevresinde olumsuz sonuçlar doğurdu. "Komünizm propagandası" nedeniyle alınan mahkumiyet kararları, askeri mahkemelerde açılan Barış Derneği, DİSK ve siyası parti davaları örneklerinde olduğu gibi, birçok öğretim üyesi için istenen idam ve ağır hapis cezaları, tutuklamaları, işkence ve kötü muamele de çok kötü etki yaptı. Üniversitede solcu, marksist, ilerici ve devrimci çevreler dört bir yandan kuşatıldılar.

Sıkıyönetim Mahkemeleri devreye sokuldu. Darbe sonrasında bütün muhalefet susturulurken üniversitelere ve öğretim üyelerine karşı gözdağı vermek ve "ders olsun" kabilinden birçok öğretim üyesi "düşünce suçu", sendikal örgütlenme, siyasi partileri üyelik vb nedenlerle tutuklandılar. Bu bağlamda ilk akla gelen yıllarını hapishane cehennneminde geçiren İsmail Beşikçi'dir. Bu arada Adana İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi başkanı ve akademiye bağlı bazı fakülte dekan, öğretim üye ve görevlileri Aralık 1980'de " öğretim ve eğitim görevini yürüttükleri sırada öğrencilere siyasi görüşleri doğrultusunda taraflı davrandıkları, çalıştıkları fakülteleri sadece sol görüşlü öğrencilere eğitim sunan birer okul haline getirdikleri" savıyla tutuklandılar. Aylarca tutuklu kaldılar.(3)

Fakülte yönetimlerince öğretim üyelerinin her yılın Kasım ayında görevden alınmalarının gelenekselleştiği 1983 ve 1984'te görüldü. Böylece istenmeyen öğretim üyelerinin görevden alınması sıradan bir iş biçimine dönüştürüldü. Basın ve kamuoyu bu gelişmeleri kanıksadı. Gazeteler giderek bu tür haberlere yer vermez

oldu. Süreç içinde üniversitede kalan öğretim üyeleri YÖK düzenine uydular, onu özümsediler veya "arazi oldular".

Görevden alınanları unutmak istemiyorum. Haziran 1984 itibarıyla görevden alınan, istifa eden, emekliye ayrılanların sayısını, ad soyad, görev yeri vb bilgileri 1982,1983 ve 1984 yılları gazete ve dergilerinden derledim. Bilim ve Sanat dergisinin yayımladığı liste, ek liste ve tamamlayıcı bilgiler birinci derecede yararlandığım kaynaklar oldu.(4) Bu çalışma ve araştırma sonucunda, 1984 Haziranı'ndaki durumu birkaç tablo ve bir listeyle saptadım.

Özetle durum şu: 374'ü görevden alınan toplam 1323 öğretim üyesi üniversiteden ayrıldı. Uygulamadan 27 üniversiteden 19'u yani YÖK'ten önce varolan bütün üniversiteler, etkilendi. En çok etkilenen üniversite 331 üyesini yitiren ODTÜ. Onu 232 kişiyle AÜ, 159 öğretim üyesiyle İstanbul Üniversitesi, 131 kişiyle Ege Üniversitesi ve 107 kişiyle İTÜ izliyor.(Bak.Tablo:2)

TABLO: 2 Üniversitelerde görevden alınan, istifa eden ve emekliye ayrılanların fakültelere göre dağılımı

Üniversiteler	Görevden Alınanlar	İstifa edenler ve emekliye ayrılanlar	Toplam
Ankara Üni.	91	141	232
Anadolu Üni.	-	1	1
Atatürk Üni.	8	-	8
Boğaziçi Üni.	1	63	64
Çukurova Üni.	-	1	1
Dicle Üni.	2	6	8
Dokuzeylül Üni.	24	29	53
Ege üni.	105	26	131
Gazi Üni.	32	32	64
Hacettepe Üni.	9	31	40
İstanbul Üni.	25	134	159
İstanbul Tek.Üni.	-	107	107
Karadeniz T.Üni.	25	7	32
Marmara Üni.	1	13	14
Mimar Sinan Üni.	-	5	5
ODTÜ	16	315	331
Selcuk Üni.	28	-	28
Trakya Üni.	-	1	1
Uludağ Üni.	7	37	44
Toplam	374	949	1323

Görevden alınanlardan en çok etkilenen üniversitelerin ilki 105 kişiyle Ege Üniversitesi. Onu AÜ(91 kişi), GÜ(32), Selçuk Üniversitesi(28) ve 25'er kişiyle KTÜ ile İstanbul Üniversitesi izliyor.

İstifa eden veya emekliye ayrılanların toplamı 949. Dağılım şöyle:315 kişiyle ODTÜ başta, AÜ(141), İstanbul Üniversitesi(134) ve İTÜ(147).

Daha önceki üniversite tasfiyelerinde 1933'te 157, 1960'ta 147(5) kişi üniversite-

den uzaklaştırılmıştı. Bu kez 1323 kişiyle on kat fazla sayıda öğretim üyesi dışlanarak, bu alanda kötü bir rekor kırıldı. Bilim adamı kolay yetiştirilmiyor. 1982 'den itibaren görevden alınanların yerine hala yenilerinin yetiştirilememiş olması üniversitenin bugünkü içinde bulunduğu çıkmazla ispatlandı. 1982 ve sonrasında görevden alınanların devlete ve dolayısıyla topluma maliyetinin 15 milyar TL olduğu(6) tahmin ediliyor. Onca öğretim üyesi dışlanarak bu tutar heba mı edilmek istendi? İşin bir başka görüntüsü ise şu: Özel sektörün kendi çıkarları doğrultusunda, devletin dışladığı öğretim üyelerinin birçoğuna iş vermesi. Türkiye'de özel sektör devletten daha liberal mi?

Bu konuda her üniversite düzeyindeki durumu görmek için ek tablolara bakılabilir.

NOTLAR

1- Milliyet, 20 Kasım 1982

2- Bak. Milliyet, 8 Ocak, 14Mayıs, 26 Temmuz ve 20 Aralık 1983.

3- Bak. Cumhuriyet, 14 Ekim 1982

4- Bak. Bilim ve Sanat, No: 38, Şubat 1984 s. 26-32, No: 40, Nisan 1984, s. 4-7; Milliyet gazetesi Kasım ve Aralık 1982 kolleksiyonları; 11 Şubat 1984 ; Nokta , 11-17 Nisan 1983 , s. 23 . Cumhuriyet gazetesi 1982, 1983 ve 1984 kolleksiyonları.

5- 27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrasında 147 öğretim üyesi, Milli Birlik Komitesi "radikal kanadın" isteğiyle görevden alındılar. 14 ay sonra görevlerine iade edilen 147'lerden bazılarının isimleri: Ord. Prof. Dr. Emin Onat, Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, Orhan Duru, Haldun Taner.

6- ANKA Ajansı, kendi hesaplarına göre, sayılarının 1.189'a ulaştığını belirttiği görevden alınan ve ayrılanların devlete maliyetinin 13 milyar TL olduğunu ileri sürdü. Bak. Milliyet, 10 Nisan 1984.

TABLO:3 Ankara Üniversitesi'nde görevden alınan, istifa eden ve emekliye ayrılanların fakültelere göre dağılımı

Fakülteler	Görevden Alınanlar	İstifa edenler ve emekliye ayrılanlar	Toplam
DTCF	1	6	7
Eğitim Fakültesi	-	2	2
Fen Fakültesi	22	32	54
Hukuk Fakültesi	2	18	20
İlahiyat Fakültesi	-	1	1
SBF	25	29	54
Tıp Fakültesi	33	34	67
Veteriner Fakültesi	8	16	24
Ziraat Fakültesi	-	3	3
Toplam	91	141	232

TABLO:4 Ege Üniversitesi'nde görevden alınan, istifa eden ve emekliye ayrılanların fakültelere göre dağılımı

Fakülteler	Görevden Alınanlar	İstifa edenler ve emekliye ayrılanlar	Toplam
Buca Eğitim Fakültesi	13	-	13
Edebiyat Fakültesi	9	2	11
Fen Fakültesi	18	-	18
Kimya Fakültesi	3	-	3
Tekstil Mü. Bölümü	1	4	5
Tıp Fakültesi	50	10	60
Ziraat Fakültesi	11	10	21
Veteriner Fakültesi	8	16	24
Toplam	105	26	131

TABLO:5 Gazi Üniversitesi'nde görevden alınan, istifa eden ve emekliye ayrılanların fakültelere göre dağılımı

Fakülteler	Görevden Alınanlar	İstifa edenler ve emekliye ayrılanlar	Toplam
BYYO	2	-	2
Eczacılık Fakültesi	2	-	2
İktisadi ve İBF	8	28	36
Mimarlık ve Müh.F.	12	1	13
Tıp Fakültesi	1		1
Diğer Fakültelerden	7	3	10
Toplam	32	32	64

TABLO:6 Hacettepe Üniversitesi'nde görevden alınan, istifa eden ve emekliye ayrılanların fakültelere göre dağılımı

Fakülteler	Görevden Alınanlar	İstifa edenler ve emekliye ayrılanlar	Toplam
Diş Hekimliği Fak.	-	10	10
Fen-Edebiya Fakültesi	-	3	3
Mühendislik Fakültesi	5	6	11
Nüfus Etütleri Enstitü	1	-	1
Sosyal Çalışma Yük.O	2	5	7
İktisadi ve İBF	1	2	3
Tıp Fakültesi	-	5	5
Toplam	9	31	40

TABLO:7 İstanbul Üniversitesi'nde görevden alınan, istifa eden ve emekliye ayrılanların fakültelere göre dağılımı

Fakülteler	Görevden Alınanlar	İstifa edenler ve emekliye ayrılanlar	Toplam
BYYO	-	1	1
Cerrahpaşa Tıp Fakü.	1	6	7
Diş Hekimliği Fakül.	1	29	30
Edebiyat Fakültesi	2	27	29
Fen Fakültesi	-	9	9
Hukuk Fakültesi	6	11	17
İktisat Fakültesi	3	9	12
İşletme Fakültesi	2	19	21
SBF	2	2	4
Tıp Fakültesi	8	10	18
Diğer Fakülteler	-	11	11
Toplam	25	134	159

TABLO:8 İstanbul Teknik Üniversitesi'nde görevden alınan, istifa eden ve emekliye ayrılanların fakültelere göre dağılımı

Fakülteler	Görevden Alınanlar	İstifa edenler ve emekliye ayrılanlar	Toplam
Elektrik-Elektronik F.	-	13	13
Fen-Edebiyat Fakü.	-	5	5
Gemi İnşaatı Fakül.	-	10	10
İnşaat Fakültesi	-	30	30
İşletme Fakültesi	-	13	13
Kimya ve Metalü Fa.	-	4	4
Makine Fakültesi	-	19	19
Mimarlık Fakültesi	-	13	13
Toplam	-	107	107

TABLO :9 Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde görevden alınan, istifa eden ve emekliye ayrılanların fakültelere göre dağılımı

Fakülteler	Görevden Alınanlar	İstifa edenler ve emekliye ayrılanlar	Toplam
Elektrik Mühen Fak.	-	2	2
Fen-Edebiyat Fakültesi	13	-	13
Mimarlık ve Müh.F.	12	5	1
Toplam	25	7	32

TABLO :10 Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde görevden alınan, istifa eden ve emekliye ayrılanların fakültelere göre dağılımı

Fakülteler	Görevden Alınanlar	İstifa edenler ve emekliye ayrılanlar	Toplam
Eğitim Fakültesi	-	4	4
Fen-Edebiyat Fakülte.	4	55	59
Gaziantep Müh.Fak.	1	29	30
İktisadi ve İBF	5	42	47
Mimarlık Fakültesi	-	26	26
Mühendislik Fakültesi	4	159	163
Yabancı Diller Y.O.	2	-	2
Toplam	16	315	331

dünya SOLU

ÜÇ AYLIK
SOSYALİST
ÇEVİRİ
DERGİSİ
GÜZ'90
SAYI: 6

Nikaragua ve Seçimler
Julian Jacobs

Soğuk Savaşın Sonuçları
Fred Halliday

Körfez
Class Struggle

Sosyalizm ve Üçüncü Dünya
Carlos M. Vilas

İran'da Kürt Sorunu
Charles MacDonald

Sosyalizm ve Olası Varyantları
Radayev & Auzan

Feminizm Üzerine
Ellen Hauser

Tarihin Sonu mu?
Francis Fukuyama

EKİN BELLETEN 91 KIŞ Sayfa 43-44

POSTMODERNİZM KAVRAMININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Prof.Dr.Erdem Aksoy

İnsanlık düşünce tarihinin önemli dönüm noktalarından birinde bulunuyoruz. 1920 yıllarının Batı dünyasında, Birinci Dünya Savaşı sonrasının yıkıntıları içinde, tarihin sembollerini unutmak isteyen,(pragmatik) yararlıya öncelik tanıyan deneyci eğilim taraftarları, büyük bir gürültü ile makinenin ve mühendisliğin işlevci güzelliğine dikkat çektiler. Makine estetiği aracılığıyla kültürlerin sınırlarını zorlayan bir evrensel dil bulacaklarını vurguladılar.

İşte düşüncede ve sanatta modern dönemi bu görüşlerin üzerine yerleşti. Aslında bu durum, Batı düşünce dünyasının gelişme diyalektiği içinde sermayenin açılma ve kapanma anlarından biriydi. E.Mandel modern ve modern sonrası dönemleri, geç kapitalizmin aşamaları olarak alıyor.

Modernizm dönemi kültürel dayanakları yok sayan bir yaklaşımla fabrika üretim sürecinin özelliklerini, yani kayar banda veri ya da ürün parçası yetiştiren bir üretim sürecinin evrensel dilini gerekli ve zorunlu kabul etti. Modern dönemin iddialı ustalarını barındıran Bauhaus Okulu'nda mimarlık tarihi öğretiminin yerini Gestalt Psikolojisine dayanan, (Basic Desing) temel tasarımı öğrenimi almıştı. Gestalt Psikolojisi ve Algılama Psikolojisi tüm insanlar için geçerli olabilecek tasarlama ilkelerini sunmaktaydı. Dönemin bilimsel yaklaşımı tümevarım ve deneysel felsefe olmuştu. Böylece F.Bacon'un öğütlediği gibi doğanın kitabını okuma çabası birinci amacı belirledi. Evrensel olmaya yönelen modern mimarlığın dili, Bauhaus'la soyut bir geometri anlayışında tıkandı kaldı.

Büyük ölçekli şehircilik düzenlemelerinden küçük bir araç tasarımına kadar modern görüşün sultası altındaki tüm alanlarda yaşamın işlevlerini birbirinden ayırıcı ve ilkel parçalara indirgeyici bir çözüm anlayışı sürüp gidiyordu. 1960'lı yıllarda modern mimarlığa ve onu da kapsayan modernist davranışa karşı çıkmalar yaygınlaşmaya başladı.

Cristofer Alexander kendisine dünya çapında olumlu yankılar getiren *Şehir Bir Ağaç Değildir* başlıklı araştırmasında, şehrin, ilişkileri arttıran çok karmaşık bir doku olduğunu ve modernizmin ünlü yeni şehir planlama çalışmalarında bu ilişkileri kesip attığını öne sürdü.

R.Venturi, *Karmaşıklık ve Çelişki* adlı kitabında mimarlığın artık modern yalınlığından kurtulması ve edebiyat türlerindekine benzer bir zenginliğe kavuşturulması gerektiğini savundu. Bu güzelliğe halkın gündelik güzelliklerinden varmak istedi. Populist bir değerlendirme ile yapılarında modern dönemi ötesine geçmeye çalıştı.

Modern döneme karşı çıkanların arasında önde gelenlerden olan Aldo Rossi, 1960 yıllarında yayımladığı *Kentin Mimarisi* başlıklı önemli kitabında, anıtsal değer kazanmış kent parçalarının kente kimlik veren birincil öğeler olduğunu ileri süre-

rek, tarih boyutunu vurguladı.

Mısırlı Hasan Fethi, 1960 yıllarında yayımladığı, *Yoksul İnsanlar İçin Mimarlık* başlıklı kitabında yöre özelliklerinin ve eski yapı tekniklerinin yeniden canlandırılarak modernist dönem yaklaşımlarına karşı çıkılması gereğini savundu.

Türkiye'de, Turan Cansever 1960 yıllarında Ankara'da gerçekleştirdiği Türk Tarih Kurumu binası tasarımıyla Ankara'nın modernist başkent mimarisinin internasyonel diline karşı tarihten etkilenen yöresel bir çözümün tutarlılığını gösterdi.

Tüm bu karşı çıkmalara rağmen Alman Felsefecisi Hobermos, modernist dönemin daha tamamlanmamış bir proje olduğunu ve Aydınlanma Felsefesinin bir mimarisi olan bu dönemin kurtarılması gerektiğini ısrarla ileri sürdü. S.Gideon'un *Zaman, Mekan ve Mimarlık* isimli kitabında belirttiği gibi, modern mimarlık hareketi mimariye bir yeni boyut eklenmişti:Mimarinin geleneksel üç boyutundan sonra modern dönemi, hareket eden gözün algılarını bir zaman boyutu olarak ve dördüncü boyut biçiminde mimarlığa sokuyordu.

Mimarlıkta postmodern çağın ne olduğunu anlamaya çalışırken şindi artık mimari mekanın dördüncü boyutun da ötesinde yeni boyutlar kapsadığını görüyoruz.

F.Jameson, çağımızın, hatalı olarak post endüstriyel adı verilen dünyamızın içinde bulunduğu aşamanın, çok uluslu sermaye çağı olarak adlandırılması gerektiğini açıklıyor. Post-modern dönemin şehirciliği ve mimarlığı bir hiper-mekanın peşine düşüyor ve bunu elde etmeyi başarıyor. Ancak henüz başarılamayan, bu son derece karmaşık ve çok boyutlu mekanın algılanmasındaki tutuklukların giderilmesidir.

Artık her yeni bina tam bir dünya, bir minyatür kent karmaşıklığını kazanmaktadır. Yürüyen merdivenler, panoramik asansörler, ayna duvarlar post-modern dönemin çok etkili yeni simgelerini oluşturmaktadır. Ankara'da Atakule Çarşısı postmodern mimarlık döneminin çok boyutlu mekanını, ayna duvarlarını, panoramik asansörlerini, yürüyen merdivenlerini halkın kullanımına sunmaktadır. Postmodern kavramının gelişmesi üzerindeki bu kısa gözden geçirmeyi sonuçlandırırken, Doğu dünyasının da emeği yaratanların hümanizmasını gerçekleştirmeden, Batı'nın bu yüzyıl sonu çok boyutlu kültür olayına katılmak istediğini saptayabiliyoruz.

Post-modern döneme insanlık düşünce tarihinde çok uluslu sermaye mekanizmalarının yarattığı, çok boyutlu hiper mekanı tasırlamaya ve algılamaya yönelen bir yeni barok dönem adını verebileceğimiz görülmektedir.

KAYNAKÇA

1. Postmodernizm: Jameson, Habermas, Lyotard, Keka, Kıyı Yayınları,1981
2. Modern and Post Modern Architecture J. Habermas,1983 London.
3. Modern Mimarlığın Ötesi, S. Dostoğlu, Mimarlık 1984/6 İstanbul.
4. Desing After Modernism, J.Thackera, T. Hudson, 1988, New York
5. Venturi Postmodernizmi, G. Akın, Mimarlık 90/3, İstanbul.

EKİN BELLETEN 91 KIŞ Sayfa 45-47

POSTMODERNİZM

Rehber Metin:Peter Eisenman
Türkçesi: İzzet Göldeli *

Modernizmin Hegel felsefesi ilkelerinden türetildiği sık sık tartışılmıştır. Bu tartışmalarda yer alan temel ilkeler Hegel'in Estetik Üzerine Dersleri'nde gelişmiş, klasik gelenekten kopan modernizmin terimlerine dönüşmüştür. Kendisinden biçim ve işlev, strüktür ve bezeme, soyutlama ve tasvir etme (figuration) gibi eytişimsel karşıtlıkların türediği metafizik eytişim temel kavramının özel bir önemi vardı, mimarlıkta bugün bu kavramların sorgulanmadan kaldığı, eleştirel bir irdelemeden uzak tutulduğu gerçeği metafizik eytişimin pençesinin hâlâ güçlü olduğuna işaret eder.

Şimdi geçmişine bakılırsa, açıktır ki imgesinin yeniliğine ve sosyal programının köktenci amaçlarına karşın modernizmin ilan ettiği kopma, ilişik kesme aldatıcıydı; modernizm güçlü bir biçimde klasik geleneğin sürekliliği içinde kaldı. Biçimlerin gerçekte farklı görünmesine karşın bu biçimlerin anlam kazandırdığı ve bunların amaçlanan anlamı nasıl temsil ettikleriyle ilgili usul ve ilişkiler mimarlık geleneğinden türetilmişlerdi.

Öteki disiplinlerde, özellikle bilim ve felsefede, 19. yüzyılın ortalarından bu yana anlam üretme yönteminde ve özsel biçimde olağanüstü değişiklikler meydana gelmiştir. Bugün, insan, tanrı ve doğa arasındaki ilişkileri ifade eden kozmoloji, Hegel eytişiminin strüktüründen oldukça uzağa düşmüştür. Nietzche, Freud, Heidegger ve yakın zamanlarda Jacgues Derrida, insanın ve dünyasının kavramlaştırılmasına, düşüncenin dramatik dönüşümüne katkıda bulunmuşlardır. Ne var ki, bu dönüşümün çağdaş mimarlığa etkisi çok az olmuştur. Bilim ve felsefe kendi temellerini eleştirel bir biçimde sorgularken mimarlık bunu yapmadı. Bilim ve felsefe bu disiplinleri karakterize eden iç sorgulama ile kendi temellerini savunulamaz hale getirirken, mimarlık bu disiplinlerden türetilen temeller üzerinde el değmeden kaldı. Bugün bu disiplinlerin temelleri belirsiz kalmış bulunmaktadır. Dolayısıyla mimarlığın temellerinin de bir belirsizlik durumu içinde olup olmadığını sormak mümkündür. Mimarlıkta bu soru hiçbir zaman tam anlamıyla ifade edilmemiş, yanıtı da formüle edilmeden kalmıştır.

Bu, mimarlığın günümüzdeki durumun özünde varolan yabancılaşma ve belirsizlikle bağlantılı bir fikirler kümesi olarak anlaşılan modernizme uygun bir kurama hiçbir zaman sahip olmayışındandır. Mimarlığın her zaman modernizmle ilgili temellerinin 19. yüzyıl bilim ve felsefesinin belirliliğinde ve ütopik görüşünde yattığına inanılırdı. Bugün bu görüş sürdürülemez, savunulamaz. Spekülatif ve artistik disiplinlerin hepsi teoloji, edebiyat, resim, film, sinema ve müzik bu temellerin çözülmesiyle (bilim ve felsefeye ait) şu ya da bu şekilde karşı karşıya kalmıştır. Her biri dünyayı Hegel sonrası olarak adlandırılabilecek yöntemleriyle yeniden kavramlaştırmışlardır. Mimarlıkta post-modernizm olarak adlandırılan özgün, gerçek

---

(*) Dr. İzzet Göldeli Sidney'de araştırmacı mimar.

ve otantiğin yiten atmosferine olan özlem, bu çok önemli hizmetin yerine getirilmesini özellikle önlemektedir.

Bugün otantik, özgün ve gerçeğe bağlılığın bireysel tasarımın son kalesi olduğu görülebilir. Ne var ki, mimari post-modernizmin sonucu, sanki toplu üretilmemişler gibi ortaya konmaya çalışılan nesnelerin toplu üretimi olmuştur. Bu şekilde, post-modernizm banalın estetikleştirilmesinin aracı haline gelerek kendi varoluş nedenini, özünü yok etmektedir.

Sonra, şu soru sorulmalıdır, Hegel sonrası (Post-Hegelian) döneme geçmekte mimarlık niçin bu kadar zorlanmıştır? Bunun yanıtı, mimarlığın etkinliğinin özünün yerleştirmek olması nedeniyle yerinden oynatılması en güç disiplin olmasındadır. Mimarlık toplum bilincinde nesnelliğin, varlığın ve gerçekliğin strüktürüdür. O tam anlamıyla, tuğla ve sıva, yuva ve ev, barınak ve örtme, çevrelemedir. Mimarlık yerçekimi üzerine yalnızca düşünmekle kalmaz, gerçekte ona karşı ve onunla birlikte işler. Bu nedenlerle, gerçekliğin terimleri içinde nesnel varlığı, geleneksel olarak bu terimlerle simgelenmeye, barınak ve örtme-çevreleme sağlayan işlevselliğiyle simgelenmeye zorlanmıştır.

Böylece, mimarlık yerleştirdiğinin yerini onatmak gibi güç bir görevle karşı karşıya gelir. Bu mimarlığın çelişkisidir. Mimarlık, zorunlu varlığı, şimdi ve burdanın deneyimi için mimari nesnenin önemi nedeniyle öteki disiplinlerin karşılaşmadığı bu çelişkiyle karşı karşıya gelir.

Kuşkusuz mimarlık barınmanın temel koşullarına bağlıdır. Ancak, barınak fiziksel olduğu kadar metafizik olarak da anlaşılmalıdır. Gerçek ve düşünce dünyalarının ikisinde birden varolur. Bu mimarlığın varlığın koşulu olduğu kadar yokluğun koşulu olarak da işlem görmesi anlamındadır. Otantikliğin süren nostaljisi içindeki mimarlık, her zaman, içinde işlem gördüğü temel yokluk özelliğini ayrımına varmaksızın baskı altında tutmayı hedeflemiştir. Mimari varlık ve nesnelliğin geleneği doğal, insanın ve kökeninin temsili kadar doğal bulunmuştur. Üstelik bu doğal olduğu kabul edilen bir biçim diliyle gerçekleştirilmiştir. Örneğin, kolon ve kiriş, kemer ve arcade, kaide ve başlığın mimarlığın doğal elemanları olduğu düşünülmüştür. Bu nedenledir ki, post-modern nostalji, mimarlığın "doğal", "gerçek" mirasına bir dönüş etkisi yaratmaya girişti. Ancak bu kavrama karşı olarak, aslında yiten gerçeğin düşü olan bir mimarlık değil, bugün bir gerçek olan kararsızlıkları ve yerinden oynatmayı kabul eden bir mimarlık önermek mümkündür.

Mimarlığın gerçekliğin geleneği içinde bulunması gerekliliği, barınma işlevini, güzeli ve iyiyi temsil etmesi gerekliliği düşüncesi ayrımına varılmayan bir baskıyı içerir. Baskı altında tutulan bu kararsızlıklar onun gerçeğidir. Bununla birlikte, mimarlık bir toplumsal uzlaşma ise yani "doğal" değilse klasik nesnenin "doğal" gerçeği yanısıra önerebileceği öteki gerçekler de vardır. Ancak mimarlık bu "doğal" gerçek düşüncesini yerinden oynatır ve doğal kavramının meydana getirdiği bu baskıyı kaldırırsa, anlamlı bir biçimde Hegel sonrası tasar dönemine girebilir.

Bu baskı, mimarlığın tipolojik kategorilerinin değerden arındırılmış olduğu varsayılan doğasının inatçılığından ve bunların içsel hiyerarşisinden de kaynaklanır. Ne var ki, strüktürle bezeme arasında hiçbir eşdeğerlilik yoktur; bezeme strüktüre eklenir. Şekille zemin arasında hiçbir eşdeğerlilik yoktur; şekil aslında varolan zemine eklenir. Bu eytişimsel karşıtlıkların her bir terimi içsel bir değer taşır, strüktür iyidir, bezeme kötüdür. Hegel sonrası bir konumda olabilmek için mimarlık bu eytişimsel karşıtlıkların değer strüktürü ve katılığından uzaklaşmalıdır. Örneğin, strüktür ve dekorasyon, soyutlama ve tasvir etme, şekil ve zemin, biçim ve işlev

arasındaki geleneksel karşıtlık çözümlenebilir. Mimarlık bu kategorilerin "aralarının" keşfine başlayabilir.

Böylesi bir mimarlık biçimsel ve işlevsel tipolojinin geleneksel sınıflandırma sistemleri ya da değerler hiyerarşisiyle, kategorilerin ayrımıyla daha fazla uğraşmayacak; onun yerine bunları ve öteki strüktürleri bulanıklaştırma yolunu arayacaktır. Bulanıklaştırma düşüncesi daha az usçu ya da daha az katı değildir; ancak ussal olmayanın ussal olanla buluşmasına izin verir. Bugün David Salle'in resimlerinde ve Cindy Sherman'ın fotoğraflarında bu bulanıklaştırma görülebilir. Bunlarda bulanıklaştırma güzelle çirkin, duygusal olanla ussal olan arasında ortaya çıkar; aynı anda çirkindeki güzeli, güzeldeki çirkini araştırırlar.

Mimarlıkta "arda/arasında" olmak nedir? Mimarlık geleneksel olarak yerleştirmek ise, "arasında" olmak, belli bir yerle hiçbir yer arasında olmak anlamındadır. Mimarlık geleneksel olarak "konum"la (topos) -ki yer fikrine bağlıdır- ilgiliyse, arasında olan, konumun içindeki konumsuz olanın (atopos), konumdışının (atopia) araştırılmasıdır. Pek çok günümüz Amerikan kenti konumdışılığın örneğidir. Hâlâ bugün mimarlar, günümüzün varoluşunun konumdışılığını yadsımak, 18. yüzyılın konumunu restore etmek, daha uzun süre varolamayacak bir durumu geri getirmek istemektedirler. Bugün Los Angeles ya da Houston'da bir 18. yüzyıl köyü yaratmanın gerçek değeri ne olur ki?

Benzer biçimde, modernizm dersi geleceğin konumunun olmadığını ileri sürmektedir. Günümüzün yeni konumu bugüne ait kaçınılmaz konumdışılığımızın araştırılmasıyla bulunmak zorundadır. Bu, estetikleştirilmiş banal nostaljisinde değil, konum ve konumsuzluk arasında vardır.

Bunu yerine getirebilmek için anlamın ifade edilme yolu da eleştirel bir biçimde sinanmalıdır. Bilim, felsefe ve teoloji gibi öteki disiplinlerde olduğu gibi mimarlık, gerçeklerini, özellikle mimari temsil geleneği gerçeğini irdeleyerek yerleştirmelidir. Aristo'dan beri gerçek eğretilemeyi (metaphor) koşullandırmıştır. Eğretileme bir göndergenin (referent) bilinenin gerçeğine ilişkilendirme üzerine temellenir. Ayrıca, öteki deyişsel (rhetorical) mecazları kullanmak ve eğretilemenin statüsünü bu biçimde sorgulamak mümkündür. Gerçekte, "arada" olanı konuşan, ifade eden bir deyişsel mecaz vardır; kaydırma (catachresis). Kaydırma gerçeği derinliğine keserek gerçeğin neyi baskı altında tuttuğunu görmeyi mümkün kılar. Gerçek ve eğretileme onlardan uzaklaşılarak değil, onların içine girerek, strüktürleri eleştirel bir bakışla incelenerek yeniden açılabilirler. Tafuri iki tip mimar olduğunu söyler: Sihirbaz ve operatör. Bugün eğretilemeyi derinliğine keserek kaydırmayı, konumsuz olanı da aynı biçimde keserek yeni konumu ortaya çıkartmak için operatör olanına gereksinim vardır.

Kaydırmanın ve konumdışının mimarlığın tam kalbinde olan iki durumu vardır: Arabesk ve grotesk. Arabesk anlamla biçim arasında, doğayla insan arasında, soyutlama ile tasvir etme arasında bulunur. Geleneksel olarak arabesk yalnızca dekoratif kullanımla sınırlandırılmıştır, fakat arabeskte strüktür bulunabileceğini en azından strüktürle arasında bir durumda bulunduğunu öne sürmek mümkündür.

Benzer olarak kökleri arabeske uzanan grotesk de arada olanın araştırılmasında kullanılabilir. Salle ve Sherman'ın çalışmalarına sık sık işaret edilmesi bir rastlantı değildir. Edgar Alan Poe'nun Arabesk ve Grotesk Öyküleri'nde tekin olmayan, perili ev merkezi imgedir. Bu perili evler yapmamız ya da tekin olmayanın niteliğini romantikleştirmemiz gerektiği anlamına gelmez. Grotesk, daha çok, bugün "arada" olanın mimarlığı olanağının, şiirsel gizilgücünün (potential) anahatlarını çizebilir.

EKİN BELLETEN 91 KIŞ Sayfa 48-66

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE PLANLI DÖNEMDE SEKTOREL ÜRETİM ARTIŞLARININ KAYNAKLARI: AYRIŞTIRMA ANALİZİ İLE BİR DENEME

Osman Aydoğuş [*]

Bu çalışmada, planlı dönemde Türkiye ekonomisinde sektörel üretim artışlarının kaynakları Syrquin ayrıştırma modeli ile belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu amaçla, ayrıştırma modelinin birinci -farklara dayanan versiyonu kullanılarak, 1963-1979 döneminin tamamı ve üç alt dönemi ile 1980-1986 dönemi için sektörel üretim artışlarında yurtiçi nihai talep genişlemesi, ihracat genişlemesi, ithalat ikamesi ve teknolojik değişmenin nispi payları belirlenmektedir. 32 sektör için elde edilen sonuçlar sekiz ana sektör ve ekonomi-genelinde toplulaştırılmakta ve dönemler ve alt dönemler itibariyle karşılaştırılmakta ve genel eğilimler saptanmaktadır.

1. GİRİŞ

Türkiye ekonomisinin planlı dönemde gelişimi incelendiğinde, sanayileşme yolunda önemli bir yol katettiği ve tarımın ağırlıklı olduğu kapalı ve geri bir ekonomik yapıdan "yarı-sanayileşmiş", "yarı-açık" diye nitelenebilecek ve sanayinin öne çıktığı bir ekonomi haline geldiği görülmektedir. Bu dönemde, cumhuriyetin kuruluş yıllarında başlayan sanayileşme çabaları planlı bir çerçeveye oturtulmuş, benzer ülkelerle kıyaslandığında önemli sayılabilecek kalkınma hızlarına ulaşılmış ve ciddi bir yapısal değişme gerçekleştirilmiştir. Yapısal değişmenin ana eğilimini sanayinin üretim, katma değer, istihdam vs içindeki payının sürekli artması belirlemiştir. 1963 yılında imalat sanayinin üretim ve katma değer içindeki payı sırasıyla 27.1 ve 20.4 iken, aynı paylar 1979 yılında sırasıyla 37.5 ve 23.6 olarak gerçekleşmiştir. Bu eğilim, 1980 sonrasında da devam etmiş ve 1986 yılında tarımın üretim içindeki payı (cari fiyatlarla) yüzde 16'ya düşerken, imalat sanayiinin payı yüzde 43.6'ya kadar yükselmiştir. Kuşkusuz, bu yapısal değişmenin ardında yatan temel olgu sanayi sektöründe sağlanan yüksek büyüme hızları olmuştur.

Bu çalışmada, planlı dönemde Türkiye ekonomisinde gözlenen önemli yapısal değişmeye yol açan büyümenin kaynakları üretim yönüyle ve sektörel düzeyde incelenmeye çalışılacaktır. Bu amaçla ayrıştırma (decomposition) teknikleri kullanıla-

---

(*) Yardımcı Doçent Doktor, Gazi Üniversitesi, Ekonomi Bölümü; Yazarın Girdi-Çıktı Modellerine Giriş: Teori ve Uygulama adlı yayımlanmış bir kitabı endüstrilerarası iktisat konusunda çeşitli araştırma ve makaleleri ve nicel iktisat konusunda çok sayıda kitap çevirisi vardır.

rak 1963-1979 ve 1980-1986 dönemlerinde ve bazı alt dönemlerde sektörel üretim artışlarının kaynakları nispi olarak belirlenecek ve dönemler ve alt dönemler itibariyle karşılaştırmalar yapılacaktır. İzleyen ikinci bölümde ayrıştırma analizinin çerçevesi çizildikten sonra, üçüncü bölümde sektörel üretim artışları Syrquin ayrıştırma modeli ile dört etmenin (yurtiçi nihai talep genişlemesi, ihracat genişlemesi, ithalat ikamesi ve girdi katsayılarındaki değişme) katkılarına ayrıştırılıyor ve analizin bulguları dönemler ve alt dönemler itibariyle karşılaştırmalı olarak sunuluyor. Son bölümde ise, incelenen dönemde belirlenen genel eğilimler çerçevesinde bir değerlendirme yapılıyor.

2. AYRIŞTIRMA (DECOMPOSİTİON) ANALİZİ: YÖNTEM

Ülkeler, farklı dönemlerde, kısmen başlangıç koşullarına kısmen de siyasi iktidarların tercihlerine bağlı olarak değşik kalkınma stratejileri ve sanayileşme politikaları izlemişlerdir. Sanayileşme stratejisinin esasını bazı dönemlerde "ithal ikamesi" oluştururken, başka bazı dönemlerde de "dışa açılma" uygulamaları öne çıkmıştır. Bununla birlikte, büyüme stratejisi ne olursa olsun, kalkınma süreci içinde endüstriyel üretimin yapısında değişiklikler ortaya çıkması bir başka deyişle, zaman içinde sektörlerin ekonomi içindeki ağırlıklarında ve birbirlerine göre konumlarında kaymalar meydana gelmesi kaçınılmazdır. Bunun temel nedeni sektörel büyüme hızlarının şu ya da bu nedenlerle, farklılık göstermesidir. Bu çalışmada kullanılacak olan ayrıştırma (decomposition) modelinin temel amacı, dönemler itibariyle sektörlerin üretiminde meydana gelen değişmelere (artışlar veya azalmalara) yol açan nedenleri (etmenleri) sektörel düzeyde ve nicel olarak ortaya koymaktır. Sektörel üretim düzeyinde zaman içinde ortaya çıkan değişmelerin hangi etmenlerden kaynaklandığının belirlenmesi, hem geçmişte izlenen kalkınma politikalarının sonuçların daha iyi değerlendirilmesi, hem de geleceğe yönelik kalkınma politikalarının belirlenmesi açısından son derece önemlidir.

Bu amaca yönelik ayrıştırma modellerinin ilki Chenery (1960) tarafından formüle edilmiştir. Chenery bu öncü çalışmasında çok sayıda ülkeye ait bir dizi yatay-kesit gözleme (veriye) dayanarak "endüstriyel büyüme desenleri (pattern)" tespit etmek amacıyla, arz ve talep koşullarındaki değşimelerle sektörel büyüme hızları arasındaki ilişkileri nicel olarak araştırmıştır. Buna göre sektörel üretim artışlarının üç kaynağı vardır: (1) İthalatın yerli üretimle ikame edilmesi, (2) Nihai talepteki genişleme ve (3)Ara talepteki genişleme (Chenery, 1960: 639). Chenery, esas itibariyle talep unsurlarındaki değişmelere dayanan model aracılığı ile her bir sektör için dengeli büyümeden sapmayı ve bu sapmaların kaynaklarını ortaya koymuştur.

Ayrıştırma analizinin gelişiminde ikinci önemli katkı Chenery, Shishido ve Watanabe (CSW) (1962) tarafından yapılmıştır. Bu ortak çalışmada sektörlerin üretimlerindeki değişmeler..." Endüstrilerarası bir model aracılığıyla, dört ayrı etmenin fonsiyonu olarak ifade edilmiştir: (I) Yurtiçi talebin bileşimindeki değişme, (II) ihracat hacmindeki değişme, (III) ithalat hacmindeki değişme, ve (IV) Teknoloji ve organizasyondaki değişme" (CSW, 1962: 98).

Bu iki çalışmada ayrıştırma analizinin temeli oluşturulmuştur. 1960 ve 1970'lerde ise tartışmalar özellikle ithalat ikamesinin tanımlanması ve ölçülmesi konularında yoğunlaşmıştır. (Bakınız, Desai, 1969; Bruton, 1970; Morley and Smith, 1970; Fane, 1973). Burada ithalat ikamesine ilişkin bu tartışmalara girmeksizin, Türkiye ekonomisine uygulayacağımız Syrquin Ayrıştırma Modelini ele almakla yeti-

neceğiz.

Bu çalışmada kullanılacak olan ve Syrquin modeli olarak adlandıracağımız model, yukarıda sözü edilen iki öncü çalışmanın bir uzantısıdır (Derviş, de Melo, and Robinson (DMR), 1982: 49). Modelin birisi içsel ve dışsal (otonom) değişkenlerdeki birinci mertebeden farkları (difference), diğeri de dengeli büyümeden sapmaları esas alan iki ayrı şekli vardır; ancak bu çalışmada yalnızca birinci mertebe farklara dayanan versiyon üzerinde durulacaktır. (Ayrıştırma modelinin değişik versiyonları ve bunların üretim, katma değer, ithalat, temel girdiler ve sektörel nispi fiyatlardaki değişmelerin ayrıştırılmasına uygulanması ile cebirsel ifadelerine ilişkin kapsamlı bilgiler için bakınız: Celasun, 1983: 132-150).

Syrquin (1976) modelinin birinci farklara dayanan versiyonunda, incelenen dönemde sektörel üretim düzeylerinde meydana gelen değişmeler dört etmenin katkısına ayrışıtırılmaktadır: (1) Yurtiçi nihai talepteki genişleme, (2) İhracattaki genişleme, (3)İthalat ikamesi ve (4) Aragirdi kullanımındaki (girdi katsayılarındaki) değişme; bu sonuncu etmen teknolojik değişmenin katkısı olarak da yorumlanabilmektedir.

Modelin hareket noktası açık bir ekonomi için durağan- açık Leotief girdi-çıktı modelinin denge üretim denklemidir (DMR, 1982: 93):

$$Xi = di\,(Yi + Vi) + Ei \qquad (i = 1,\ldots,N \text{ için}) \qquad (1)$$

burada,

Xi = i. sektörün yurtiçi üretim düzeyi
Yi = i. sektörün çıktısına olan yurtiçi nihai talep
Öi = i. sektörün çıktısına olan ara talep
Ei= i. sektörün ihracat hacmi

di = (Xi - Ei)/(Yi + Vi) = i. malın yurtiçi üretimine olan yurtiçi talebin toplam yurtiçi talebe oranı veya kısaca yuriçi talep katsayısıdır.

Açık Leontief sisteminin bilinen varsayımları altında sistem matris notasyonuyla yazılır ve yurtiçi üretim vektörü (x) için çözülürse, temel çözüm denklemi elde edilir:

$$X = (I - DA)\text{-}i\,(DY + E) \qquad (2)$$

Dikkat edilirse, Leontief ters matrisinde, girdi katsayıları matrisi (A) yurtiçi talep katsayıları köşegen matrisi (D) ile çarpılmıştır; dolayısıyla, buradaki ters matris nihai talep toplamında meydana gelen değişmeler yurtiçi üretimdeki (yerli arz) değişmeler arasındaki **toplam** (dolaylı artı dolaysız) ilişkileri göstermektedir.

(2) numaralı çözüm denkeleminde R = (I - DA)-1 kısaltması yapılır ve denklemin birinci farkı alınırsa,

$$sX = R(t)\,sY + R(t)sE + R(t)sD\,(Y(t+1) + V(t+1)) + R(t)\,D(t)\,sAX(t) \qquad (3)$$

Burada s simgesi ilgili değişkende ele alınan dönemin başı (t ile sonu (t + 1) arasında meydana gelen değişmeyi ifade etmektedir.

Bu denklem, belli bir dönemde sektörel üretim dezeylerinde meydana gelen değişmeleri, aynı dönemde, sırasıyla yurtiçi nihai talepte, ihracatta, yurtiçi talep katsayılarında ve son olarak girdi katsayılarında ortaya çıkan değişmelerin katkısına ayrıştırmaktadır. Dolayısıyla bu denkleme *temel ayrıştırma denklemi* adını vereceğiz.

Bu denkleme dayanılarak yapılacak analiz kuşkusuz karşılaştırmalı-durağan niteliktedir ve ekonominin iki ayrı zaman noktasındaki denge durumlarının karşılaştırmasını yapmaktadır. Dolayısıyla, modelin içsel değişikenlerinin zaman içinde izledikleri yol (zaman-patikası) ya da t noktasında (t + 1) noktasına nasıl geçildiği gibi dinamik analizin konusunu oluşturan sorunlar analizin dışındadır.

Belirtilmesi gereken ikinci bir nokta, üretimdeki değişmeler (Xi'ler) ile bağımsız değişkenlerdeki değişmeler arasındaki ilişkinin hızlandıran türü bir ilişki olarak alındığıdır. Bir başka deyişle, bu model, girdi katsayılarındaki değişmeler bir yana bırakılırsa, sektörel üretimdeki değişmeleri tümüyle talep unsurlarında meydana gelen değişmelere bağlamakta, arz yönünü ihmal etmektedir. Kuşkusuz, arz ve talep unsurlarını birlikte içeren modellerin oluşturulması Kubo and Robinson (1984)'ün belirttiği gibi daha sağlıklı bir yaklaşım olacaktır.

Endeksleme çalışmalarında karşılaşılan baz yılı seçimi sorunu bu modelde de vardır. Burada baz yılı olarak başlangıç tarihinin (t) seçilmiş olması tümüyle keyfi olup, t + 1 yılı veya bunların ağırlıklı ortalaması da alınabilirdi. Öte yandan, ilgili değişkenlerin üretim artışına katkıları mutlak değer olarak bulunabileceği gibi, tüm terimler başlangıç yılı üretim değerlerine, X(t), bölünmek süretiyle oransal (pay) olarak da ifade edilebilir. Böylece, otonom unsurlardaki değişmelerin üretim değişmelerindeki nispi katkıları kolaylıkla gözlenebilecektir.

Daha önce de belirtildiği gibi, ayrıştırma modellerinde en önemli tartışma konusu ithalat ikamesinin tanımlanmasına ve ölçülmesine ilişkindir. Bu modelde ithalat ikamesinin katkısı yurtiçi talep katsayılarındaki değişme ile ölçülmektedir. Denklemin sağ yanındaki üçüncü terimden de görülebileceği gibi, bir sektörde yurtiçi talep katsayısının dönem içinde büyümesi (sdi>0) o sektörde dönem içinde pozitif ithalat ikamesi olduğunu gösterir, vice versa. Buradaki ithalat ikamesi tanımı CSW yaklaşımındaki tanımdan farklıdır. Sözkonusu yaklaşımda ithalatın tümünün yurtiçi üretim için tam ikame olduğu varsayılmış ve yerli üretim ve ithalat, nihai talep ve aratalep ayrımı yapılmaksızın aynı kefeye konmuştur. Syrquin modeli ise ithalat ile yurtiçi üretimin ayrı ayrı ele alınmasına olanak vermektedir. Her ne kadar, hem aratalep hem de nihai talep için tüm sektörlerde tek bir yurtiçi talep katsayısı (di) kullanılmış ise de, bu basitleştirici varsayımın gevşetilerek yurtiçi talep katsayısının +talep türüne göre farklılaştırılması mümkündür.

(3) numaralı temel ayrıştırma denkleminin son terimi girdi katsayılarındaki değişmenin üretim artışına katkısını göstermektedir. Durağan girdi-çıktı modellerinde girdi katsayıları teknolojiyi yansıtırlar; dolayısıyla denklemdeki dördüncü terim aynı zamanda teknolojinin katkısı olarak da yorumlanabilir. Kuşkusuz, girdi katsayılarında meydana gelen değişmelerin teknolojik değişmenin tek ölçüsü olarak alınması çok sakıncalıdır. "...dar anlamda teknoloji bir üretim sürecinde girdi ve çıktı miktarları arasındaki sayısal ilişkidir. Daha geniş anlamda ise mal ve hizmetlerin nasıl üretileceğini belirleyen bilimsel, teknik ve sosyal bilgilerin tümü teknoloji sayılır." (Kepenek, 1977: 33). Geniş anlamda teknolojik değişmeyi yansıtmaktan

uzak olduğu bir yana bırakılsa bile, ayrıştırma analizinde dar anlamda teknolojik değişme tanımında da sorunlar vardır. Sözgelimi, girdi ile çıktı arasındaki ilişki fiziki birimler cinsinden değişmediği halde, nispi fiyatlardaki bir değişiklik nedeniyle girdi katsayıları değişebilecek ve teknoljik değişme ortaya çıkabilecektir; buna karşılık, aragirdi dışında kalan değişkenlerdeki değişmelerin etkisi ise hiç dikkate alınmayacaktır. Bu nedenle teknolojik değişmenin katkısına ilişkin modelden elde edilecek sonuçlar ihtiyatla karşılanmalı ve alternatif yöntemlerle karşılaştırılmalıdır.

Böylece ayrıştırma analizi yöntemine ilişkin analitik çerçeve çizilmiş oluyor. İzleyen bölümde, (3) numaralı temel ayrıştırma denklemi Türkiye ekonomisinde üretim artışlarını ayrıştırılmasına uygulanacaktır.

3. SEKTÖREL BÜYÜMENİN KAYNAKLARI: 1963-1986

Bu bölünme, yukarıda geliştirilen temel ayrıştırma denklemi 1963-1986 dönemi için Türkiye ekonomisinde sektörel üretim artışlarının kaynaklarını belirlemek için uygulanacaktır. Çalışmanın kapsadığı dönem oldukça uzun sayılabilecek bir dönemdir. "Planlı kalkınma" ve "sanayileşme arzusu" bu uzun dönemin tamamında geçerlilikleri (en azından formel olarak) koruyan ortak özelliklerdir. Buna karşılık 1980 yılında kalkınma anlayışında "ithal ikameci sanayileşme (ISI)" veya "içe yönelik sanayileşme (IOI)" stratejisinden "dışa açık sanayileşme (OOI)" stratejisine belirgin bir kayma meydana gelmiştir. Bu nedenle, 1963-1986 dönemi, bu kayma dikkate alınarak 1963-1979 ve 1980-1986 şeklinde iki altdöneme ayrılmıştır. Böylece iki ayrı kalkınma anlayışına karşılık gelen bu iki altdönem itibariyle sektörel büyümenin kaynaklarını belirlemek ve karşılaştırmak olanaklı olacaktır. Öte yandan, 1963-11979 altdönemi girdi-çıktı tablolarının yayımlandığı 1968 ve 1973 yılları esas alınarak, 1963-1968, 1968-1973 ve 1973-1979 şeklinde üç alt döneme ayrılmıştır. Böylece, kabaca ilk üç Beş Yıllık Kalkınma Planı'na karşılık gelen bu alt dönemler arasında üretim artışlarının kaynakları açısından farklılaşma olup olmadığı da sap tanabilecektir.

Analizde, 1963, 1968, 1973 ve 1979 yıllarına ait girdi-çıktı tabloları kullanılmıştır. Bu tablolardan ilki DPT, diğer üçü ise DİE tarafından hazırlanmıştır. 1963 yılı tablosu 37 sektörlü olup, tabloda yurtiçi talep, ihracat ve ithalat verilerinin yanısıra gayri safi katma değer verileri de yer almaktadır. 1968 yılı tablosu daha gelişmiş bir tablo olup 7'si birincil, 11'i üçüncül ve 32'si de ikincil olmak üzere 50 sektör içermektedir. Tabloda, tüketim (özel ve kamu), sermaye birikimi (özel ve kamu), stok değişmeleri, ithalat ve ihracat birer sütun; toplam aragirdi kullanımı, vergili üretim, piyasa ve faktör fiatlarıyla payı safi katma değeri gskd(gayri safi katma değer) ve dahilde alınan dolaylı vergiler birer satır olarak yer almaktadır.

1973 ve 1979 girdi-çıktı tabloları ise 10'u birincil, 41'i ikincil ve 13'ü üçüncül olmak üzere 64 sektörden oluşmaktadır. Daha önceki tablolardaki verilere ek olarak ithalattan alınan vergiler, aşınma ve eskime, net katma değer, ücret ve maaş gelirleri, ücret dışı faktör gelirleri ve sübvansiyonlar gibi bilgiler de tabloda yer almaktadır.

Analizde esas alınan bu tablolarda bazıları analiz sonuçlarını etkileyen ve bu anlamda önemli olan, diğer bazıları da sonuçları etkilemeyen yetersizlikler olması

kaçınılmazdır. Bunların başında dört tablonun da cari fiyatlarla hazırlanmış olması gelmektedir. Özellikle dönemlerarası karşılaştırmaların sabit fiyatlarla yapılmasının sonuçların daha sağlıklı değerlendirilmesi açısından gerekli olduğu açıktır. Dolayısıyla, cari fiyatlarla hazırlanmış olan tabloların uygun sektörel fiyat deflatörleri kullanılarak sabit fiyatlarla yeniden düzenlenmesi, sektörel üretim artışlarında fiyat değişmelerinin izole edilmesi açısından yerinde olurdu. Ancak böyle bir dönüştürme için gerekli olan sektörel fiyat deflatörlerinin elde edilmesi mümkün olmamıştır. Bunun yerine , tüm tablolar 1968 baz yılı gayrisafi milli hasıla zımni deflatörü ile deflate edilmiştir. Ancak, bu basit dönüştürme nispi fiyat yapısındaki değişmelerin etkisini izole etmekten uzaktır. Dolayısıyla, ayrıştırma analizini sonuçları (sektörel üretim artışlarında çeşitli etmenlerin nispi payları) değerlendirilirken bu nokta dikkate alınmalıdır.

İkinci olarak, ithalatın ele alınışı ile ilgili sorunlar vardır. Analizde kullanılan tablolarda yerli-ithal aragirdi ayrımının yapılması mümkün olmamıştır. Bunun ötesinde ithalat değerleri vergi, resim, harç, fon vs içermeyen cif. değerleriyle ifade edilmiştir; bu ise, ithalat değerlerinin olduğundan daha küçük görünmesine neden olmaktadır (Aynı saptama için bakınız, Korum, 1977: 97)

Üçüncü olarak, girdi-çıktı tablolarının hazırlanmasında izlenen yöntem ve sınıflama farklılıklarından kaynaklanan sorunlar vardır. Yöntem farklılıklarından kaynaklanan sorunların ortaya konması ve giderilmesi bu çalışmanın boyutlarını aşmaktadır. Buna karşılık, toplulaştırma düzeyindeki farklılaşmalar, bütün tablolar 32 sektörlü yeni bir düzenlemeye tabi tutularak giderilmeye çalışılmıştır. Sektör sınıflaması ve dönüştürme anahtarı Ek Tablo 1'de verilmiştir.

Son olarak, 1986 yılına ait verilerin diğer yıllara ait verilerden önemli bir farklılığını belirtelim. 1979 yılından sonra yeni bir girdi-çıktı tablosu hazırlanmadığı için, 1986 yılına ait arz ve talep değerleri ile bunların bileşenlerinin değerleri DPT verilerinden oluşturulmuştur; bunun daha önceki yıllara ait verilerle karşılaştırılması açısından ciddi sakıncalar içereceği açıktır. Bundan daha önemli bir sakınca ise, 1986 yılı için 1979 yılı girdi-çıktı tablolarından elde edilen girdi katsayılarını aynen kullanılmış olmasıdır. Girdi katsayılarını aynen alınması teknolojinin sabit kaldığının varsayılması demektir. Bu varsayıma bağlı olarak da 1979-1986 döneminde sektörel üretimlerde meydan gelen artışlar yurtiçi nihai talep genişlemesi, ihracat genişlemesi ve ithal ikamesi olmak üzere sadece üç etmenin katkısına ayrıştırılmıştır. Dönemler itibariyle sonuçlar kaşılaştırılırken bu durum göz ardı edilmemelidir.

Verilere ilişkin bu açıklamalardan sonra analizin bulgularını sunmaya geçebiliriz. Tablo 1'de ekonominin tümünde ve sekiz ana sektörde dönemler ve altdönemler itibariyle üretim artışlarının kaynakları toplam üretim artışının yüzdesi olarak verilmiştir. Bu tablodaki sonuçların Ek'te verilen 332 sektörlü tablolardan toplulaştırma yoluyla elde edildiğini belirterek bulguların sunulmasına geçebilirz.

A. 1963-1979DÖNEMİNDE VE ALTDÖNEMLERİNDE BÜYÜMENİN KAYNAKLARI

Tablo 1'deki sonuçlardan , genellikle içe yönelik sanayileşme (IOI) veya ithal ikameci sanayileşme (ISI) politikalarının uygulandığı 1963-1979 döneminde üretim artışının ana kaynağının nihai talepteki genişleme olduğu görülmektedir. Bu dönemde, toplam üretimde 1968 sabit fiyatlarıyla 257 863 milyon TL'lık bir artış mey-

Tablo 1. Üretim Artışlarının Kaynakları: 1963-1986 (%)

Sektör	Dönem	(a)	(b)	(c)	(d)	(e)
I.	1963-1979	25 088	173.56	-1.19	22.23	-94.60
	1963-1968	-4 736	-70.72	10.84	-30.05	189.93
Tarım	1968-1973	7 425	83.81	4.25	0.91	11.04
	1973-1979	14 816	138.14	-0.24	44.39	-49.28
	1979-1986	13 733	102.13	54.74	-56.88	-
II.	1963-1979	2 701	122.03	11.34	32.93	-66.30
	1963-1968	1 486	68.41	6.05	47.13	-21.59
Maden-	1968-1973	-50	-1054.01	-244.02	2205.76	-807.73
cilik	1973-1979	354	279.40	35.70	-168.19	-46.91
	1979-1986	2 293	177.85	61.40	-139.25	-
II.	1963-1979	45 350	82.16	10.80	4.22	2.82
Tüketim	1963-1968	7 285	62.39	9.02	14.00	14.59
Malları	1968-1973	7 444	76.26	80.01	-68.70	12.43
Sanayii	1973-1979	25 594	96.28	-5.81	19.65	-10.32
	1979-1986	22 483	78.96	86.51	-65.47	-
IV.	1963-1979	38 720	44.71	2.46	28.68	24.15
Aramal-	1963-1968	10 946	53.21	1.01	41.83	3.94
ları	1968-1973	7 823	75.37	19.04	-37.35	42.93
Sanayii	1973-1979	11 174	42.20	-2.91	30.42	30.29
	1979-1986	6 554	202.96	236.10	-339.06	-
V.	1963-1979	24 209	67.44	1.46	33.26	-2.16
Yatırım	1963-1968	8 479	72.51	-1.59	31.03	-1.95
Malları	1968-1973	6 396	125.81	5.36	-26.42	-4.75
Sanayii	1973-1979	7 574	43.90	2.41	49.43	4.26
	1979-1986	3 521	463.18	103.77	-466.95	-
VI.	1963-1979	2 600	56.24	3.61	25.91	14.24
	1963-1968	945	25.31	0.78	38.37	35.54
Enerji	1968-1973	1 035	96.98	14.10	-18.00	6.92
	1973-1979	-147	268.00	1.93	16.91	-386.84
	1979-1986	3 384	94.57	15.76	-10.34	-
VII.	1963-1979	21 446	100.00	-	-	-
	1963-1968	8 286	100.00	-	-	-
İnşaat	1968-1973	1 396	100.00	-	-	-
	1973-1979	11 764	100.00	-	-	-
	1979-1986	7 465	100.00	-	-	-
VIII.	1963-1979	97 749	76.17	2.52	5.62	15.68
	1963-1968	19 436	67.14	1.78	6.64	24.44
Hizmet-	1968-1973	19 710	106.88	22.92	-18.77	-11.03
ler	1973-1979	50 160	74.91	-3.33	13.77	14.65
	1979-1986	21 309	99.35	20.81	-20.16	-
TOPLAM	1963-1979	257 863	83.42	3.40	13.07	0.11
	1963-1968	52 126	81.45	1.08	23.03	-5.57
	1968-1973	51 179	97.38	25.19	-28.63	6.06
	1973-1979	121 289	85.64	-2.64	16.65	0.31
	1979-1986	80 743	120.51	64.99	-85.50	-

(a) Üretim değerindeki değişme (1968 sabit fiyatlarıyla, milyon TL.)
(b) Yurtiçi nihai talep genişlemesinin ; (c) İhracat Genişlemesinin;
(d) İthal ikamesinin; (e) Girdi katsayılarındaki değişmenin payları
Kaynak: Ek Tablo 2, 3, 4, 5 ve 6.

dana gelmiş ve bu artışın yüzde 83.42 gibi önemli bir kısmı yurtiçi nihai talepteki genişlemeden kaynaklanmşıtır. Büyümeye katkı açısından ikinci sırayı yüzde 13.07 ile ithal ikamesi almaktadır. İhracat genişlemesinin katkısı (yüzde 3.40) ve teknolojik gelişmenin katkısı (yüzde 0.11) önemsiz sayılabilecek düzeydedir. Bu bulgular, ekonomi düzeyinde üretimde sağlanan artışların esas itibariyle iç pazar genişlemesi ve bunun uzatısı olarak ithal ikameci politikalarla sağlandığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir. (Merih Celasun tarafından Dünya Bankası için yapılan çok kapsamlı ve ayrıntılı bir araştırmanın bulguları 1953-1963 döneminde de benzer bir gelişmeye işaret etmektedir (Celasun, 1983: 35). Celasun (1983)'un burada kullanılan aynı ayrıştırma denklemi ile elde ettiği sonuçlara göre, 1953-1963 döneminde toplam üretim artışında yurtiçi nihai talebin payı yüzde 92.4 ile ilk sıradadır; bunu sırasıyla girdi katsayılarındaki değişmenin payı (yüzde 3.0) ihracat genişlemesinin payı (yüzde 2.7) ve ithal ikamesinin payı (yüzde 1.9) izlemektedir.) Ancak, sekiz ana sektör itibariyle yukarıdaki sonuçlarda önemli farklılaşmalar görülmektedir. Yurtiçi nihai talep genişlemesinin nispi payı sekiz ana sektör için de birinci sıradadır, ancak birincil ve üçüncül kesimlerdeki katkısı ikincil kesimdeki katkısından belirgin olarak daha yüksektir: Tarımda yüzde 173.56, madencilikte 122.03, hizmetlerde 76.17; buna karşılık ara malları sanayiinde 44.71, enerjide 56,244 yatırım malları sanayiinde 67.44 ve tüketim malları sanayiinde yüzde 82.16. imalat sanayiinin alt kesimlerinin tamamında yurtiçi nihai talebin nipsi payının ekonomi genelinin altına olması ilginç bir sonuçtur.

Ana sektörler itibariyle ihracat genişlemesinin nispi payında yukarıdakinin tersi bir farklılaşma görülmektedir. İhracat genişlemesinin nispi payının ekonomi genelinden daha yüksek olduğu kesimler sırasıyla madencilik (11.34) tüketim malları sanayii (10.80) ve enerjidir (4.64); buna karşılık yatırım malları sanayii (11.46), aramalları sanayii (2.46) ve hizmetlerde (2.52) ekonomi genelinden daha düşük ve önemsiz sayılabilecek düzeydedir. Tarım sektöründe ise ihracatın etkisi negatiftir (-1.19) . Buna karşılık ithalat ikamesinin nispi payın tam tersi bir durum gözlenmektedir. İthalat ikamesinin nispi payının en yüksek olduğu kesimler sırasıyla yatırım malları sanayii (33. 26), madencilik (32.93), aramalları sanayii (28. 68) ve tarımdır (22.23). Tüketim malları sanayiinde ise ithalat ikamesinin nispi katkısı sadece yüzde 4.22'dir ve gıda, içecekler, tütün ve dokuma altsektörlerinde negatiftir. Bu bulgular ithal ikamesi çabalarının bu dönemde esas itibariyle aramaları ve yatırım malları üreten sektörlerde yoğunlaştığını; tüketim malları üreten sektörlerde ithal ikamesi sürecinin büyük ölçüde tamamlandığını ve dışa açılım girişimlerinin başladığını göstermektedir.

Ekonomi düzeyinde girdi katsayılarındaki değişmenin (teknolojik gelişmenin) üretim artışındaki nispi payının binde 11 gibi ihmal edilebilecek bir öneme sahip olduğunu belirtmiştiik. Bu olgu büyük ölçüde tarım ve madencilik sektörlerinde girdi katsayılarında meydana gelen büyümelerden kaynaklanmaktadır. Girdi katsayılarındaki değişmelerin üretim artışına nispi katkısı bu iki kesimde ve yatırım malları sanayiinde negatiftir (sırasıyla- 94.68, -66.30 ve -2.16). Bu olgu muhtemelen, ekonomik gelişmeye parelel olarak tarımsal üretimde aragirdi kullanımının çeşitlenmesi (kimyasal gübreler, mazot, tarımsal ilaçlar, nitelikli tohum, vs.) ve artmasının bir sonucudur. Aragirdi kullanımının çeşitlenmesine ve artmasına bağlı olarak, tarım kesiminde katma değer-üretim oranı düşmekte ve bu gelişme analiz sonuçlarına tarımsal teknolojide gerileme olarak yansımaktadır. Bu ise, tarımın toplam üretim içinde önemli bir yere sahip olması nedeniyle, diğer kesimlerdeki teknolojik ge-

lişmelerin etkisini nötralize ederek ekonomi- düzeyinde teknolojinin büyümeye katkısının nispi payınının ihmal edilebilecek bir düzeye inmesine yol açmaktadır. Gerçekten de, teknolojik gelişmenin büyümeye nispi katkısı aramalları sanayii (24.15), enerji (19.48), hizmetler (15.68) ve tüketim malları sanayiinde (2.82) oldukça önemlidir.

Belirtilmesi gereken bir başka önemli nokta ithal ikamesinin etkisinin ölçülmesine ilişkindir. Analizde ithal ikamesinin üretim artışına katkısı, dönem başı (1963) ve dönem sonu (1979) yurtiçi talep (arz) katsayıları arasındaki fark, başlangıç yılı toplam girdi katsayıları ile ağırlıklandırılarak hesaplanmaktadır. 1963 yılı, Türkiye ekonomisi için birçok açıdan normal bir yıl olup, döviz sıkıntısının yaşanmadığı ve ekonominin gereksinim duyduğu ithalatı yapabildiği bir yıldır. Buna karşılık, 1979 yılı ekonomide derin bir bunalımın yaşandığı ve döviz kıtlığı nedeniyle gereksinim duyulan ithalatın yapılamadığı ve/veya resmi kayıtlara geçmediği bir yıldır. Bir başka deşiyle, 1979 yılında ithalat verilerinde gözlenen gerileme (ki, yurtiçi talep katsayılarında büyümeye yol açmaktadır) ekonominin ithalat gereksinimindeki gerçek bir gerilemeden çok ithalat gücünün gerilemesinden kaynaklanan istekdışı bir gerilemeyi yansıtıyor olabilir. Dolayısıyla ithalat ikamesinin ekonomi - genelinde üretim artışındaki oldukça yüksek hesaplanan nispi payı (13.07) ihtiyatla yorumlanmalıdır.

1963-1979 döneminin kabaca üç ayrı Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemine karşılık gelen altdönemlerinde üretim artışlarının kaynaklarında önemli farklılışmalar görülmektedir. Ekonominin bütünü itibariyle bakıldığında, yurtiçi nihai talep genişlemesinin her üç alt dönemde de üretim artışındaki nispi payı birinci sırada olmakla birlikte, 1963-1968 altdöneminde yüzde 81.45 iken, 1968-1973 döneminde 97.38'e yükselmiş, ama 1973-1979 altdöneminde tekrar gerileyerek 85.64'e düşmüştür. Buna karşılık altdönemler itibariyle yurtiçi talep genişlemesinin nispi payındaki bu dalgalanmanın tam aksi bir dalgalanma ithal ikamesinin nispi payında görülmektedir. İthal ikamesinin nispi payı 1963-1968 altdöneminde yüzde 23.03 ile oldukça yüksek bir düzeydedir. Bu alt dönemde negatif paya sahip olan tarım (-30.05) bir yana bırakılırsa, tüm altkesimlerde önemli boyutlarda ithal ikamesinin gerçekleştiği görülmektedir. İhalat ikamesinin üretim artışı içindeki nispi payı özellikle aramalları ve yatırım malları sanayiilerinde çok yüksek (sırasıyla 41.83 ve 31.03) tüketim malları sanayiinde ise ortalamanın altındadır (14.00). İzleyen 1968-1973 altdöneminde ise ithalat ikamesinin büyümeye nispi katkısı negatife dönüşmüştür(ekonominin genelinde yüzde -28.63). Bu altdönemde, ithalat ikamesinin üretim artışı içindeki nispi payı tarım ve madencilik dışındaki tüm ana sektörlerde başta imalat sanayiinin üç ana kesimi olmak üzere negatiftir. Buna karşılık, 1963-1968 altdöneminde yüzde 3.40 gibi küçük bir nispi paya sahip olan ihracat genişlemesi 1968-1973 altdöneminde önem kazanmış ve ekonomi genelindeki payı yüzde 25.19 gibi önemli bir düzeye yükselmiştir. Bu altdönemde ihracat genişlemesinin nispi payı madencilik (- 244.02) dışında bütün ana sektörlerde ve tütün, mobilya ve çimento dışında tüm sektörlerde pozitif olup, en yüksek olduğu imalat sanayii altkesimi tüketim malları sanayii (80.01) ve bunun özellikle dokuma ve giyim sektörleridir. Celasun (1983) de bu iki altdönem itibariyle ihracat genişlemesinin ve ithal ikamesinin değişen rollerini ortaya koyan bulgular elde etmiştir. Buna göre, ihracat genişlemesinin ve ithal ikamesinin üretim artışı içindeki nispi payları 1963-1968 altdöneminde sırasıyla yüzde 4.8 ve yüzde 8.2 iken, 1968-1973 altdöneminde 12.1 ve -1.3 olarak değişmiştir (Celasun, 1983: 41-42). (Celasun'un hesaplamalarında hem

ihracatın hem de ithal ikamesinin nispi paylarının her iki altdönemde de bizim hesaplamalarımızdan daha küçük çıkmış olması muhtemelen Celasun'un üretim ve dış ticaret verilerinin ayrı yarı deflate edilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.) Bu durumda, Türkiye ekonomisinde planlı dönemde ilk dışa açılma girişiminin 1968-1973 altdöneminde gerçekleştirildiğini söylemek pek yanlış olmayacaktır.

Bu iki altdönemde, girdi katsayılarının nispi payında da önemli bir farklılaşma görülmektedir (sırasıyla -5.57 ve 6.6). Ana sektörler itibarıyla bakıldığında, teknolojik değişmenin nispi payında tarımda ve hizmetlerde önemli bir gerileme, buna karşılık aramaları sanayiinde önemli bir ilerleme dikkati çekmektedir. Celasun (1983)' ün bulgularına göre ise bu iki altdönem itibariyle girdi katsayılarındaki değişmenin nispi payı sırasıyla 3.4 ve 3.3 olup belli bir istikrarı yansıtmaktadır; analiz bulgularındaki bu farklılaşma Celasun (1983)'te nispi fiyat değişmelerinin analizden arındırılmış olmasıyla açıklanabilir.

1973-1979 altdönemi, etmenlerin nispi payları açısından 1963-1979 döneminin özelliklerini genel hatlarıyla taşımaktadır. Bu altdönemde yurtiçi nihai talep genişlemesi birinci sıradaki yerini korumaktadır. Ana sektörler itibariyle bakıldığında ise yurtiçi nihai talep genişlemesinin üretim artışı içindeki nispi payının birincil sektörlerde ekonomi genelindeki payından çok yüksek (madencilikte 279.4, tarımda 138.14 ve enerjide 268.00), buna karşılık imalat sanayiinin ana sektörlerinde düşüktür (tüketim malları sanayiinde 96.28, aramalları sanayiinde 42.20 ve yatırım malları sanayiinde 43.90). İhracat genişlemesi ve ithal ikamesinin nispi payları bir önceki altdöneme göre tersine dönmüştür. İhracat genişlemesinin nispi payı önceki altdöneme göre küçülür ve negatife dönüşürken (- 2.60), ithal ikamesinin nispi payı yükselerek pozitif hale gelmiştir (16.65). İthal ikamesinin nispi payı özellikle imalat sanayii ana sektörlerinde çok yükselmiştir. Özellikle yatırım malları sanayiinde ithal ikamesinin üretim artışındaki nispi payı yurtiçi nihai talebin payından daha büyük hale gelmiştir (49.43). Bu gelişmede 1979 yılının bunalım yılı olmasında kaynaklanan nedenlerin önemli rol oynadığı (daha önce de belirtildiği gibi) göz0ardı edilemez. Yine de özellikle imalat sanayiinde ciddi bir ithal ikamesi yapılabildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

B. 1980 SONRASINDA üRETİM ARTIŞLARININ KAYNAKLARI

İçe yönelik sanayileşme sürecinin 1970'lerin sonunda tıkanması ve şiddetli bir bunalımın başgöstermesini takiben, 1980 yılının başında geniş kapsamlı ve köktenci bir önlemler paketi yürürlülüğe konmuş ve dışa açılma süreci başlatılmıştır. Fiyat-ücret oluşumu, dış ticaret rejimi, döviz kuru politikası, teşvik, para-kredi, sübvansiyon, faiz politikası vb gibi birçok alanda gerçekleştirilen ve devamlılık arzeden bu köklü değişikliklerin büyümenin kaynaklarında da önemli kaymalara yol açacağı muhakkaktır. Tablo 1'den hemen görülebileceği gibi, bu dönemde en önemli kayma ihracat genişlemesi ile ithalat ikamesinin rollerinde ortaya çıkmıştır . Ekonomi genelinde 1979-1986 döneminde 1968 fiyatlarıyla 80.742 milyon TL'lik bir üretim artışı meydana gelmiştir. Bu artışta ihracat genişlemesinin nispi payı yüzde 64.99 gibi daha önceki dönemle kıyaslanamayacak kadar yüksek bir dü- zeye çıkmıştır. Buna karşılık ithalat ikamesinin nispi payı tam anlamıyla gerileyerek negatife dönüşmüştür (-85.50). Yurtiçi nihai talebin payında da belirgin bir artış meydana gelmiş ve yüzde 120.51'e yükselmiştir. (Teknolojinin sabit kaldığı varsayımı nedeniyle,

bu üç etmenin nispi payları gerçekte olduğundan daha büyük hesaplanmış olabileceğini yeniden hatırlatalım). Ana sektörler ve altsektörler itibariyle bakıldığında ihracat genişlemesinin önemindeki artış daha çarpıcı bir biçimde görülebilmektedir. Bu dönemde ihracat genişlemesini üretim artışı içindeki nispi payı tüm ana sektör ve altsektörlerin tamamında pozitif ve 1980 öncesine göre belirgin bir biçimde yüksektir. İhracat genişlemesinin nispi payı imalat sanayiinde birincil ve üçüncül sektörlerdekine göre daha yüksektir. İhracat genişlemesini nispi payının en yüksek olduğu ana sektör aramalları sanayiidir. (5236.1); Bunu sırasıyla yatırım malları sanayii (103.77) ve tüketim malları sanayii (86.51) izlemektedir. İmalat sanayiinin gıda, çimento, taş ve toprağa dayalı sanayiler gibi geleneksel olarak ihracata yönelik sektörlerinde ihracat genişlemesinin üretim artışı içindeki nispi payları diğer sektörlere kıyasla belirgin bir biçimde daha küçüktür. Bunda en büyük etken, kanımızca bu sektörlerin, ithal ikamesi sürecinin kalkınmanın erken aşamalarında büyük ölçüde tamamlanmasını takiben dışa açılmış olmalarıdır.

Beklenebileceği gibi, ithalat ikamesini nispi payında 1980 öncesine göre tam bir gerileme yaşamıştır. İthalat ikamesinin payı 1973-1979 alt döneminde pozitif iken, bu dönemde negatife dönüşmüştür.

Gübre (291.21) ve çimento (15.64) dışında kalan tüm sektörlerde ve ana sektörlerde ithalat ikamesinin üretim artışına nispi katkısı negatiftir. İthalat ikamesini olumsuz etkisi özellikle yatırım malları sanayiinde (- 466.95) ve aramalları sanayiinde (- 339.06) ve bunların alt sektörlerinde çok yüksektir. Tüketim malları sanayiinde ise bu olumsuz etki ekonomi genelinin altındadır (- 65.47). Sonuç olarak, 1980 sonrasında dışa açılma girişimlerine bağlı olarak, dış ticaretin etkisinin büyük oranda arttığı söylenebilir.

4.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ayrıştırma analizinin yukarıda özetlenen bulguları ışığında incelenen 1963-1986 dönemi için aşağıdaki genel eğilimler ortaya çıkmaktadır.

(1) *Yurtiçi Nihai Talebin Belirleyici Etkisi*

İncelenen 1963-1979 ve 1979-1986 dönemleri ile alt dönemlerinde üretim değerindeki artışın en önemli kaynağı yurtiçi nihai talep genişlemesi olmuştur. Gerçekten de, ekonomi genelinde yurtiçi nihai talebin nispi payı hiçbir dönemde yüzde 80'nin altına düşmemiştir. Ekonominin geneli için geçerli olan bu olgu ana sektörler için de genellikle geçerlidir. 1980 öncesinde yurtiçi nihai talebin en etkili olduğu imalat sanayii kesimleri tüketim malları ve yatırım malları sanayileridir; buna karşılık aramalları sanayiindeki nispi payı diğer imalat sanayii sektörlerine kıyasla bütün altdönemlerde daha düşük olarak gerçekleşmiştir. 1980 sonrasında ise, yurtiçi nihai talebin nispi payı tüketim malları sanayiinde en düşük, buna karşılık yatırım malları ve aramalları sanayilerinde olağanüstü yüksektir. Bu durum 1980 sonrasında gelir dağılımının tüketim eğilimleri yüksek olan düşük gelirli kesimler aleyhine bozulmasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

(2) *İthalat İkamesi Sürecinde Kesilmeler*

1980 öncesinde planlı dönemde ithalat ikamesi sürecinde kesilmeler olmuş ve it-

halat ikamesinin büyüme üzerindeki rolü, yaygın inanışın aksine, çok öneml i olmamıştır. Celasun (1983)'ün bulgularına göre, ithalat ikamesini üretim artışı içindeki nispi payı ekonomi genelinde yüzde 1.9, 1963-1973 döneminde ise yüzde 2.7 düzeyindedir.Bizim bulgularımıza göre ise 1963-1979 döneminin tamamı da ithalat ikamesinin üretim artışı içindeki nispi payı yüzde 13.07 olup, 1979 yılının özel durumu nedeniyle abartılmış bir orandır. İthalat ikamesinin etkisinin en yüksek olduğu altdönem ise Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planına karşılık gelen 1963-1968 dönemidir: Bizim bulgularımıza göre yüzde 23.03 , Celasun (1983)'ün bulgularına göre yüzde 8.2 İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemine karşılık gelen 1968-1973 altdönemi ise ithal ikameci sanayileşme uygulamaları açısından içler acısı bir durum arzetmektedir. Bu altdönemde çok küçük bir pozitif etkiye sahip olduğu tarım ile kağıt ve gübre sektörleri dışında ithalat ikamesinin etkisi tüm sektörlerde negatif olmuştur ve ekonomi genelinde ithalat ikamesinin nispi payı hem bizim bulgularımızda hem de Celasun(1983)'de negatiftir (sırasıyla 28.63 ve - 1.3). Bu sonuçları Korum (1977)'nin bulguları da aynen desteklemektedir. 1963-1968 ve 1973-1979 altdönemlerinde ithal ikamesi sürecinin zor aşamasını oluşturan aramalları ve yatırım malları üreten sektörlere yayılmasında göreli bir başarı sağlanmışken, son iki yılında döviz sorunu yaşanmayan 1968-1973 altdöneminde ithalat ikamesinden tüm sektörlerde adeta vazgeçilmiş olması, ithal ikameci politikalarda ne derece ısrarlı ve kararlı olunduğunun bir göstergesidir. Daha açık bir deyişle, Türkiye'de ithalat ikamesi sürecinin gelişimini bilinçli ithalat ikamesi politika ve uygulamalarından çok, ekonominin dış finansman ve döviz olanaklarının şekillendirdiğini söylemek pek yanlış olmayacaktır (Aynı saptama için bakınız, Konum, 1977: 108). Bu anlayış ve uygulamalar nedeniyledir ki, ithal ikamesi süreci sık sık kesintiye uğramış, ekonominin ve özellikle imalat sanayiinin ithal aragirdi ve yatırım malı gereksinimleri, beklenenin aksine,giderek artmıştır.

3. *Dışa Açılma Girişimleri*

İthalat ikamesi sürecinin kesintiye uğradığı 1968-1973 altdönemin pek çok açıdan planlı dönemin ilk dışa açılma girişiminin gerçekleştiği dönemdir. Gerçekten de, 1963-1968 altdöneminde ihracat genişlemesinin üretim artışına nispi katkısı ekonomi genelinde yüzde 1.01 gibi önemsiz bir düzeyde kalır ve geleneksel ihraç sektörlerinde belirginleşirken, İkinci Beş Yıllık Plan dönemine karşılık gelen 1968-1973 altdöneminde yüzde 25.19 gibi önemli bir düzeye çıkması ve madencilik dışında ekonominin tüm sektörlerini kapsaması bunun açık bir göstergesidir. Daha açık bir ifadeyle, planlı dönemin ilk sistematik dışa açılma girişimi, 1980'lerde değil, 1970'lerin başında gerçekleştirilmiş ve kısmen de başarılı olmuştur. Ancak bu girişim kısa sürmüş ve kesintiye uğramıştır. Birbirini izleyen altdönemlerde ithal ikamesinden dışa açılmaya daha sonra yeniden ithal ikamesine dönüldüğü açık bir olgudur ve dışa açılma sürecini yetmişli yılların ortalarında neden kesintiye uğradığı açıklanmaya çalışılmalıdır.

Herşeyden önce, 1970'lerin ilk yıllarında dünya ekonomisi "genişleme" dönemindedir, ticaret hacmi artmaktadır ve ihracat genişlemesi için uygun bir konjonktür mevcuttur. İkinci olarak, 1970 ortalarında gerçekleştirilen yüksek oranlı bir devalüasyonla TL aşırı değerlenmişlikten çıkarılmıştır; bu kuşkusuz, en azından kısa dönemde, ihracatı özendiren bir gelişme olmuştur. Bir başka önemli olgu, 1971-1973 yıllarında demokrasinin kesintiye uğramasına paralel olarak reel ücretlerde

ve tarımsal taban fiyatlarda gerilemenin sağlanmış olmasıdır. (1970'de 35.5 Tl olan günlük ortalama reel ücret, yüzde 10 civarında bir gerilemeyle 1972'de 32 TL' ye düşmüştür.) İşgücü ve tarımsal hammade maliyetlerindeki gerilemenin sanayiide üretim maliyetlerini olumlu etkilediği bilinen bir olgudur. Öte yandan, ücret ve maaş gelirlerinin ve tarımsal gelirlerin reel olarak gerilemesi, özellikle tüketim malları sanayilerinde yurtiçi talebin kırılmasında ve nihai talebin bileşiminde yurtdışı talep lehine bir kayma meydana getirilmesini kolaylaştıracaktır. İhracat teşviklerinin artırılması bu kaymayı kolaylaştıran bir başka etmendi. Kanımızca birinci dışa açılma girişiminin altında yatan temel nedenler bunlar olmuştur. Bu girişimin kesintiye uğramış olmasında ise yukarıdaki gelişmelerin tersine dönmesi önemli rol oynamıştır. Politik çevçevenin değişmesini izleyerek, ücret ve taban fiyatları üzerindeki baskının kalkması, yurtdışından gelen işçi dövizlerindeki artşın göreli bir döviz rahatlığı sağlamış olması, dünya konjonktürünün kötüleşmesi ve nihayet petrol fiyatlarındaki büyük artışlar dışa açılma sürecinin kesintiye uğramasında önemli rol oynamıştır. Bütün bunların üstüne, politik ve toplumsal istikrarsızlar binince, "yarıaçık" duruma gelmiş ekonomi yapıyı daha da açmak ve hatta muhafaza etmek mümkün olmamıştır.

1980 sonrasında gerçekleştirilen dışa açılma girişimi birinci dışa açılma girişiminden daha kapsamlı ve kalıcı olması açısından büyük farklılıklar taşımaktadır. Bununla birlikte, ücret-maaş ve tarımsal gelirlerdeki reel gerilemeler (Özmucur, 1987: 79), gelir dağılımının düşük gelirler aleyhine bozulması, gerçekçi döviz kuru uygulamaları ve ihracatı teşvik uygulamaları nitelik olarak çok farklı olmayıp üretim maliyetlerinde düşme sağlamaya ve yurtiçi tüketim talebini kısmaya (nihai talebin bileşiminde dış talep yönünde kayma yaratmaya) yönelik önlemler olması açısından (nicel farklılıklara karşı) özü itabariyle fazla farklı değildir. Önemli önlemleri 1970'lerin başlarına kıyasla çok daha uygun bir politik toplumsal çerçeve daha kolayca alınabilmiş ve kararlılıkla uygulanabilmiş olmasıdır.

KAYNAKLAR

Bruton, H.J (1970), "The İmport Substitution Strategy of Ekonomic Dovelemnt", *Pakistan Development Reiew*, Summer.

Celasun, M. (1983), Sources of İndustrial Growth and Structural Change The Case of Turkey, World Bank Staff Working Papers No: 614, Washington, D.C.

Chenery, H. B., (1960), "Patters of İndustrial Growth", *Amerikan Ekonomic Review* , vol. 50,No :4 September, pp.624-654.

Chenery, H. B., Shishido,S., and Watanabe, T. (CWS) (1962), "The Pattern of Japanese Growth", *Econometrica*, vol. 30, No:1, January, pp. 98-139.

Derviş, K.,de Melo, J., and Robenson, S. (DMR) (1982), *General Equilibruim Models for Development Policy*, Cambridge University Press.

Desai, P. (1969), "Alternative Measures of İmport Substitution", *Oxford Ekonomic Papers*, vol. 25, No: 3, November, pp 312-323.

Fane, G. (1973), "Consistent Measures of Import Substitution", Oxford *Economic Papers*, vol. 25, No:2, July, pp. 728-735.

Kepenek, Y.(1977), *Türkiye İmalat Sanayiinin Üretim Yapısı: 1963-1973 -Girdi- Çıktısı Çözümlemeleriyle Bir Uyğulama*, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yayın No: 28, Ankara

Korum, U. (1977), *Türk İmalat Sanayii ve İthal İkamesi: Bir Değerlendirme,* Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No: 408, Ankara

Kubo, Y. and Robinson, S. (1984), "Sources of Industrial Growth and Change", in UNİDO, *Proceedings of the Sevent International Conference on Input- oudput Techniques,* New York

Morley, S. A. and Smith, G. W. (1970), "On the Measurement of İmport Substitution" *American Economic Review* vol. 60, No:4 pp. 728-735.

Özmucur, S. (1987), *Milli Gelirin ÜÇ Aylık Dönemler İtibariyle Tahmini, Dolarla İfadesi ve Gelir Yoluyla Hesaplanması,* İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul.

Ek Tablo 1. 1963, 1968, 1973 ve 1979 Input-Output Tablolarını Dönüştürme Anahtarı

32 Sektör	1963 (37 Sektör)	1968 (50 Sektör)	1973 ve 1979 (64 Sektör)
1	1+2+3	1+2+3	1+2+3+4
2	4+5+6	4+5+7	5+7+8+9+10
3	-	6	6
4	7+10	8+9+10	11+12+13+14+15+16
5	9	11+12	17+18
6	8	13	19
7	11	14	20+21
8	11+14	15+16+21	22+2324
9	12	17	25
10	12	18	26
11	13	19	27
12	13	20	28
13	17	23	29
14	16	24	30+31
15	18	25	32
16	-	26	33
17	15	22	34
18	-	36	35
19	20	27	37
20	19+22	28	36+38
21	21+22	29+30	39+40
22	23	31	41
23	24	32	42+43
24	25	33	44
25	26	34+35	45+46+47+48
26	-	37	49
27	27	38	50
28	-	39	51
29	34+35	47+48	52+53
30	28+29	40+41	56+57+58+59
31	30	42	54
32	31+32+33+36+37	43+44+45+46+ 49+50	55+60+61+62+63+64

Ek Tablo 2. Sektörel Büyümenin Kaynakları: 1963-1979

	Üretimdeki Artış		Yurtiçi Nihai Talebin Katkısı		İhracat Artışının Katkısı		İthal İkâmesinin Katkısı		Teknolojik Değişmenin Katkısı	
	Milyon TL	%	Milyon TL	%	Milyon TL	%	Milyon TL	%	Milyon TL	%
I. TARIM	25087.81	100.00	43542.67	173.56	-299.15	-1.19	5577.53	22.23	-23733.24	-94.60
II. MADENCILIK	3701.14	100.00	3296.19	122.03	306.25	11.34	889.61	32.93	-1790.90	-66.30
MADEN CIKARIMI	1913.32	100.00	3296.19	172.28	306.25	16.01	101.79	5.32	-1790.90	-93.63
HAM PETROL	787.82	100.00	0.00	0.00	0.00	0.00	787.82	100.00	0.00	0.00
II TUKETIM M.S.	45349.63	100.00	37260.22	82.16	4898.29	10.80	1913.86	4.22	1277.26	2.82
GIDA SANAYII	16822.87	100.00	13464.25	84.03	1631.10	10.18	-180.31	-1.13	1107.82	6.91
ICECEKLER	1329.98	100.00	877.17	65.95	21.18	1.59	-14.02	-1.05	445.65	33.51
TUTUN	1552.48	100.00	2433.27	146.36	499.14	30.02	-458.21	-27.56	-811.73	-48.83
DOKUMA	10465.20	100.00	9429.22	90.10	2363.19	22.58	-1307.01	-12.49	-20.11	-0.19
GIYIM	6603.72	100.00	6515.58	98.98	360.08	4.19	427.78	4.97	-699.73	-8.13
AGAC	4077.48	100.00	2549.72	62.31	21.65	0.53	259.74	6.37	1255.36	30.79
MOBILYA	3197.91	100.00	0.00	0.00	2.03	0.06	3195.88	99.94	0.00	0.00
IV. ARAMALLARI S.	30719.79	100.00	17310.99	44.71	951.92	2.46	11105.14	28.68	9351.74	24.15
.KAGIT	1163.95	100.00	432.39	37.15	74.15	6.37	236.56	20.32	420.85	36.16
BASIM	1568.58	100.00	0.00	0.00	2.42	0.15	1558.17	99.85	0.00	0.00
GUBRE	1244.91	100.00	204.73	16.44	-0.16	-0.01	-782.29	-62.84	1822.64	146.41
KIMYA S.	8621.43	100.00	3312.54	38.42	165.23	1.92	2322.46	26.94	2821.20	32.72
PETROL	8127.68	100.00	5317.47	65.42	142.24	1.75	855.79	10.53	1812.19	22.30
DIGER PETROL	1578.45	100.00	0.00	0.00	8.58	0.54	1577.87	99.96	0.00	0.00
.KAUCUK	1142.81	100.00	418.43	36.61	48.60	4.25	629.69	55.10	46.07	4.03
PLASTIK	2392.28	100.00	0.00	0.00	4.64	0.19	2387.64	99.81	0.00	0.00
CIMENTO	1339.43	100.00	1269.90	94.81	131.17	9.79	-76.65	-5.72	15.00	1.12
DIGER TAS.	2340.16	100.00	1764.91	75.42	128.03	5.47	192.06	8.21	255.16	10.90
ANA METAL	9208.10	100.00	4590.62	49.85	255.01	2.77	2203.84	23.93	2158.62	23.44
V. YATIRIM M. S.	24209.38	100.00	16325.62	67.44	353.97	1.46	8052.82	33.26	-523.04	-2.16
METAL ESYA	6096.59	100.00	4732.28	77.62	1.82	0.03	1112.16	18.24	250.32	4.11
E.SIZ M.	6601.36	100.00	4700.24	71.20	88.03	1.33	2623.33	39.74	-810.24	-12.27
E.LI MAK.	3744.34	100.00	2084.91	55.66	35.90	0.96	1164.24	31.10	459.29	12.27
ULASIM ARAC.	7254.94	100.00	3189.44	43.96	184.25	2.54	2867.52	39.53	1013.74	13.97
DIGER IMALAT	512.15	100.00	1619.55	316.06	43.98	8.58	285.58	55.73	-1436.75	-280.37
VI. ENERJI	2599.94	100.00	1462.24	56.24	93.83	3.61	673.76	25.91	370.11	14.24
ELEKTRIK	1899.64	100.00	1462.24	76.97	88.13	4.64	-20.84	-1.10	370.11	19.48
GAZ VE SU	700.30	100.00	0.00	0.00	5.70	0.81	694.60	99.19	0.00	0.00
VII. INSAAT	21446.19	100.00	21446.19	100.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
VIII. HIZMETLER	97748.78	100.00	74459.97	76.17	2466.45	2.52	5496.06	5.62	15326.29	15.68
TASIMACILIK	29659.20	100.00	17485.74	58.96	1279.76	4.28	2063.04	6.96	8829.65	29.98
TICARET	25595.57	100.00	17867.27	69.81	913.68	3.59	1434.89	5.61	5379.74	21.00
DIGER HIZ.	42494.00	100.00	39106.96	92.03	277.01	0.65	1998.13	4.70	1111.89	2.62
TOPLAM	257862.70	100.00	215104.10	83.42	8771.56	3.40	33703.78	13.07	278.22	0.11

Kaynak: 1963 ve 1979 girdi-çıktı tablolarından kendi hesaplamalarımız

Ek Tablo 3. Sektörel Büyümenin Kaynakları: 1963-1968

		Üretimdeki Artış		Yurtiçi Nihai Talebin Katkısı		İhracat Artışının Katkısı		İthal İkâmesinin Katkısı		Teknolojik Değişmenin Katkısı	
		Milyon TL	%	Milyon TL	%	Milyon TL	%	Milyon TL	%	Milyon TL	%
I.	TARIM	-4725.94	100.00	3349.44	+70.72	-513.28	-10.84	1423.02	+30.05	-8985.12	-189.93
II.	MADENCİLİK	1496.13	100.00	1016.67	68.41	89.95	6.05	700.43	47.13	-320.92	-21.59
	MADEN ÇIKARIMI	912.13	100.00	1016.67	111.46	89.95	9.86	126.43	13.86	-320.92	-35.18
	HAM PETROL	574.00	100.00	0.00	0.00	0.00	0.00	574.00	100.00	0.00	0.00
III.	TÜKETİM M.S.	7284.57	100.00	4544.85	62.39	657.13	9.02	1020.00	14.00	1062.59	14.59
	GIDA SANAYII	1381.26	100.00	919.48	66.57	-121.81	-8.82	510.58	36.97	73.00	5.29
	İÇECEKLER	331.90	100.00	193.34	58.25	7.29	2.20	-4.92	-1.48	136.19	41.03
	TUTUN	873.12	100.00	1090.18	124.15	766.81	87.32	-643.00	-73.22	-335.88	-38.25
	DOKUMA	463.76	100.00	-1209.90	-258.11	46.58	9.94	218.52	46.62	1413.56	301.55
	GİYİM	3284.85	100.00	3347.01	101.92	-43.88	-1.34	339.58	10.34	-358.66	-10.92
	AĞAÇ	409.48	100.00	204.74	50.00	2.13	0.52	68.24	16.67	134.37	32.82
	MOBİLYA	531.00	100.00	0.00	0.00	0.00	0.00	531.00	100.00	0.00	0.00
IV.	ARAMALLARI S.	10945.56	100.00	5824.19	53.21	110.85	1.01	4579.02	41.83	431.50	3.94
	KAĞIT	69.56	100.00	39.11	56.23	20.72	29.78	-53.95	-77.56	63.67	91.54
	BASIM	789.03	100.00	0.00	0.00	1.00	0.13	788.03	99.87	0.00	0.00
	GÜBRE	-72.57	100.00	39.60	+54.56	-2.38	+3.28	-302.83	+417.27	193.04	+265.99
	KİMYA S.	1644.99	100.00	740.13	44.99	13.35	0.81	332.53	20.21	558.98	33.98
	PETROL	2675.24	100.00	2221.04	83.02	-56.25	-2.10	1363.46	50.97	-853.01	-31.89
	DİĞER PETROL	265.05	100.00	0.00	0.00	2.00	0.75	263.05	99.25	0.00	0.00
	KAUCUK	183.86	100.00	-79.69	-43.34	5.18	2.82	290.70	158.11	-32.33	-17.59
	PLASTİK	974.00	100.00	0.00	0.00	0.00	0.00	974.00	100.00	0.00	0.00
	ÇİMENTO	549.50	100.00	488.11	88.83	0.24	0.04	-14.41	-2.62	75.57	13.75
	DİĞER TAS.	605.61	100.00	620.39	102.44	4.17	0.69	70.25	11.60	-89.21	-14.73
	ANA METAL	3261.30	100.00	1755.59	53.83	122.83	3.77	863.18	26.62	514.30	15.79
V.	YAT.EŞ.M. S.	9479.43	100.00	6148.72	72.51	-134.87	-1.59	2630.77	31.02	-165.19	-1.95
	METAL EŞYA	3098.92	100.00	1982.69	64.01	-75.54	-2.44	771.59	24.90	419.17	13.53
	E.SIZ M.	2181.45	100.00	1749.35	80.19	3.63	0.17	547.75	25.11	-119.28	-5.47
	E.LI MAK.	763.95	100.00	344.48	45.10	0.66	0.09	292.07	38.24	126.64	16.58
	ULAŞIM ARAÇ.	1853.52	100.00	998.79	53.74	8.92	0.48	876.89	47.18	-25.99	-1.40
	DİĞER İMALAT	575.69	100.00	1072.41	185.96	-72.54	-12.58	142.55	24.72	-565.72	-98.10
VI.	ENERJİ	944.59	100.00	239.04	25.31	7.38	0.78	362.42	38.37	335.74	35.54
	ELEKTRİK	617.59	100.00	239.04	38.71	7.38	1.20	35.42	5.73	335.74	54.36
	GAZ VE SU	327.00	100.00	0.00	0.00	0.00	0.00	327.00	100.00	0.00	0.00
VII.	İNŞAAT	8285.04	100.00	8285.04	100.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
VIII.	HİZMETLER	19436.06	100.00	13049.85	67.14	345.35	1.78	1290.20	6.64	4750.17	24.44
	TAŞIMACILIK	5324.34	100.00	2987.75	56.11	205.42	3.86	476.97	8.96	1654.79	31.08
	TİCARET	5649.53	100.00	3652.22	64.65	21.07	0.37	525.06	9.29	1451.18	25.69
	DİĞER HİZ.	8461.99	100.00	6409.87	75.75	119.36	1.41	288.17	3.41	1644.29	19.43
	TOPLAM	52126.22	100.00	42458.58	81.45	568.01	1.08	12095.85	23.03	-2796.12	-5.57

Kaynak:- 1963 ve 1968 girdi-çıktı tablolarından kendi hesaplamalarımız

Ek Tablo 4.Sektörel Büyümenin Kaynakları: 1968-1973

		Üretimdeki Artış		Yurtiçi Nihai Talebin Katkısı		İhracat Artışının Katkısı		İthal İkamesinin Katkısı		Teknolojik Değişmenin Katkısı	
		Milyon TL	%	Milyon TL	%	Milyon TL	%	Milyon TL	%	Milyon TL	%
I.	TARIM	7424.65	100.00	6222.50	83.81	315.61	4.25	67.20	0.91	819.35	11.04
II.	MADENCILIK	-50.23	100.00	529.42	+1054.01	122.57	+244.02	-1107.95	-2205.76	405.72	+807.73
	MADEN CIKARIMI	-108.60	100.00	473.81	+436.29	46.71	+43.01	-264.52	-243.57	-364.60	-335.73
	HAM PETROL	58.37	100.00	55.61	95.28	75.86	129.97	-843.43	-1444.97	770.32	1319.72
III.	TUKETIM M.S.	7443.99	100.00	5676.57	76.26	5955.84	80.01	-5114.07	-68.70	925.66	12.43
	GIDA SANAYII	3877.99	100.00	1793.93	46.26	2082.39	53.70	-1764.42	-45.50	1766.09	45.54
	ICECEKLER	364.10	100.00	384.92	105.72	35.48	9.74	-51.62	-14.18	-4.67	-1.28
	TUTUN	-450.81	100.00	-144.65	-32.09	116.23	+25.79	+163.68	36.31	+258.76	-57.48
	DOKUMA	2204.15	100.00	2729.53	123.84	3314.92	150.39	-2668.83	-121.08	-1171.48	-53.15
	GIYIM	48.40	100.00	-192.13	-397.01	347.32	717.68	-396.64	-819.59	289.85	598.93
	AGAC	1599.33	100.00	1141.44	71.37	28.65	1.79	-33.03	-2.07	462.27	28.90
	MOBILYA	-199.16	100.00	-36.48	-18.32	30.79	+15.46	-35.83	-17.99	-157.64	-79.15
IV.	ARAMALLARI S.	7822.55	100.00	5896.02	75.37	1489.68	19.04	-2921.69	-37.35	3358.55	42.93
	KAGIT	354.88	100.00	206.26	58.12	66.73	18.80	34.32	9.67	47.58	13.41
	BASIM	368.12	100.00	326.43	88.68	8.54	2.32	-8.99	-2.44	42.13	11.45
	GUBRE	213.86	100.00	78.12	36.53	1.18	0.55	10.70	5.00	123.87	57.92
	KIMYA S.	1764.13	100.00	1661.62	94.19	212.38	12.04	-409.71	-23.22	299.85	17.00
	PETROL	551.15	100.00	294.35	53.41	715.46	129.81	-666.69	-120.96	208.03	37.74
	DIGER PETROL	448.93	100.00	299.49	66.71	22.62	5.04	-41.37	-9.22	168.20	37.47
	KAUCUK	82.97	100.00	223.15	268.97	85.92	103.56	-89.41	-107.77	-136.70	-164.77
	PLASTIK	-132.97	100.00	-210.10	+158.01	11.58	+8.71	-27.05	+20.34	92.60	+69.64
	CIMENTO	280.86	100.00	156.47	55.71	92.07	32.78	-42.55	-15.15	74.87	26.66
	DIGER TAS.	727.39	100.00	813.14	111.79	75.73	10.41	-115.04	-15.82	-46.44	-6.38
	AHA METAL	3163.23	100.00	2047.10	64.72	197.47	6.24	-1565.89	-49.50	2484.56	78.54
	YATIRIM M. S.	6396.39	100.00	8046.99	125.81	343.06	5.36	-1690.00	-26.42	-303.66	-4.75
	METAL ESYA	-58.59	100.00	1243.65	+2122.66	144.33	+246.35	-541.86	+924.85	-904.71	-1544.16
	E.SIZ M.	2205.45	100.00	2767.72	125.49	62.89	2.85	-316.32	-14.34	-308.84	-14.00
	E.LI MAK.	1020.82	100.00	1614.44	158.15	28.02	2.74	-315.45	-30.90	-306.18	-29.99
	ULASIM ARAC.	3205.31	100.00	2203.93	68.76	69.98	2.18	-378.19	-11.80	1309.59	40.86
	DIGER IMALAT	23.48	100.00	217.26	928.64	37.83	161.69	-138.18	-590.62	-93.51	-399.71
VI.	ENERJI	1035.04	100.00	1003.80	96.98	145.94	14.10	-185.35	-18.00	71.65	6.92
	ELEKTRIK	911.62	100.00	882.22	96.77	135.33	14.84	-170.12	-18.66	64.20	7.04
	GAZ VE SU	123.42	100.00	121.58	98.52	10.61	8.60	-16.23	-13.15	7.45	6.04
VII.	INSAAT	1396.11	100.00	1396.11	100.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
VIII.	HIZMETLER	19710.08	100.00	21065.38	106.88	4517.32	22.92	-3699.33	-18.77	-2173.79	-11.03
	TASIMACILIK	3203.57	100.00	3793.97	118.43	1829.25	57.10	-1483.27	-46.46	-931.37	-29.07
	TICARET	5271.93	100.00	5778.38	109.61	1394.57	26.45	-1168.98	-22.17	-732.04	-13.89
	DIGER HIZ.	11234.58	100.00	11493.53	102.30	1293.50	11.51	-1042.08	-9.28	-510.37	-4.54
	TOPLAM	51178.57	100.00	49837.29	97.38	12890.02	25.19	-14652.20	-28.63	3103.48	6.06

Kaynak: 1968 ve 1973 girdi-çıktı tablolarından kendi hesaplamalarımız.

Ek Tablo 5. Sektörel Büyümenin Kaynakları: 1973-1979

		Üretimdeki Artış		Yurtiçi Nihai Talebin Katkısı		İhracat Artışının Katkısı		İthal İkâmesinin Katkısı		Teknolojik Değişmenin Katkısı	
		Milyon TL	%	Milyon TL	%	Milyon TL	%	Milyon TL	%	Milyon TL	%
I.	TARIM	14816.22	100.00	20466.96	138.14	-36.29	-0.24	1686.91	11.39	-7301.36	-49.28
II.	MADENCİLİK	353.62	100.00	988.00	279.40	126.26	35.70	-594.77	-168.19	-165.87	-46.91
	MADEN ÇIKARMA	597.20	100.00	912.27	152.76	146.88	24.59	-31.77	-5.32	-430.18	-72.03
	HAM PETROL	-243.58	100.00	75.73	431.09	-20.62	-8.46	-563.00	-231.14	264.30	+103.51
III.	TÜKETİM M.S.	25594.21	100.00	24642.35	96.28	-1436.57	-5.61	5030.25	19.65	-2641.82	-10.32
	GIDA SANAYII	9281.61	100.00	9476.23	102.10	-315.28	-3.40	1474.94	15.89	-1354.27	-14.59
	İÇECEKLER	553.57	100.00	366.39	66.23	-16.28	-2.94	62.97	11.37	140.00	25.29
	TUTUN	1203.82	100.00	1024.39	85.15	-336.08	-27.94	512.06	42.56	2.66	0.22
	DOKUMA	6360.36	100.00	5383.51	84.71	-789.72	-12.42	2251.06	35.39	-489.05	-7.69
	GIYIM	4734.78	100.00	4647.24	98.15	31.58	0.67	506.97	10.71	-451.00	-9.53
	AGAC	831.41	100.00	1376.64	165.58	-0.03	-0.00	51.42	6.18	-596.62	-71.76
	MOBİLYA	2629.01	100.00	2362.45	89.86	-10.75	-0.41	170.84	6.50	106.47	4.05
VI.	ARAMALLARI S.	11174.18	100.00	4715.09	42.20	-324.87	-2.91	3399.33	30.42	3384.63	30.29
	KAĞIT	287.43	100.00	-38.43	-13.37	-1.68	-0.65	95.65	33.28	232.08	80.74
	BASIM	304.57	100.00	125.78	41.30	-0.54	-0.18	58.45	19.19	120.88	39.69
	GUBRE	1011.77	100.00	-10.09	-1.00	-0.11	-0.01	655.46	64.78	366.51	36.22
	KIMYA S.	3765.05	100.00	969.36	25.75	0.23	0.01	1949.08	51.77	846.47	22.48
	PETROL	2491.09	100.00	1468.21	58.94	-393.90	-15.81	-1217.84	-48.89	2634.62	105.76
	DIGER PETROL	580.24	100.00	-77.86	-13.42	-5.20	-0.90	1.27	0.22	662.03	114.10
	KAUCUK	381.59	100.00	86.73	22.73	-7.43	-1.95	75.20	19.71	227.09	59.51
	PLASTIK	1373.45	100.00	912.22	66.42	3.06	0.22	53.38	3.92	404.29	29.44
	ÇIMENTO	98.61	100.00	349.50	354.41	41.89	42.48	0.49	0.50	-293.27	-297.40
	DIGER TAS.	714.47	100.00	58.11	8.13	58.20	8.15	108.91	15.24	489.24	68.48
	ANA METAL	165.91	100.00	871.55	525.33	-19.19	-11.56	1618.85	975.76	-2305.31	-1389.52
V.	YATIRIM M. S.	7573.38	100.00	3324.91	43.90	182.74	2.41	3743.71	49.43	322.53	4.26
	METAL ESYA	2680.75	100.00	1872.13	69.84	-33.63	-1.25	299.55	11.17	542.71	20.24
	E.SIZ M.	2050.98	100.00	536.19	26.14	19.89	0.97	1691.21	82.46	-196.30	-9.57
	E.LI MAK.	1770.51	100.00	393.96	22.25	21.56	1.22	701.45	39.62	653.54	36.91
	ULASIM ARAÇ.	1180.24	100.00	695.91	58.96	116.65	9.88	966.72	81.91	-599.04	-50.76
	DIGER IMALAT	-108.61	100.00	-173.28	-159.55	58.27	+53.65	84.78	+78.07	-78.37	-72.16
VI.	ENERJI	-146.97	100.00	393.87	+268.00	2.84	+1.93	24.85	+16.91	-568.53	-386.84
	ELEKTRIK	-330.43	100.00	238.92	+72.31	2.33	+0.70	9.87	+2.99	-581.54	-176.00
	GAZ VE SU	183.46	100.00	154.95	84.46	0.52	0.28	14.98	8.17	13.01	7.09
VII.	İNSAAT	11764.24	100.00	11764.24	100.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
VIII.	HIZMETLER	50159.97	100.00	37573.95	74.91	-1670.65	-3.33	6909.31	13.77	7347.36	14.65
	TASIMACILIK	19102.14	100.00	10239.33	53.60	-508.91	-2.66	3045.41	15.94	6326.30	33.12
	TICARET	11525.35	100.00	7110.95	61.70	-235.10	-2.04	1458.99	12.66	3190.51	27.68
	DIGER HIZ.	19532.48	100.00	20223.67	103.54	-926.64	-4.74	2404.90	12.31	-2169.45	-11.11
	TOPLAM	121289.40	100.00	103869.40	85.64	-3156.54	-2.60	20199.57	16.65	376.94	0.31

Kaynak: 1973 ve 1979 girdi-çıktı tablolarından kendi hesaplamalarımız

Ek Tablo 6. Sektörel Büyümenin Kaynakları:1979-1986

	Üretimdeki Artış		Yurtiçi Nihai Talebin Katkısı		İhracat Artışının Katkısı		İthal İkâmesinin Katkısı	
	Milyon TL	%	Milyon TL	%	Milyon TL	%	Milyon TL	%
I. TARIM	13752.88	100.00	14082.94	102.13	7517.58	54.74	-7918.66	-56.88
II. MADENCİLİK	2292.37	100.00	4077.85	177.85	1407.83	61.40	-3192.81	-139.25
MADEN ÇIKARIMI	2130.52	100.00	2352.62	110.42	1263.74	59.32	-1485.84	-69.74
HAM PETROL	162.35	100.00	1725.23	1062.67	144.09	88.75	-1706.96	-1051.42
III. TÜKETİM M.S.	22483.11	100.00	17752.24	78.96	19450.74	86.51	-14719.87	-65.47
GIDA SANAYİİ	19974.15	100.00	18431.30	92.28	5444.90	27.26	-3902.06	-19.54
İÇECEKLER	569.54	100.00	600.70	105.47	34.51	6.06	-65.66	-11.53
TÜTÜN	300.87	100.00	538.28	178.91	757.71	251.84	-995.12	-330.75
DOKUMA	-3567.56	100.00	-5292.35	-148.37	7042.25	+197.48	-5317.47	-149.33
GİYİM	2241.43	100.00	395.26	17.63	5590.31	249.43	-3744.65	-167.07
AĞAÇ	1552.49	100.00	1781.22	107.79	453.79	27.46	-582.52	-35.25
MOBİLYA	1312.20	100.00	1287.92	98.14	126.77	9.66	-102.39	-7.80
IV. ARAMALLARI S.	6554.31	100.00	13302.68	202.96	15474.71	236.10	-22223.08	-339.06
KAĞIT	196.91	100.00	643.67	326.89	648.32	329.25	-1095.08	-556.14
BASIM	48.52	100.00	134.95	278.12	97.21	200.35	-183.64	-378.47
GÜBRE	-142.84	100.00	-1316.04	-921.32	757.22	+530.11	415.98	+291.21
KİMYA S.	1572.77	100.00	5961.49	379.04	3966.16	252.18	-8354.88	-531.22
PETROL	2346.38	100.00	65.62	2.80	2042.91	87.07	237.85	10.14
DİĞER PETROL	332.06	100.00	394.15	118.70	278.10	83.75	-340.19	-102.45
KAUÇUK	181.54	100.00	318.02	175.18	390.55	215.13	-527.02	-290.31
PLASTİK	-94.79	100.00	175.06	+184.69	337.05	+355.57	-606.90	-640.25
ÇİMENTO	812.12	100.00	635.34	78.23	49.76	6.13	127.02	15.64
DİĞER TAŞ.	1614.83	100.00	1875.20	116.12	913.78	56.59	-1174.15	-72.71
ANA METAL	-313.19	100.00	4415.23	+1409.78	5993.65	+1913.76	-10722.06	-3423.54
V. YATIRIM M. S.	3520.97	100.00	16309.54	463.18	3653.74	103.77	-16441.39	-466.95
METAL EŞYA	1627.24	100.00	2051.84	126.09	939.06	57.71	-1363.66	-83.80
E.SİT M.	-847.46	100.00	5051.51	+596.07	1078.88	+127.31	-6977.85	-823.38
E.Lİ MAK.	2607.78	100.00	5446.73	208.87	872.98	33.48	-3712.06	-142.35
ULAŞIM ARAÇ.	538.20	100.00	2544.97	472.81	651.35	108.89	-3538.12	-601.59
DİĞER İMALAT	-464.79	100.00	213.49	+45.94	111.48	+23.99	-789.66	-169.93
VI. ENERJİ	3334.29	100.00	3200.53	94.57	538.59	15.76	-349.85	-10.24
ELEKTRİK	2585.63	100.00	1914.68	92.00	492.72	23.61	-325.76	-15.61
GAZ VE SU	1297.65	100.00	1220.95	98.71	40.79	3.14	-24.09	-1.86
VII. İNŞAAT	7465.26	100.00	7465.26	100.00	0.00	0.00	0.00	0.00
VIII. HİZMETLER	21089.07	100.00	21170.83	99.35	4433.82	20.81	-4295.58	-20.16
TAŞIMACILIK	3525.76	100.00	3360.56	98.16	703.16	8.25	-545.92	-6.40
TİCARET	6395.92	100.00	6428.92	100.51	2394.26	37.43	-2427.26	-37.95
DİĞER HİZ.	9387.39	100.00	6373.36	99.79	1336.58	20.93	-1322.53	-20.71
TOPLAM	80742.73	100.00	97303.34	120.51	52471.91	64.99	-69033.15	-85.50

Kaynak: 1979 girdi-çıktı tablosu ve DPT verilerinden kendihesaplamalarımız.

EKİN BELLETEN 91 KIŞ Sayfa 67-80

ÖZGÜRLEŞME SÜRECİNDE İNSAN *

Gürdal Aksoy

Kültür kavramını irdelerken, öncelikle çözümlememiz, temellendirmemiz gereken bir olgu, bir kavramla karşılaşırız:*İnsan.* Hiç kuşkusuz bu kavram, tarih boyunca birçok düşünürün kafasını kurcalamış, üzerinde çeşitli tanımlar yapılagelmiştir. İnsanın ne olduğunu, net bir biçimde ortaya koyabilmek için, bu tanımları, ince eleyip sıkı dokumak zorundayız. Benim bunlardan çıkardığım ilk sonuç, insanın farklı tanımlarında, ölçüt olarak "hayvan"ın ele alınması oldu. Sözgelimi bunlardan biri, insanın *toplumsal bir hayvan* olduğu yaklaşımıdır. Bu tür bakış açıları, adeta, evrime dayalı düşünce tarzını yansıtırlar. Çünkü bu tanımlarda, hayvan ile insan arasındaki fark, bir temel özelliğe-toplumsallıkgibi- indirgenmiştir, yani insanın, belirtilen nitelikle hayvanın bir üst basamağını oluşturduğu düşüncesi egemendir. Bu bize, Nietzche'nin *"üst insan"* kavramını anımsatıyor. Ona göre insan, hayvanla üst insan arasındaki yolunun ortasındadır(1). Böylelikle o, insanın kendini aşabileceği, geliştirebileceği inancındaydı. Bunun da ötesinde, eğitim ve ayıklanma sayesinde, insanlığın gelecekte ulaşabileceği bir amaç olarak görür "üst insan"ı...

A) - *İnsan "Zo'on Politicon"dur:* İlkçağ'ın ünlü düşünürü Aristo'ya göre insan, "zo'on politicon"dur. Bu Grekçe deyim kimilerince toplumsal hayvan olarak, kimilerince de "siyasal hayvan" olarak yorumlanır(**). Grekçe Politicon, aynı dilde "kent" anlamına gelen *polis* sözcüğüne dayanır ki asıl anlamı "kentli"dir(***). Bu açıdan politicon, toplumsal, "zo'on politicon"da, toplumsal hayvan olarak yorumlana-

---

(*) İnsanın , bir hayvan olmasından hareketle, bu incelemeyle amaçlanan , insan ve hayvanlar arasındaki temel farkın bir kez daha vurgulanması ve insanın doğadaki yerinin tekrar belirtilmesidir. Bu yazı, *Özgürleşme Sürecinde İnsan ve Uygarlığın Öte Yüzü* adıyla yayımlamayı düşündüğüm yapıtın bir bölümünü oluşturmakta. İlgili yapıtta, her boyutuyla insanı, kültürü ve uygarlığı özgürleşme sürecinde ele almayı tasarlıyorum.

(**) Kimi kayhaklarda, Aristo'nun insanı, toplumsal birhayvan olarak tanımladığı geçerken (Nurettin Şazi Kösemihal, Sosyoloji Tarihi, İst.,1968,sh.152;Ernst Cassirer, İnsan Üstüne Bir Deneme, çev. Necla Arat,Ist.,1980, sh.208;P.A.Sorokin,Çağdaş Sosyoloji Teorileri, çeviren.M.Münir Raşit Öymen, Ank.1974, sh.5), kimilerinde ise, siyasal bir hayvan olarak geçer (Seymour Martin Lipset, Siyasi İnsan, çev.Mete Tunçay, Ank.1964,sh.VII;Erich Froom, Sevgi ve Şiddetin Kaynağı,,İst.1979,sh.122;Maurice Duverger, Politikaya Giriş,, çev. SamihTiryakioğlu,Ist.1978,sh.19).

(***)Politika sözcüğü, temelde Grek Polis(kent)'e dayanır. O dönemde, site devletleri olduğu için, kent yönetimiyle eş anlama gelen Grek Politeio(yönetmek), sonraları kent devletlerinin kalkmasıyla birlikte, genel olarak devlet yönetimi için kullanılır oldu. Bu polis sözcüğü, yer adlarına da damgasını vurmuştur: Bolu, Safranbolu,Niğbolu...

bilir(*). Ancak, Aristo'nun yaşadığı Grek toplumunu ele alacak olursak, "kentte yaşayanlar" ile "kentli olanlar" arasına bir set çekmemiz gerekecektir. O dönemde, bir köle de kentte yaşabilirdi; ama, kentli olamazdı: Çünkü kentli olmak, kentin yani polisin yönetimine katılabilmek demekti. Bu, bir bakıma politik olabilmenin çizgisiydi. O nedenle "zo'on politicon" deyimi, siyasal hayvan olarak yorumlanmalıdır. Kaldı ki Aristo'ya göre, site doğaya uygundur ve insan politik bir toplumda yaşamak için yaratılmıştır.

Ünlü Fransız hukukçusu Maurice Duverger, "Aristoteles'in ünlü formülünün tersine olarak insan kendini 'politik bir hayvan' diye tarif edemez, çünkü, başka hayvanlar politiktir" diyor(2). Bununla birlikte Duverger, hayvan toplumları ile insan toplumları arasındaki politika kıyaslamasının, aşırı derecede ileri götürülmesinin uygun olmadığını, her iki politika arasındaki farkların büyük olduğunu da belirtir.

Duverger'nin de belirttiği üzere, hayvanlarda da politika sözkonusudur(**). Sözgelimi, yaban horozlarında... Yaban horozları, çiftleşme mevsiminde, bir hafta boyu, "arena" adı verilen özel bir yerde toplanıp, çoğu kez kabarır, boylarını ölçer, öter ve uçarlar.Birkaç dövüşten sonra da aralarındaki hiyerarşi beliriverir: Bir başkan ve dövüşe devam eden başkana boyun eğmiş olanlar... Başkan, çiftleşme mevsiminde dişilerin gözdesidir ve birçok dişi tarafından eş olarak seçilir. Bu durum, yalnız yaban horozlarına özgü değil; aksine, birçok kuş türlerinde görülmektedir." Wyoming'deki yaban horozlarıyla tavukları üzerinde yapılan incelemeler babahorozun tek başına cinsel münasebetlerin %74'ünü; ondan sonrakilerin hepsinin%13'ünü(sayıları 3 ile 6 arasında olan)"muhafız"ların da %3'ünü yaptıklarını göstermiştir. Daha aşağı sıradaki horozlar "cebri" bir perhiz yapmak zorundadırlar ve görünüşe göre, bu da onlara ağır gelmektedir"(3). Doğrusu, hiçbir erkek onların yerinde olmak istemez.

Hayvan toplumlarındaki politik savaşım da, yadsınmayacak derecede canlı ve hareketlidir. Sözgelimi goril sürülerinde, önderden sonra, ona bağlı, onun buyruğu altında bulunan birkaç bekar erkek gelir. Bunlar, her zaman önderle kavga ederek onun yerini almaya çalışırlar.

Aristo'nun "zo'on politicon" deyimini, toplumsal birhayvan olarak yorumladığımızda, bu kez de, insan ve hayvanlarda toplumsallaşma olgusunun ayrımlarını saptama zorunluluğuyla karşılaşırız. Çünkü toplumsal yaşam, insanla birlikte başlamaz. Toplumsallık, birçok hayvan türünde de görülür.(4) (***) Nitekim bazı balıklar, kuşlar, sürü hayvanları ve primatlar, toplu halde yaşayan birkaç tip olarak zikredilmektedir(5). Bunlardan başka, böceklerde de toplumsal yaşamdan söz edilir. Özellikle karıncalardaki toplumsal yaşam birçok yapıta konu olmuştur. Bunun da ötesinde, böceklerde bir komünist yaşam biçimi olduğundan söz edilmekte, hatta "komünist böcek toplumları", insan toplumuna benzetilerek kıyaslama yapılmakta-

---

(*) Eski Yunan düşünürleri, polis (kent)i, mükemmel toplum olarak görürler(Polis=Devlet). Mahalle ve köy, onlara göre eksik toplumu ifade eder.

(**)Dikkat edilmesi gereken husus şudur: İnsan toplumları, bir toplumsal yapıya dayanır. Bu bağlamda, insantoplumlarındaki politikanın, bir üst yapı kurumu olduğu anımsanmalıdır.

(***) Hayvanlarda toplumsal yaşamı inceleyen bilim dalına, "Animal Sociology" yerine "Zoosociology" denilmesi daha uygundur.

dır.(6)(*)

Darwin, hayvanlardaki toplumsallık üzerinde, önemli saptamalarda bulunmuştur.Toplumsal içgüdüyü, anne-baba ve çocuk sevgisine, bunu da olası bir temelde *doğal seleksiyona* (doğal seçme, doğal ayıklama) dayandırmaktadır.(7)*Doğal Seleksiyonu* "Birlikten güç doğar" ve "Sürüden ayrılanı kurt kapar" özdeyişleriyle birlikte değerlendirmemiz, sanırım daha aydınlatıcı olacaktır. Zira hayvanlardaki toplumsal yaşam, büyük ölçüde kendi yaşamını ve türünü sürdürebilmesiyle birlikte yardımlaşmayla da ilişkilidir. Duverger, Darwin'in bu düşüncesini burjuva felsefesinin biyolojik kalıba girmiş biçimi olarak niteler ve serbest rekabet doktrinini, bu felsefenin ekonomik bakımdan bedenlenişi olarak görür.(8)

Friedrich Alverdes ise, hayvan toplumlarını, *çiftler*(mateship), *aileler* ve *sürüler* olmak üzere üçe ayırırken, aile ve çiftleri birarada tutan bağın *üreme*, sürülerde ise *içgüdü* olduğunu belirtir.(9)

Toplumsal hayvanlar birbirleri için ufak tefek işler görürler:"Atlar birbirlerinin kaşınan yerlerini hafifçe ısırır, sığırlarsa yalar; maymunlar birbirlerinin dış asalaklarını ayıklar; Brehm, bir küme saba maymunu (cercopithecus gruseoviridis), dikenli bir alanda geçtikten sonra, her maymunun bir dala uzandığını ve başka bir maymunun onun yanına oturup kürkünü "özenle" incelediğini ve dikenleri birer birer çıkardığını anlatmaktadır.Hayvanlar birbirleri için daha önemli işler de görür. Örneğin kurtlar ve başka bazı yırtıcı hayvanlar sürüler halinde avlanır ve avlarına saldırırken birbirlerine yardım ederler. Kaşıkçı kuşları (Pelecanus onocrotalus)hep birlikte avlanır. Hamadras babuinleri, böcek vb bulmak için taşları kaldırıp devirirler; büyük bir taşla karşılaşınca onu elbirliğiyle devirip altından çıkanları paylaşırlar. Toplumsal hayvanlar birbirini savunur. Kuzey Amerika'daki bizon boğaları tehlike sırasında, inekleri ve buzağıları sürünün ortasına alıp kendileri sürünün dışında savunmaya geçerler."(10) Kimi kaynaklarda, hayvanların birbirlerini savunma olgusunun tamamen doğuştan gelen, basit bir uyarıma karşı gösterilen reaksiyondan ibaret olduğu ileri sürülür. Sözgelimi deniliyor ki: "Eğer bir karga yakalanır ve elde tutulursa, bunu gören öteki kargalar, hemen bu kargayı yakalayan ele sarılıp gagalamaya başlarlar; sentimental hayvan dostları, bu davranışı, bu arkadaş müdafaasını hayvanlarda dostluk vs gibi moral ve benzeri hareketlerin temeli olarak görürler ve hayvanların insanlardan çok daha iyi olduklarının bir delili sayarlar. Hakikatte ise bu, doğuştan gelen basit bir uyarıma karşı gösterilen bir reaktiondur. Aynı reaktiyon , siyah bir bez parçası ele alınıp sağa sola sallansa, aynı reaktiyonla karşılaşırız."(11) Hayvanlarda birtakım duygu eksiklikleri olduğunu söylemek, yanlış bir saptamadır. Eğer hayvanlarda, bu tür bağların belirtisi olan davranışlar doğuştan gelen, basit uyarımlara karşı gösterilen bir reaksiyon olarak kabul edilecekse, bir köpeğin sahibini savunmasını nasıl değerlendireceğiz? Mengüşoğlu'nun belirttiği doğuştanlığa gelince, o da bir görecelik arzediyor. Çünkü, doğuştandır denilen birtakım içgüdüler, tarihsel süreç içindeki kazanımlardan ibaret olabilir. Sözgelimi, bazı toplumsal hayvanlarda erkeklerin topluluğu savunması ve avlarına (ya

---

(*) Hayvanlardaki toplumsal yaşam üzerine birçok kitap yazılmıştır. Bu konuda Bkz.Friedrich Alverdes, Social life in the Animal World, (London, 1927);Alfred Espinas, LesSocietes Animales, (1875) W.C.Allee, Animal life and Social Growth, (Baltimore, 1932); K.V. Frisch, Arıların Hayatı, çev.Bedia Bozkurt,(İstanbul,1930), Derek Wragge Morley, Karıncaların Dünyası, çev.EnderGürol, (İst.1966);Maurice Meaterelinck, Karıncaların Hayatı, çev.Mehmet Naci Erer, (istanbul,1936).

da düşmanlarına) birlikte saldırmaları karşılıklı *duygudaşlıktan* doğmuş olabilir; ama gözüpeklik ve dayanıklılık, önce doğal seçme ile kazanılmış olmalıdır.(12)

İnsanlardaki toplumsallaşma ise, farklı yaklaşımlara konu olmuş, o arada ilginç savlar da ileri sürülmüştür. Nitekim bunlardan biri, Freud ve Hans Blüher'e ait olanıdır. Freud ve Blüher'e göre, insanları birbirlerine yaklaştıran bir tek güç vardır: O da, cinselliğin ya da libidonun özel bir biçimi olan erkeğin erkeğe eğilimidir.(13) (*) O halde, aynı savın bir uzantısı olarak da kadınların lezbiyen eğilimlerinden söz etmek gerek. Çünkü toplum, yalnız, erkekler kalabalığını ifade etmiyor. Kısacası, her ikisi de homoseksüel eğilimlerin toplumsallaşmaya olan etkisinden söz eder. Genel olarak cinselliğe dayandırıyorlar da denilebilir. Bu bakımdan, dikkate alınması gereken bir husus da şudur: O da, toplum içinde ilk yasakların, cinsel ilişkilerde göze çarptığıdır...

Toplumsallaşmayı, sürü içgüdüsüne dayandıranlar da vardır. McDougall, bunlardan biridir. Marx ve Engels ise, haklı olarak insanın toplumsal bir hayvan olduğundan bahisle, insanlardaki toplumsallaşma olgusunun emeğe dayandığını öne sürmektedirler.. Will Durant da, yiyecek ve aşkı temel alarak, sosyal organizasyonu ekonomik imkanlar ve biyolojik varoluşa dayandırır.(14) Bu yaklaşım, Hintlilerin, "Açlıkla aşk, insanlık tarihinin daima özü olmuştur" sözünü anımsatır. Bizim de katıldığmız görüş budur. Burada, dikkat edilmesi gereken nokta, açlık (ekonomi), toplumsallaşmada belirleyici unsurdur; aşk (sevgi, cinsellik) ise, toplumsallaşmayı etkileyici olandır. Çünkü, ekonomik nedenler olmasa, cinsel gereksinim giderildikten sonra, dişi ve erkeğin birarada bulunma nedeni ortadan kalkar. Ancak, ekonomik ve cinsel gereksinimlerin de iklim ve coğrafik koşullarla olan bağlantısını da gözardı etmememiz gerekir. Şöyle ki, cinsel istek, bir kez tatmin edilmekle ortadan kalkmaz; bundan dolayı, ilk zamanlarda karşı cinsler, cinsel gereksinimlerini tatmin etseler dahi, bir süre sonra tekrar aynı gereksinimi duyacakları için, ya birbirlerinden uzaklaşmamış ya da önemsenmeyecek derecede (süre ve aralarındaki mesafe olarak) birbirlerinden ayrılmış olabilirler. Aynı biçimde, ekonomi ile iklim ve coğrafya koşulları arasındaki ilişkiyi de görmek gerekir.

Hayvan toplumları ile insan toplumları arasındaki temel fark, insan toplumlarında var olan *toplumsal yapı*dır. Toplumsal yapı, bilindiği üzere, alt yapı ve üst yapının toplamını tanımlar. Alt yapı, yani üretim ilişkilerinin tümü, toplumsal yapıyı belirleyendir. Üst yapı (Politika, ahlak , hukuk...) ise, alt yapının bir yansımasıdır. Belirleyici olan, alt yapı olmakla birlikte, aralarındaki diyalektik etkileşim de gözardı edilmemelidir.

İnsanı toplumsal bir hayvan olarak ele alırsak, "toplum"un da ne olduğunu belirlememiz gerekir. Kanımca toplum, insanın varlığını sürdürebilmesi için, doğaya karşı yaratmış olduğu varlıklar paralelinde gelişen üretim ilişkileri ve buna dayanan değer sistemleriyle birlikte, içinde yaşadığı sürekli organize insan topluluğudur. Yukarıdaki açıklamalardan sonra, kısaca diyebiliriz ki toplumsallık, insan emeğine (ekonomik faktör) dayanır. Çünkü, toplumsal çalışma emekle birlikte sözkonusudur. Doğal olarak bunlar, insan toplumları için geçerlidir. Bu bağlamda, Fraklin'in "alet yapan hayvan" tanımını değerlendireceğiz.

B)-*İnsan, "Alet Yapan Hayvan"dır :* Haklı olarak bu tanım, birçok antropolog tara-

(*) Libido terimi, cinsel yaşamı hareketlendiren güç olarak benimsenir. Cinsellik içgüdüsünü ifede eder. Freud'a göre, libidonun bir adı da toplumsal içgüdüdür.

fından benimsenmiştir.(*) Anadolu'nun güzel ve anlamlı bir özdeyişi olan "Hayvan ölür semeri kalır, insan ölür eseri kalır " bu tanımın daha lirik bir tarzını yansıtır. Engels'in deyişiyle "Dar anlamıyla hayvanların da aletleri var. Ancak, sadece bedenlerindeki uzuvlar olarak. Karıncaların, arıların ve kunduzlarınki gibi." Antropologlar da hayvanların kimi uzuvlarını, alet olarak değerlendirir. Bunlardan biri olan Alexander *Goldenweiser,* yırtıcı hayvanların aletleriyle ya da yöntemleriyle doğal gereksinimlerini karşıladıklarını belirterek, buffalo, dağ keçisi, ren geyiği ve gergedanların boynuzlarıyla güçlü dişlerini(fildişi gibi) ve kedigillerin(kaplan, panter,jaguar, arslan) uzun sivri tırnaklarını, bu aletlere örnek olarak gösterir.(15) İnsan bu bakımdan, insan olabilme özelliğini kazanmadan, yani alet yapmadan önce, hayvanlarla eş düzeydeydi. Sözgelimi daha keskin ve sağlam köpek dişlerine sahiptiler." Öteki hayvanlarda olduğu gibi elbet insanın araç gereçlerinin de tümüyle organsal olan bir temeli vardır. Bu iki sözcükle özetlenebilir: Eller ve beyin."(16)

Bu tanımla (alet yapan hayvan) demek istenen o ki, hayvan doğanın kendisine bahşettikleriyle yetinir; insan ise, doğanın kendisine karşı olan acımasızlığına karşı direnir ve emeğiyle ona egemen olur. Böylelikle o, hem doğayı hem de kendisini etkiler, değişime uğratır. O halde emek, hayvan ile insan arasındaki köklü fark olarak kendini gösterir. Engels, Doğanın Diyalektiği'nde "Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Rolü" adlı denemesinde, emeğin belirleyici rolüne değinir. Engels'in burada kullandığı "maymun" teriminin işlevsel konumu hatalıdır. Çünkü antropologlar, yalnızca insan ile maymunun, ortak atadan gelen özelleşmiş farklı dallar olduğunu benimserler. Oysa Engels, maymuna burada "dede" rolü veriyor. Marx da, insanı insan kılan temel faktörün, insan emeği olduğu kanısındadır.

Hayvanlarda da üretim ve toplumsal çalışma vardır;- arının çiçek özünü bala dönüştürmesi gibi- ancak insan emeğini, hayvanların bu çalışma eylemlerinden ayıran unsurlar, insan emeğininin bilinçli olması ve dış dünyayı (doğayı) değiştirerek doğa üzerinde insan egemenliğini sağlamasıdır.(**) İnsan emeğinin önemli bir unsuru da, toplumcu oluşudur. Çünkü insan, yalnız kendi gereksinimlerini değil, ayrıca toplumun gereksinimlerini karşılamak için üretmektedir. Bu durum, antagonist toplumlara geçilmeden, yani ilkel komünal toplumda görülür. O dönemlerde, emek üretkenliğinin oldukça düşük oluşu bunu zorunlu kılıyordu.

C)-*İnsan "Konuşan Hayvan" dır* :İnsanın ne olduğunu ifade eden düşüncelerden

---

(*) Aynı deyim, LS.B.Leakey'in "İnsanın Ataları" adlı yapıtında, "alet yapan insan" olarak olarak geçmektedir(L.S.B.Leakey, İnsanın Ataları, çev. Güven Arsebük, Ankara, 1988,sh.12) Bunu kullananlardan biri de, Alexander Goldenweiser'dir (Alexander Goldenweiser, op.cit.,sh.63). K.P.Oakley'in yayımlamış olduğu yapıtının adı da, "Man the Toolmake r(Alet Yapan İnsan)'dır. Kısacası bu deyim, antropologlar tarafından rağbet görmektedir.Kimi antropologlar da, insanı, "ateş yakan hayvan "olarak tanımlar. Hatta Ziya Gökalp," insanları hayvanlardan ayıran amil, aletler yapmak değildir. İnsanları hayvanlardan ayıran, yalnız ateş yakmaktır. Ateş yakabilen mahluk yalnız insandır. O halde medeniyetin temeli ateş yakmaktır, diyebiliriz."(Z.Gökalp, Makaleler IX,Ha. Şevket Beysanoğlu,İst.1980,sh.223) şeklinde ifade ettiği düşüncesiyle, buna katılmaktadır.İnsan için bundan da öte tanımlar yapılmamış değil: Homo kriminalis,Homo artis, Homo Libertas...(Bu konuda Bak. Bozkurt Güvenç, "İnsan Nedir? Kimdir O İnsan?", Varlık Der. Ekim 1989,sy.985); ayrıca, T.Megüşoğlu, Kant ve Scheler'de İnsan Problemi, Felsefi Antropoloji için Tenkidi Bir Hazırlık, İst.,1949,sh.105-106)

(**) Kant da, insan ve hayvan arasındaki köklü farkın çalışma olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre, "insan çalışmak zorunda olan biricik varlıktır."

biri de, onun "konuşan hayvan" oluşudur.(*) Bazıları, konuşma yeteneğini en önemli temel nitelik sayar. Sözgelimi Calvin Wells, "İnsanı öteki primat türlerinden ayıran başlıca özelliği, ondaki konuşma yeteneğidir. Bu açıdan dilin önemi, anlamı, alet ve eşya yapımının bile ötesindedir" diyerek bu görüşü paylaşmaktadır.(17) "Kimi filologlar, belirli diller arasındaki köklü farklardan, insanın ilk kez geniş çapta yayıldığı sıralarda, konuşan bir hayvan olmadığı sonucunu çıkarmaktadırlar; ancak bugün konuşulanların hepsinden çok daha az yetkin olan dillerin, işaretlerle desteklenerek kullanılmış olduğu ve onların ürünü olan çok daha gelişmiş dillerde bunların hiçbir izinin kalmadığı sanılabilir. Eksik de olsa, hiçbir dil kullanılmadan, insan zekasının; insanın eski bir dönemdeki egemen durumundan anlaşılan düzeye yükselip yükselmediği kuşkuludur."(18) İlgili filologların öne sürdükleri sav, şu açıdan yanlıştır: Artık günümüzde, Hint-Avrupa ve diğer proto-dillerin, genetik olarak birbirleriyle ilişkili olduğu ve hatta bunların, bilim adamlarınca *Nostratik Dil* denilen bir ana dilden doğduğu kanıtlanmıştır.

Darwin, hayvanlar arasında da anlaşmayı sağlayan bir dil olduğu kanısındadır. (**) Sözgelimi, köpeğin evcilleştirilmesinden beri, en az dört-beş değişik tonda havlamayı öğrenmiş olması dikkate değer bir olgudur.(19) Bununla birlikte, heceli dilin süreli kullanımı insana özgüdür. Yine de insanı aşağı hayvanlardan ayırdeden, heceli sesleri anlaması değildir, çünkü herkesin bildiği gibi, köpekler de birçok sözcüğü ve kısa tümceyi anlamaktadır.(***) Onlar, bu bakımdan birçok sözcüğü ve kısa tümceyi anlayan, ama bir tek sözcük söyleyemeyen on-oniki aylık çocuklarla aynı gelişim aşamasındadır. İnsanı, aşağı hayvanlardan, yalnızca en çeşitli sesleri ve düşünceleri birbirleriyle birleştirme gücünün aşağı yukarı sonsuz büyük olması ile ayrılır; ve bu, besbelli insanın zihni yetilerinin pek çok gelişmiş olmasına bağlıdır. (20) İnsan dili, sembollere dayanır. L.A. White, hayvanların (maymunlar ve papağanlar da dahil olmak üzere) heyecan verici, duygulu *sinyallere* dayalı sesleri kullandıklarını; buna karşı *sembollere* dayalı sesleri kullanamadıklarını belirtir. İnsandaki ağlayış ve gülüş, sonradan öğrenilmiş değildir, bunlar hayvanların seslenişlerine benzer.(21). 1982 yılında doğan yeğenimin, iki-üç günlükken, uyuduğu sıralarda gülümsediğini gözlemleyebilmiştim. Ağlamaya gelince, onu gözlemlemeyen, duymayan insan yoktur.Halk arasında, her doğan çocuğun yaşaması için poposuna vurulması gerektiği biçiminde yer eden inanç, kuşkusuz bir gerçekliği ifade eder. Çünkü, yeni doğan bebeğin ağlaması, nefes alıp vermesini sağlayacaktır ve böylelikle doğan çocuk, yeni bir ortama uyum sağlayacaktır.

Sözcükler bakımından sembollere dayalı dil sözkonusu olmadan önce, insanlar

---

(*) "İnsanlar konuşa konuşa, hayvanlar koklaşa koklaşa anlaşır" özdeyişi, bu düşüncenin halk felsefesine yansımasından başka bir şey değildir.

(**) Edebiyattaki "teşhis ve intak" (kişileştirme ve konuşturma) sanatı, özellikle hayvanları kişileştirip konuşturmaktan ibarettir. İnsanoğlunun eski bir merakıdır bu. Kelile ve Dimne, Aisopos(Ezop) ve La Fontaine masalları -ki fabl da denir - bunların en ünlüleridir. Günümüz çizgi filmleri de, bu merakın bir devamı niteliğini taşır. Miky Mause, Ayı Yogi, Atom Karınca vb bu türün sevilen kahramanlarıdır.

(***) Bunu bizzat 12-13 yaşlarında, yaz tatili için köyde kaldığım sıralarda gözlemlemiştim. Ninem, evimizin köpeği olan Zalım'ı çevreden uzaklaştırmak için ona atfen "Av bine" (su getir, su getirin) derken, Zalım, getirilen su ile kendisinin ıslatılacağını anladığından hemen oradan kaçardı.

arasında, bazı şeyleri sembolize eden işaretlerin anlaşma dili olduğu düşünülebilir (*).Günümüzde dahi, kimi sözler yerine, çoğu zaman el kol hareketleri, mimikler rağbet görür. Ayrıca, dilsizlerin işaretlerle anlaşmaları da konuya bir başka derinlik katar. Bolivya'nın doğusundaki ormanlarda yaşayan Kurungua kabilesindeki insanlar, gırtlaklarında doğuştan gelen bir bozukluk olduğu için, tek bir söz bile söyleyememekte, buna karşın çeşitli işaretlerle anlaşabilmektedirler. İran'da da eskiden bir "Cemiyet-i Hamuşan" (Suskunlar Derneği) diye bir topluluktan söz edilmektedir ki bunların sessiz konuşma türü olan düşünmenin, sesli konuşma sırasında aksayacağı kanısında oldukları söylenir(22; **)." Aşıklar yalnız gözleriyle neler söylerler birbirine; bozuşur, barışır, yalvarır, anlaşır, söyleşirler gözleriyle" diyor Montaigne(23). Hayvanlarda da birtakım işaretler yolu ile anlaşma sözkonusudur. Sözgelimi, güvercinler özel bir biçimde dururlar, orman horozları (yaban horozları) da kanatlarıyla davul sesine benzer bir ses çıkarırlar..." Bir hayvanat bahçesinde yaşayan Sara adlı bir maymun 120 kelime(yeşil, kırmızı, elma, evet, kova,vb) ve 'Sara muz hevengini tut' türünden cümleler öğrenmeyi başarmıştır. Sara bu dili konuşmuyor, dili, çeşitli sözcükleri ve nesneleri belirten çeşitli plastik parçalarından oluşuyor, hayvan, insanlarla anlaşmak için bu dili kullanmayı biliyordu. Sara bir insansı- maymungildi.)(24). Örnekteki insansı maymungillerden olan Sara, sembollere dayalı bir dille anlaşmaktadır. Ama bu semboller, basit ve yalın niteliktedir.

Dilin kökenine gelince,toplumların dinsel inançları bu konuda da dal budak salmamış değil: "Çinlilerdeki söylenceye göre, bir su kaplumbağası sırtındaki çizgili şekillerde yazının sırlarını taşıyarak imparatorun önüne çıkmış ve ona yazı öğretmiştir. Buna karşılık, Hintlilere göre, Baş-tanrı Brahma, kendi görünüşlerinden birisi olan, ve insan dilinin tanrısı sayılan Vak aracılığı ile, hem dünyayı, hem de içindeki varlıkları yaratmıştır.Mısırlılara göre de, baş tanrı R, yapmak istediklerini , habercisi saydığı tanrı Tof aracılığı ile yerine getirmiştir.Dilin ve yazının yaratılmasında bir deniz yaratığı veya bir ara tanrı kullanılması, İbranilerde de benzer bir görünüşte ortaya çıkmaktadır. Onlara göre, tanrı, yaratmış olduğu canlılara birer ad vermesi için Adem'i görevlendirir. Bu aracı, canlıları nasıl çağırmışsa, her birisinin adı da artık o olur ve öyle kalır"(25). Ama artık sözkonusu inançlar, her toplumun geri kafalılarından başka çevrelerde itibar görmemekte, yalnızca mitolojik bir ilgiden öte hiçbir anlam da taşımamaktadır. Öyle olunca bize düşen görev, dilin türeyişi hakkındaki bilimsel teorilerden hangisini benimseyeceğimize kalır. Bu teorilerden biri, dilin öykünme (***) (Onomatopie; yani ses taklidi) yoluyla doğduğu biçimin-

(*) "Hewes'e göre (1971), insansılarda beyin yarıküre uzmanlaşması kullanımı; *) El işaretlerine dayalı birdavranım dili gelişimi ile ilgilidir.Dolayısıyla ilk insansılarda, konuşma dili öncesinde, el tercihi ve yarıküre uzmanlaşması ile varlığı kanıtlanabilecek bir işaret dili döneminde söz edilebilir. Yalçın İzbul ,İnsanın İlk Dili Konusundaki Tartışma: İşaret Ya Da Müzik Dili Olabilir miydi?,Antropoloj Der.,1980-85,sy.12, Ankara, 1985,sh.140).

(**) Eflatun'a göre düşünme, bir monologdur.

(***) Öykünme sözcüğü için farklı görüşler: Birine göre, Türkçede 'öymek' yoktur ki öykünme sözcüğü oluşturulsun. Bu görüşün yandaşı, "öykü"nün "hikaye" sözcüğünün halk ağızlarında aldığı hikye, hakye, hekye, hiyke biçimlerine benzetilerek yapılmış olabileceğini ileri sürer. (Faruk K.Timurtaş, Uydurma Olan ve Olmayan Yeni Kelimeler Sözlüğü, İst.,1979). İ. Zeki Eyüboğlu ise,Tr. ög (us,yetenek) sözcüğüne dayandırır ve kök anlamının, "us ile karşılaştırmak" (kıyaslamak)olduğunu belirtir(İ.Z.Eyüboğlu,Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü,İst.,1988). Sanırım,Türkçe ög ve öykünmek sözcükler i Nostratik'deki şu sözcüklerle ilişkilidir: PECush.og-"bilgisi olan", PCCush. -aq "bilmek" PCDrav.oyk -"bakmak", PNDrav.ak-"bilmek" (Vaclav Blazek, Lexica Nostratica; adenda et corrigenda I.,Archiv Orientalni,Vol.57/1989,sh.205).

dedir. Buna göre insan dili, hayvanların.çıkardığı ve doğal olaylara dayanan seslerle ilişkilidir. Bu tür sözcükler, her dilde azımsanmayacak derecede önemli bir yer tutar. Nitekim, bunlardan bazılarının, öykünme yolu ile oluştuğu hemen herkesçe bilinmektedir(*). Çocukların, "yemek" ya da "yemek yemek" için kullandığı *mama* sözcüğü, çiğneme hareketinin ses haline gelişinden doğmuştur. Bu nedenle , birçok dilde, "anne" anlamına gelen *ma* hecesinin, *(meme) emme* hareketinin sese dönüşümüyle ilişkili olduğu ileri sürülür. Gerçekten buna katılmamak elde değil(**). öykünme kimi zamanlar, insanlar arasındaki anlaşmada kullanılan birkaç araçtan biri olmaktadır.

Dilin doğuşu hakkındaki bir başka teori de, primat ata türlerine daha yakın olan öninsansıların homurtu, çığlık ve seslenmelerinden oluşan ilkel çağrı sistemlerinden geliştiğidir(***). O ya da bu teori, şu ya da bu biçimde, gerçekliğe yakın olsun olmasın , insan dilinin toplumsal çalışmayla birlikte doğup geliştiği bir gerçektir. Toplumsal çalışma, insanlar arasındaki diyalogu zorunlu kılarken, çıkarılan her farklı ses, insan gırtlağının gelişimini sağladı. Böylelikle, giderek karmaşığa yönelen heceli sözcükleri telaffuz edebilmeleri sözkonusu olmuştur. Dil, yalnızca öykünme yoluyla doğup gelişmiş olsaydı, insanlar arasındaki anlaşma, yalnız öykünebilir, yani ses taklidine uyarlanabilir doğal olaylarla ve varlıklarla sınırlı kalabilirdi. Ayrıca, gırtlak yapısı, bu kadar gelişkin olmayabilirdi. Kaldı ki yalnız doğal seslerden ya da insana ait kimi doğuştan gelen seslerden oluşan bir dil, insanın insan olabilmesine yetmez. Çünkü bu durumda, insanın yaratıcılığı değil de, taklitçiliği ve doğuştan gelen nitelikleri önplandadır.(****) Oysa insan, doğası gereği yaratıcıdır.Yaratıcılıktan maksat, maddelerin biçiminin değiştirilmesidir. Yoksa, idealistlerin anladığı yaratıcılık değil...Burada, dilin yapısı içinde yer alan sözcükler, yalnızca alt yapıya(ekonomi, üretim) dayanan sözcüklerden oluşmaz. O nedenle, dildeki değişimin alt yapıya dayandığını iddia etmek de, yanılgıya düşmektir. Çünkü böyle bir yaklaşım, dili bir üst yapı kurumu olarak kabul etmekten başka ne olabilir ki... Rus dilcisi Y.Nikolaus *Marr*'ın 1920'li yıllarda ileri sürdüğü teoriye göre, bir dil, onu konuşan topluluğun sosyal durumuna göre, yani ona paralel olarak değişiyordu. Böylece ilkel topluluğa uyan bir dil tipi, boy için bir başka tip, ayrıca köleci toplum için, feodal toplum, ulusal dilleri doğuran kapitalist toplum için ayrı dil tipleri vardı ve son olarak da sosyalist toplum için ayrı bir dil tipi olacaktı. Tüm bunlar (dil tipleri), ekonomi biçimine ve toplumun bundan kaynaklanan sosyal bölümlenmesine sıkı sıkı bağlı olarak düzenli ve birbiri peşinden geliyordu. Marr'ın bu öğretisi, Stalin tarafından sert bir biçimde eleştiriye uğramıştır. Bir topluluğun dili, bir dizi büyük çapta ekonomik ve sosyal değişiklikleri yaşasa bile, yapının ve sözcük

---

(*)Sans.kokila,Lat.coculus, Eski Gr. kokkyx,Gr. kokkux, Fr. coucou, İng. cuckoo, Alm.Kuckuck : Guguk kuşu...

(**) Sum. ama.Ass.ummu,Akk.ummu, İbr.Em,Ar.Oum,omm,Hintçe ma, mai,Keltçe mamm, Bask.ama,Çin.mu,Berberice imma,Svhl.mama,İng. mom, Port. mae,Romen.mama : anne...

(***) "Livingistone'a göre, müzikli ve danslı törenler, konuşma dili öncesinde, milyonlarca yıl süreyle insansıların iletişim gereklerini karşılamış olabilir." (Yalçın İzbul, op.cit.,sh.145).

(****)Türkçedeki maymun sözcüğünün, Gr.mimos(taklitçi ile ilişkili olduğu sanılır.Başta oryantalistler olmaküzere, pek çok dilci de, Arapça olarak gösterir. Bunlardan biri de card Darling Buck'tur(Bu konuda bkz. Carl Darling Buck, A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages, Chicago,1949,sh.188).

hazinesinin esası aynı kalır, değişmez(26)(*). Böylece dili bir sınıfa mal etmek de gerçek dışıdır. O nedenle, bu yapay ayrımlara yönelmek, çıkmaz sokağa sapmaktır. Bu yazar, şu sözcüğü kullandı diye gerici ya da şu sözcüğü kullandı diye ilerici saymak, çoğu zaman objektiflikten uzak kalıyor. Türkçeyi Arapça, Farsça ve diğer dillerin egemenliğinden kurtarma çabaları bir ölçüde aşırı dinciliğe ve kültür sömürgeciliğine karşı atılan bir adımdır. Ancak bu böyledir diye, bunu uç noktalara götürmek de, daha ileri bir adımdır denilemez. Çünkü, diller arasındaki etkileşim gözardı edilmemelidir; yalnız, dilin sınıflara göre farklı biçimlerinin olduğu, istisnai olarak bazı toplumlarda görülür. Sözgelimi, "Java adasında java dilinin sınıflara göre farklı şekilleri mevcuttur. Aşağı halk tabakalarının dili Ngoko'yu bir Javalı çocukken öğrenir, bu onun salt ana dilidir. Fakat üst tabakadan olanlar da, alt tabaka mensuplarıyla konuşurken onu kullanırlar. Bu yüzden Ngoko, kanunların ve yönetmeliklerin dilidir. Bunun dışında ise, üst tabakanın kendi ayrı dili vardır: Kromo. Bu dilin kelime hazinesi kısmen , şekilleri biraz değiştirilmiş Ngoko kelimelerinden, kısmen de tamamen ayrı kelimelerden oluşur. Gramer şekillerinin oluşturulmasında Ngoko'dakinden başka hecelerden (eklerden) faydalanılır. Bu dil sadece üst tabaka mensuplarının kendi aralarındaki ilişkilerinde konuşulmaz, alt tabaka mensupları da üst tabakaya başvurduklarında onu kulllanmak zorundadırlar.Kromo ayrıca mektup ve edebiyat dilidir. Orta tabaka ise, Ngoko ve Kromo parçalarının karıştırılması ile oluşan Madjo adlı bir dil konuşur. Bundan başka sadece Prenslerin kendi aralarında kullandıkları ve tebaanın prense karşı kullanmak zorunda olduğu şekiller vardır."(27).

Dil geliştikten sonra, emek-dil, dil-düşünce, emek-düşünce arasındaki diyalektik gelişim de o oranda hızlandı. İnsanoğlunun birikimlerinin kuşaktan kuşağa aktarılmasında önemli bir rol oynar dil. Soyut düşünce, dille sözkonusudur. Eflatun'un düşünceyi bir monolog olarak görmesi, kuşkusuz burada önemini gösterir.Dilin oluşumu, düşüncenin genelleştirici faaliyetin zorunlu bir şartı olarak görülmektedir(**).

D)-*İnsan "Düşünen Hayvan"dır* : Bir başka deyişle insan, "ussal bir hayvan" (animal rationale)'dır(***). Bu nitelik, yüzyıllar boyu insanla hayvan arasındaki tek fark olarak ele alındı. Ama, hayvanlarda zeka belirtileri olduğu, onlarda da zihinsel yetiler olduğu benimsenmektedir. "W.Köhler, zekanın hayvanlarda da bulunduğunu tanıtlamıştır."(28). Darwin de, İnsanın Türeyişi (The Descent of Man) adlı yapıtında, zihinsel yetileri bakımından insan ile yukarı memeliler arasında köklü hiçbir fark olmadığını belirtir.(29) Bu bağlamda, Darwin'in verdiği örneklerden birini aktarmadan geçmeyeceğim: "Hayvanat bahçesinde, dişleri çürümüş bir maymun, sert ka-

(*) Marr, teorisine, dilin aşamalandırılması (Stadial'nost) adını vermiştir. Marr'ın bu teorisini, Stalin şiddetle eleştirmişti. Stalin kimilerinin Lenin'e atfen, onun kapitalist toplumda proleter ve burjuva kültürden söz ettiğine işaret ederek öyleyse iki sınıfa denk düşen iki ayrı dilden söz edilmesi gerekir biçimindeki savlarını "dil = kültür" anlamına geldiğini bunun da büyük bir gaf olduğunu söylemektedir. İlgili savı, birçok yönden halkı olarak eleştiren Stalin, bu konuda, Marx ve Engels'in söylediklerinin de çarpıtıldığına değinir. (Bu konuda bak. J.V. Stalin, Marksizm ve Dil, çev. C. Karakaya,İstanbul,1976)

(**) Nietzche'ye göre dil, ruhun cezaevidir. Çünkü günümüz insanı, düşüncesini ancak geçmişteki insanların kullandıkları sözcüklerle ifade edebilmektedir. Bu bakımdan, geçmişte yaşayan insanların düşünceleri, günümüz insanının düşüncesini hapseder.

(***) J.J.Rousseau'ya göre, "Düşünen insan, yozlaşmış bir hayvandır."

buklu yemişleri taşla kırıyordu: Ve bakıcıların bana kesinlikle bildirdiğine göre, taşı kullandıktan sonra sapların altına saklıyor, öbür maymunların ona dokunmasına izin vermiyordu. Demek ki burada mal edinme düşüncesi ile karşılaşmaktayız; ama bu düşünce, bir kemiği olan her köpekte ve yuvası olan kuşların pek çoğunda ortaktır." (30).Hayvanların, sahiplerini ve yaşadıkları yerleri çok iyi bir biçimde belleklerine yerleştirdiklerinin örneklerine de, günümüz gazetelerinde zaman zaman rastlamaktayız.

Düşünce de dilde olduğu gibi toplumsal emekten kaynaklanır. Çünkü, toplumsal emekle birlikte insanoğlunun, hem nesnelerle, hem de diğer insanlarla olan bağıntıları ortaya çıkar. "Marx ve Engels, 'bilinçliliğin, ilk başta, hemen karşılaşılan duyumsal çevre ve diğer insanlarla ve nesnelerle olan sınırlı bağıntıları ilgilendiren bilinçlilik olduğuna' işaret ettiler."(31). Düşünce, dille ayrılmaz bir bütünlük arzeder. Zira, soyut düşüncenin soyutlayıcı ve genelleştirici işlevi ancak dille ortaya çıkar. Burada, Lenin'in "Her sözcük bir genelleştirmedir" sözünü anmadan geçmeyeceğim.

Düşüncenin, elle yapılan işlerin hızını azaltıp aksattığı biçiminde bir sav da ileri sürülmüştür.(*)Bunu ileri süren Amerikalı mühendis Taylor, bakın işçilere neler diyor:"Düşünce, elle yapılan işlerin süratini azaltır. Bundan dolayı düşünmeyi yasak ediyorum size; düşünmeleri için başkalarına para verilmektedir."(32). Bu düşünce tarzında insan, adeta belirli bir programa göre yönledirilen bir robottur ve kendisinden beklenilen de budur(**). Elbette ki bu insanlığa aykırıdır ve insan olma bilincine ermiş olanlar tarafından da hiçbir zaman hoş karşılanmaz.

Ernst Cassirer, us(akıl)un, insanın kültürel yaşam biçimlerini, tüm zenginlik ve çeşitlilikleri içinde kavrayabilmemize elverişli bir terim olmadığını söyleyerek, insanı simgeleştiren bir hayvan (animal symbolicum) olarak tanımlar(33). Aklın, insanı hayvandan ayıran özellik olmadığı, antropolojik öğretiler tarafından da ortaya atılmıştır; ama, onlara göre, insanı insan kılan şey, aklı da kapsayan "geist"tir(***).

E)-*İnsan Nedir?*: "İnsan nedir?" sorusunu yanıtlayabilmemiz için, genel hatlarıyla işlediğimiz bu tanımlardan sonra, sonuç olarak diyebiliriz ki: İnsanı, insan kılan şey kendi emeğidir. Çünkü, tarih boyunca insanın biricik temeli olarak gösterilen özellikler-toplumsallığı, konuşabilmesi, düşünebilmesi, siyasallığı, simgeleştiriciliği-, emeğe; ama toplumsal emeğe dayanır. Bu bakımdan insanı, bir *kültür hayvanı (animal cultura) ya da kültür varlığı* olarak tanımlamak yerinde bir yaklaşımdır. Burada, bir de "özgürlük sorunu" karşımıza çıkıyor: İnsanı insan kılan şey, emeği sonrasında doğaya egemen olması, yani doğa karşısında özgür olmasıdır. İnsan, ilkel komünal toplumda, doğaya ve topluma karşı özgürdür, ancak bu özgürlüğün bir bakıma, göreceli olduğu da gözardı edilmemelidir. Antagonist toplumlarla birlikte insan, bu kez de, devlet denilen ve bir sınıfın çıkarlarını koruyan bir organizasyona bağımlı hale gelmiştir. Bu durum, insanı insan olabilmekten bir ölçüde soyutlar. Ancak, devletin ve diğer baskı kurumlarının olmadığı bir toplumda, insan olabilme niteliği bütünüyle kazanılacaktır. Çünkü o toplum biçiminde, insanı insana yabancı herşeyden soyutlamak sözkonusu olacaktır.

(*) Düşünmenin konuşma sırasında aksayacağı inancına benzer.

(**) Taylorizm, kapitalistlerin kullandığı en seçkin yöntemlerden biri olarak gösterilmektedir.

(***) Bu terim, Fr. l'esprit, Ar.ruh sözcüklerine karşılık gelir. Geist için farklı yaklaşımlar için bak.O.Hançerlioğlu op.cit.,sh.19

Denilebilir ki insanın bu kültür varlığı olma niteliği antagonist toplumlarla birlikte ortadan kalkmadığına göre, insan yine insandır. Evet, insanın bu niteliği ortadan kalkmamıştır: İnsan, yine bir kültür varlığıdır. Ancak insanoğlu, bu kez de kendisinin, yani insanın kulu olmuştur. Ona, onun kurumlarına bağımlıdır. Bu anlamda insanoğlu, uygarlıkla birlikte kendi göreceli özgürlüğüne büyük bir zincir vurmuştur. Ancak, uygarlığın kültür üretkenliğine olanca hız katması nedeniyle, doğan her yeni toplum biçimi, bir yandan insanın doğa üzerindeki egemenliğini arttırmış, diğer yandan da toplumsal özgürlüğü derece derece gelişmiştir. Çünkü : "İnsan özgürlüğü sürekli olarak, sınıf mücadelesiyle ilerlemiş ve kendi amaçlarını gerçekleştirmek ve bu amaçlara ulaşmak için kendilerini özgür hale getirmeye çabalayan değişik sınıflar, insanların özgürlüklerini genellikle bir aşamadan diğerine ilerletmişlerdir. Her aşama belirli bir sınıf yönetimi tarafından, özgürlüğe konulmuş kısıtlamalara karşı bir mücadelenin sonucunda gerçekleştirilir ve karşılığında da özgürlük üzerinde kendi kısıtlamalarını getirir.

Örneğin, feodal yönetim ve kölelik, burjuvazi tarafından, feodal kısıtlamalara karşı bir mücadelenin sonucu olarak ortadan kaldırılmışlardır. Bu, insanın özgürlüğünde ileri atılan bir adımdı. Beraberinde yeni sömürü ve baskı biçimleri getirmesine rağmen yeni ilerlemeler, daha geniş politik hakların ve özgürlüklerin kazanılmasını, yeni ve daha güçlü bir örgütlenmeyi, bilgi ve kültürde ilerlemeyi de getirdi....

...Aynı zamanda başkalarını sömürerek kendi özgürlüğünü gerçekleştirdiğini sanan her hakim sınıf, pratikte kendi özgürlüklerinin geniş şekilde hayali olduğunu görür. Örneğin burjuvazi, kendisinin, kendi sisteminin yasalarına köle edilmiş olduğunu birbirleriyle sonuna kadar rekabet ve mücadele ederek sermaye biriktirmeleri gerektiğini öğrenir."(34)

Özgürlük deyince, karşımıza eşitlik sorunu da çıkar. Marx, birbirinin karşıtı olarak gösterilen bu kavramlar arasında diyalektik bir bağ kurmuştur. Sözkonusu eşitlik kavramı, "toplumsal ve ekonomik eşitlik" olarak ele alınmalıdır. Marksizme göre bu anlamdaki eşitlik, ancak komünizmin üst aşamasında gerçekleşir. O halde, insan olabilme nitelikleri bu dönemde çirkefliklerden soyutlanacaktır

F)-*İnsanın Ortaya Çıkışı:* İnsanın kökenini açıklayan mitolojik tanımlamalar bir yana bırakılırsa, Darwin'in, "İnsanın Türeyişi" adlı yapıtını yayımlayışından bu yana, insanlar ile maymunlar arasında köken birliği düşüncesi yaygınlık kazandı.(*) Böylelikle bir "maymundavası" başladı ve Bozkurt Güvenç'in belirttiği üzere, o günden bugüne evrim teorisini benimseyenlere dedesinin (atasını) bir goril mi, yoksa bir şempanze mi olduğu sorula- geldi (**)." Bazı insanlar hayvanat bahçesindeki bir şempanzenin veya müzede içi doldurulmuş bir maymunun karşısına geçip, doğrusu bundan türemiş olduğumu kabul etmiyorum diye fikir yürütürler. İlim adamları da zaten böyle bir şeye inanmamakta ve hiç kimsenin de buna inanmasını beklememektedirler. Onların ileri sürdükleri sadece, insan ve gerçek may-

(*) İnsan, hayvanlar aleminde, primatlar grubuna dahil edilir. Primat terimini, ilkkez18. yy'ın yarısında Linnaeus (Carl Linne) kullanmıştır.

(**) İnsanoğlunun maymuna olan yakınlığı, dillere de yansımıştır. Sözgelimi (insana en yakın olan maymunlardan olan) *Orang-utan* sözcüğü Malezya dilinde "orman adamı" anlamına gelir; Sumatra adası yerlileri de bu hayvana, aynı anlama gelen "mias" adını vermişler. Yine Sumerce dumu (oğul) ile Asurca udumu(maymun) ve adama(adam, insan) sözcükleri ilişkili olabilir.

munların çok eskiden ortak bir ataya sahip olduklarıdır. Bir yanda insan, diğer yanda ise gerçek maymunlar aynı kökenden gelişen farklı dalları ve farklı şekillerde özelleşmeleri gösterirler."(35)

İnsanın kökeni konusu, bu açıdan aydınlanınca, sanırım insanlardaki maymun atadan gelme kopleksi yok olmaya yüz tutar; zaten, böyle olması en normalidir. Çünkü, asıl onlar(maymunlar)ın bize bakarak aşağılık kopleksine kapılmaları gerekir. Bu sözkonusu olmayacağına göre, onları teselli etme gibi bir ödevimiz de olmayacağından, ancak ortak atadan geldiğimizi bir türlü hazmedemeyen 'antropoid'leri elimizden geldiğince teselli etmeliyiz. Ümit Yaşar'ın dediği gibi, "Kimimiz akıllı maymun, kimimiz maymun akıllı..."

Kısaca açıkladığım nitelikler doğrultusunda, insanoğlunun tarihte ilk belirdiği zaman , *pleistosen* olarak adlandırılan döneme rastlar. Bu dönemde ilk kez, insan olma niteliklerine az da olsa sahip olan, insan benzeri topluluklar belirir: *Australapithecus'lar*(*)Kimi bilim adamları, bunlara "maymun adam" derken, kimileri de "insansı maymun" ya da "insana yakınlar" deyimi tercih ederler. L.S.B Leakey, haklı olarak " insana yakınlar" deyimini kullanmayı uygun bulmuştur. Zira, kendisinin de belirttiği üzere, "'İnsansı maymun' veya 'maymun adam' gibi terimler, halka bunların ya insanla maymun kırması oldukları (ki gerçekte böyle bir şeyle ilgileri yoktur) ya da maymun ile insan arasında bir evreye işaret ettikleri kanısını verir. Bazı yetkililer bu yaratıkların maymun ile insan arasında bir evreye işaret ettiklerini kabul eder. Eğer bu görüş doğru ise, o zaman 'insana yakınlar' deyimini kullanmayı uygun buluyorum."(36)(**) Bundan başka, "ilk insan" deyimini kullananlar da vardır. L.S.B.Leakey, bu deyimin kullanılmasının da yetersiz olduğunu söyler. "Çünkü 'proto' terimi kişiye bunların insanın atası olduğu fikrini vermektedir. Halbuki birazdan da göreceğimiz gibi, bu yaratıklar esasında, insanın türemiş olduğu kökenin çok kural dışı ve özelleşmiş bir dalını meydana getirirler."(37) W. Wundt da "ilkel insan"ın ilkelliğinin göreceli olduğuna değinir ve mutlak surette ilkel olan bir insanı biz tanımıyoruz demektedir.(38)

G)-*Antagonist Toplumlarda İnsan* : Antagonist toplumlar (köleci-feodal-kapitalist toplum biçimleri)la birlikte, işbölümü, insanın güçleri arasında bir zıtlık doğurmuştur:Kafa-kol emeği...Bu zıtlık, düşünce işçiliği ve kol işçiliği zıtlığıdır. Köleci toplumun başlangıcında ortaya çıkmıştır: Kölelikle birlikte, kol işçiliğinin, kölelere bırakılması, köle sahiplerini zihinsel uğraşlara-sanata, edebiyata, yönetime, bilime-yönlendirmiştir. Ancak bu zıtlık, yalnız bununla açıklanamaz. Toplumda, köle sayısının giderek artması, toplumun el (kol) emeğini hor görmesine, onu basite indirgemesine neden oldu. Köleci toplum, el emeğini hor görüyordu. Çünkü el emeği, kölelere özgüydü, 'özgür insan'a yakışmazdı... Böylelikle, köleci toplumdan itibaren başlayan bu zıtlık, sonraki toplumlarda sürecek ve insanın, insan tarafından sömürülmesini sağlayacaktı. Bu toplumlarda da, çoğunlukla kafa emeğine sahip olanlar, yönetimi elinde bulundurmuş, kol işçisi ise, ezilmiş ve horlanmıştır. Kısacası, insa-

---

.(*)Köken olarak 'Güney maymunu" anlamına geldiği söylenir. Pleistosen dönemi, dört büyük buzullaşma olduğu için "*buzulçağı*" olarak da adlandırılır.

(**) "Maymun insan deyimine, Gordon Childe'ın "Tarihte Neler Oldu" (What Happened in History) adlı yapıtında rastlamaktayız. (G.Childe,op.cilt.sh.48).Yine R.Broom, G.W.H. Schapers ile J.T.Robinson'un "maymun adam" deyimini kullandıkları görülür(R.Brom-G.W.H. Schapers, The South African Fossil Ape Men;R.Bromm-J.T.Robinson, The Sterkfontein Ape Man)

nın en temel özelliği olan "emek", sömürüye konu olmuş, böylece insan, emeğine yabancılaştırılmış ve bu toplumlarda insan, toplumcu olmaktan çıkmıştır: Ve egemen sınıfın nazarında, bir hayvandan ya da makineden farkı yoktur. Ama, tüm bunlar "Böyle gelmiş böyle gider " diye bir şey sözkonusu olamaz."Gün olur devran döner"... Sosyalist toplumla birlikte, insanın insan tarafından sömürüsü ortadan kalkar ve el emeği (kol emeği) ile düşünsel emek(kafa emeği) arasındaki zıtlık da giderek azalır; her ikisinin birbirine daha yakınlıştığı bir çalışma sözkonusu olur. Ve emek, toplumcu özelliğini yeniden kazanır." Bununla beraber, sosyalizmde de, fikir işçiliği ile kol işçiliği arasında esaslı bir fark kalır. Bu fark, entelegensiyanın da kültürel düzeyiyle, gerekse işçi sınıfı ile köylülüğün gördüğü işin mahiyeti arasındaki ayrılıklarda yatar. Bu ayrılık, menfaat uyuşmazlığına yol açmaz, bambaşka bir sosyal muhteva taşır. Fikir işçiliğiyle kol işçiliği arasındaki fark, sosyalizmin ilerlemesi seyrinde yavaş yavaş silinip gider. Bu silinip gitmenin şartı, sosyalizmin gelişmesinin maddi ve teknik temelinin yaratılması, çatışmanın ağır kol işçiliği yerine makinaların geçeceği bir hale gelmesidir; üretim için, yüksek bir kültür ve teknik düzeye çıkmış mühendis-teknisyen işçiler gerekecektir. Çalışma gününü kısaltılması insanın çok yanlı ve manevi gelişmesi için boş zaman bırakacaktır. İnsanın belirli bir özel işiyle uğraşmak zorunda kaldığı eski işbölümü ortadan kalkacak, her insan yüksek derecede bir eğitimden geçerek mesleğini seçebilecek ve bir meslekten ötekine geçme imkanına sahip olacaktır. Bütün bunlar, fikir işçiliği ile kol işçiliğinin tam olarak kaynaşması sonucunu verecektir"(39).

Kaynaklar

(1) Friedrich Nietzche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt* , çev. A Turan Oflazoğlu, (Ankara 1977)
(2) Maurice Duverger, *Politikaya Giriş* , çev. Samih Tiryakioğlu, (İst.,1978), sh.19
(3)İbid.,sh.24
(4) Kimball Young, *Sociology, AStudy of Society and Culture*, (NewYork 1942),sh.16
(5) John Lewis Gillin-John Philip Gillin, *Cultural Sociology*,(NewYork, 1950),sh37
(6) E.LBouvier,*Le communisme chez Les Insectes*, (Paris, 1926), sh.282
(7) Darwin, *İnsanın Türeyişi*, çev. Öner Ünalan, (Ank.1985), sh.124-125
(8) Duverger, op.cit.,sh.18-19
(9) Friedrich Alverdes,"*Animal Societes*", Enoyclopedia of Social Sciences, Vol.II,(New-York,1948),sh.
(10) Darwin, op.cit., sh.119-120
(11) Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefi Anthropoloji. İnsanın Varlık Yapısı ve Nitelikleri*,(İst.,1971), sh.50-51
(12) Darwin, op.cit.,sh.126
(13)Nurettin Şazi Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi*, (İstanbul,1968),sh.121
(14) Will Durant, *Medeniyetin Temelleri*, çev. Nejat Muallimoğlu, (İst.1978), s.61.
(15) Alexander Goldenweiser, *Anthropology: An Inthroduction to Pirimitive Culture*, (London, 1937),sh.59
(16)Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu*, çev.Alaeddin Şenel-Mete Tunçay, (Ank.,1974), sh.19
(17)Calvin Wells, *Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası* , çev. Bozkurt Güvenç, (İst.1984) sh.157
(18) Darwin, op.cit., sh.210
(19) İbid., sh.100
(20) İbid., sh.101-102
(21) James H. M Gregor, "*Human Origins and Early Man*", sh.29(Bkz. Franz Boas, *General Anthoropology*, New York, 1938).

(22) Özcan Başkan, *Bildirişim, [illegible]sın-dili ve Ötesi*,(İst.1973), sh.103
(23) Montaigne, *Denemeler*, çev [illegible]abahattin Eyüboğlu,(İst.,1973),sh.191
(24) *HayvanlarAnsiklopedisi*,C.III [illegible]stanbul,1981),sh.599
(25)Özcan Başkan, op.cit.,sh.179 180
(26)Walter Porzig, *Dil Denen Mu[illegible]ze II*, çev. Vural ülkü, (Ankara,1986), sh.100-101-102
(27) T.Roorda,*Javaansche Gramma[illegible]ca*, (Amsterdam, 1855), Akt.W.Porzig, op.cit.,sh.43
(28)Orhan Hançerlioğlu, *Düşünce Tarihi*,(İst.,1970),sh.14
(29) Darwin,op.cit.,sh.79
(30) İbid.,sh.97
(31) Maurice Cornforth, *Bilgi Teorisi* çev. H. Selman, (İst. 1975).sh.57
(32) Roger Garaudy, *Sosyalizm ve A[illegible]k*, çev. Selahattin Hilal (İstanbul 1965)
(33) Ernst Cassirer,*İnsan Üstüne Bir [illegible]leme*,çev.Necla Arat, (Ist,1980)sh.34.
(34) Cornforth,op.cit.sh.190-191
(35) L.S.B.Leakey, *İnsanın Ataları*, çev. [illegible]Güven Arsebük,(Ank.1988),sh.133
(36) İbid.,sh.144
(37) İbid.,sh.150
(38) W.Wundt, *Milletler Ruhiyatı [illegible]sları: İPTİDAİ İNSAN*; çev.Dr.Ziya Talat, (İstanbul,1934),sh.
(39) M. Rosenthal- P, Yudin, *Materyalist Felsefe Sözlüğü*,, çev.Aziz çalışlar,(İstanbul,, 1972),sh.170

EKİN BELLETEN 90 KIŞ Sayfa 81-87

FELSEFEDE SANATTA OYUN KAVRAMI VE OGUZ ATAY' A GİRİŞ

Hasip Akgül

İnsan, ortaya çıkışından bu yana varoluşuna kasteden iki olgu görmüştür. Birincisi çok somut olan doğa; ikincisi, kendini ancak dolaylı yollardan gösteren zaman. Burada büyük bir çelişki vardır: İnsan hem bu iki olgunun ürünü, hem de bu iki olgu onun yokedicisidir. İnsan gelişimini, bu iki "düşmana" karşı verdiği mücadeleyle sağlamıştır. Doğa ile tutuştuğu mücadele onu toplumsallaştırmış, insan topluluklarını ortaya çıkarmıştır. İnsanın varoluş çelişkisi burada devam etmiştir. Çünkü doğa acımasızlığının yanısıra insana özgürlüğünü duyumsatan eşsiz bir ortamdır da. İnsanın belki de kurduğu en doyurucu ilişki doğayla kurduğu ilişkidir. Nitekim insan, kendi geliştirdiği toplumsallıklarda bu türden doyurucu bir ilişkiyi kuramamış, toplumu, doğal güdülerini kısıtlayan bir başka ürkütücü güç olarak algılamıştır.

İnsanın doğa karşısındaki bu çelişik durumu, zaman karşısında acıklı bir durum alır. İnsan iradesinin doğaya müdahale gücü sözkonusu olduğu halde zamana karşı belirleyici herhangi bir gücü yoktur. Sürekli sınırlı olan cisimlerin devinimleri ve durumlarını nedensel olarak ölçen zaman, şimdiki zamandır. Ancak zamanın geçmiş ve gelecek diye adlandırılan çekimleri ve boyutları da vardır. İnsanın belirleyiciliği elinden alan ve çırçıplak varoluşuyla bırakılan taraf burasıdır. Sonsuzluk aynı zamanda insanın fizik çaresizliğidir. Zaman kavramı, kendi sonuna yaklaşan insanı çaresizliği yaşamanın ötesine götürür ve onu çaresizliğin bizzat kendisine dönüştürür.

İnsan, yaşamak, bu açmazdan kurtulmak adına kendisiyle beraber içinde bir tepiyi geliştiriyor. Bu tepinin adı oyun içtepisidir."Oynar gibi yaşamalı; oyunlar oynamalı, şarkı söylemeli, dansetmeli, böylece tanrıların gönlü alınır ve insan kendini düşmanına karşı savunur, yarışma kazanır."(1) Burada Platon'un sözünü ettiği düşman bizim sözünü ettiğimiz "doğa" ve "zaman" mı bilemiyoruz ancak en doğru yaşam önerisinin oyun içtepisiyle ilgisi olduğu ortada.

Platon'un öğrencisi olmakla birlikte karşıtı da olan Aristoteles'te oyun içtepisi üzerine daha teorik diyebileceğimiz bir bakış vardır: Sanat genel olarak varlığını iki temel nedene borçlu gibi görünüyor. Bunlardan birisi taklit içtepisi olup, insanlarda doğuştan vardır; bütün öteki yaratıklardan özellikle taklit etmeye olağanüstü yetili olmalarıyla ayrılır ve ilk bilgilerini de taklit yoluyla elde ederler. İkincisi, bütün taklit ürünleri karşısında duyulan hoşlanmadır."(2)

Öninsansı denen aşamadaki yaratığın insanlaşma sürecini, antropologlar, alet yapabilen el yapılarına, onu yönlendiren beyin yapılarına, diğer hayvanlardan çok

daha üst düzeyde homurtulu sinyalleriyle iletişim yapma güçlerine bağlarlar. İnsanı ve onun oluşturduğu kültür tarihini bütün bunlarla beraber, insandaki oyun içtepisini temel alarak açıklayan Huizinga'nın Homa Ludens (Oynayan İnsan) kitabı Aristoteles'in bu vurgusundan hareket eder.

Soyutlayarak baktığımızda ilkel insanın zamanını içiçe geçmiş iki yolla düzenlediğini ve bu yollar içinde zamanı unuttuğunu görürüz:Etkinlik ve düş. Buna çalışma ve oyun da diyebiliz. Bu iki yol, çağdaş insanın da yürüdüğü, daha doğru söylersek, artık koştuğu iki yoldur.

Yaşamı, herşeyi kapsayacak şekilde kurulan düşler ve girilen etkinlikler bütünü olarak düşünebiliriz. Yaşamboyu yoğun bir biçimde etkinlikleri girilir, sonra yeri gelince bunlar bir biçimde başkalarına tecrübe, hikaye, eğlenti, doktora tezi vb olarak aktarılır. Etkinlik aktarılırken yeniden yaratılır ve taklit edilir. İlkel insanın av törenlerinde de çağdaş insanın okul aile birliği toplantısında yaptığı konuşmayı anlattığı arkadaş grubunda da bunun değişmediği görülür.

İnsan, yaşamını anlamlı kılmak için, birtakım etkinliklere girmek ister. Çünkü üretim dışında kalmak, zamanının akışını duymak pek doğal olarak insana ölümün yaklaşışını düşündürür. Bu da insanda çürüme etkisi yapan boğuntu ve sıkıntıyı yaratır.

İşte oyun kavramı burada, hem insanın biyolojik- bedensel sağlığı için hem de zamanı düzenleme gereksinimine cevap alabilmesi için bütün önemiyle öne çıkıyor.

Oyun insandaki yaşam güdüsüdür.

Zaman ve doğa cenderesinden bir çıkış toplumsallaşmadır. Bu gerçekçi bir çıkıştır. Fakat başta da söylediniz gibi toplumsallaşma son tahlilde "tek başına" olan insanın doğal güdülerini kısıtlayan gücü itibarıyla "kaçış" için bir neden sunmaktadır. Toplumsallaşma bir "çıkış"ken oyun gerçekçilikten "kaçış" olarak formüle edilebilir. Ancak bu kaçış yaşamdan değil yaşama doğru bir yol izler. Toplumsallaşma bir etkinliktir ve gerçekçidir. Oyun ise gerçekten koparak yaşama bağlanmanın adıdır.

Oyun kavramını açıklayan bu tür önermeler konumuza yaklaşım için yararlı olabilir. Ancak Huizinga'nın "Homo Ludens"inden söz etmemek "Amerika'yı yeniden keşfetmek" tehlikesini taşıdığı büyük bir parantez açmalıyız.1872-1945 arasında yaşayan Hollandalı tarihçi Johan Huizinga, insanın ve onun oluşturduğu uygarlık tarihinin anlaşılması için çok önemli bir anahtar kavram atmıştır ortaya: Homo Ludens(Oyuncu İnsan). Aynı adı taşıyan çalışmasını İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde kaleme almıştır.(3)

Huizinga, Homo Faber- Homo Sapiens(Yapımcı İnsan- Düşünen İnsan) ikiliğinin dengesini Homo-Ludens kavramı ile bozmuştur. Bu kavram kültür tarihine yeni bir bakış kazandırmıştır. Bu bakış, iş, ritüel, din gibi önemli sonuç doğurucuların önceliği karşısında, oyunun bunlardan sonra gelen, bunlar önemsiz bir uygulaması olduğu görüşünü değiştirmiştir. Huizinga'ya göre, oyun, kültürden öncedir, çeşitli kültürlerden çıkma, ya da bir raslantı sonucu değil, tersine çeşitli kültür biçimlerinin doğuşuna başlıca etkendir. Yani oyundan kültüre bir dönüşüm sözkonusudur. İş ve oyun başka kavramlarken, Huizinga böyle bir ayrımın yapaylığını ortaya koymuştur.

Huizinga'nın buradaki görüşü başka kaynaklarca da desteklenebilir. İnsanların zamanın dışına çıkmak için oluşturdukları oyunlarda (bahar-bolluk-yeniden doğum gibi) realite ötesi entellektüel bir kurmaca vardır. Doğaya karşı güçlerini sembolleştirdikleri oyunlarda (av, hasat gibi) ise daha çok sportif oyun özellikleri görü-

lür."Dis" ve "Portare"nin birleşmesinden türeyen "Disport," "spor" sözcüğünün kökenidir ve "eğlence ile yapılan iş" anlamına gelir. Bu yüzden ilkel toplumlarda oyun ve çalışma zamanlarını birbirinden ayırmak zordur.(4) Sınıfların ortaya çıkışıyla birlikte oyun ve çalışma birbirinden ayrılmış, oyun-eğlence kısmı soyluların, çalışma kısmı kölelerin olmuştur.

Huizinga'ya göre, oyun kavramının şu önemli nitelikleri vardır: Oyun herşeyden önce isteğe bağlı, gönüllü bir eylemdir. Ismarlama ya da zorla oyun, oyun değildir. Bu yüzden boş zamanlarda yapılır. Ancak oyun bir rituel ya da bir tören olduğu zamandır ki bir görev, bir ödev kavramıyla birleşir. Böylece, oyunun bir önemli niteliği özgürlüğü ile ilgili olarak ortaya çıkıyor. Oyun gerçek yaşamdan geçici olarak çıkarak kendi düzenin, dünyasının içine girer. Çocuk, oynarken gerçeğin dışında olduğunun bilincindedir. Bu nedenle de oyun çıkarcı değildir. Karşılığında günlük yaşamdan değişik olarak bir takım isteklerin, maddi kazançların karşılanması sözkonusu değildir. Oyun, günlük yaşamdan yer ve süre bakımından ayrılmasıyla başka bir niteliğini ortaya koyar. Oyun başlar ve belli bir noktada biter. Bir sonuca yöneliktir. Bir gelenek gibi süreklidir ve tekrarlanır. Dış dünyadan oyuna belli kurallarla girilir, içerde de belli kurallar geçerlidir. Buranın kendi düzeni vardır; bu düzen salttır ve bozulmaz, bozulması oyun bozanlıktır ve çeşitli cezaları vardır. Bu düzenin nitelikleri sanki estetik değerler gibidir: Gerilim, denge, denklik, karşıtlık, çeşitleme, çözülme vb. Oyunun büyüleyici bir etkisi vardır. Bu büyüde tartım ve uyum vardır. Gerilim, belirsizlik, rastlantıya dayanmaktan çıkar, bu belli bir sonuca ulaşmak, onu elde etmek için bir çabalama, bir uğraşmadır, başarı için bu çabada bir gerilim vardır. Ayrıca her oyunun kuralları vardır. Bunlar bağlayıcıdır.

Huizinga'ya göre oyunun işlevinde iki önemli görünüm vardır: Ya bir şey için yarışma, karşılaşma ya da bir şeyi yansılama, benzetme. Örneğin rituel, evrene ilişkin bir olguyu benzetmecedir. İlkeller, ritüellerin oynanmasıyla bir çeşit ilkel hükümet biçimini edinmiş oluyorlardı. Kral güneşti, krallığı, güneşin hareketinin bir görünümüydü. Bütün ömrünce kral, güneşi oynuyordu ve sonunda güneşin kaderine uğruyor, batıyor, ritüel kendi halkınca öldürülüyordu. Huizinga'ya göre, bu çeşit bir ritüel-oyun, çocuk ve hayvan oyunlarından değişik değildir. Onların oyunlarında gene evren karşısındaki coşku anlatılmaya çalışılmaktadır

Bir sözcüğün kavramsal değeri çoğunlukla onun karşıtı ile koşullanır. Oyunun karşıtı ciddilik ya da iş, çalışmadır. Ancak ciddinin karşılığı genellikle oyun ya da olay ve şakadır. Huizinga'nın çeşitli dillerden verdiği örnekler bu karşıtlığı iyice belirtmektedir. Oyun kavramı karşıtından daha asal, daha temelden görünmektedir. Karşıtı, bu ağırlığı, bu dengeyi kuramamaktadır. Karşıtında daha çok çaba, uğraşma, özen gibi olumsuz bir anlam taşır. Oysa oyunun anlamı hiçbir zaman ciddi olmamak değildir, oyun kendi başına yeterli bir kavramdır. Ciddilik oyunu içermez, onu olumlamaz oysa oyunda ciddilik de bulunabilir.

Huizinga, oyun kavramı üzerine yazdıklarıyla bir yol açmıştı. Ancak bu kavramın önemine nedense sosyologlar, antropologlar pek ilgi duymamışlardır. Huizinga'ya en çok tiyatro bilimcileri sahip çıkmışlardır. "Oyun, kendi içinde yapısal sınırlarını zorlarken, (oyun anında) insan da yaşamda temel olanı yansılamaya çalışır. Bu nedenle, oyuncu, yalnızca başka bir oyuncu ile karşı karşıya değildir: Aynı kollektif bilinci taşıyan kişidir de. Hareket ile düşüncenin, birbirini nerede, ne zaman, nasıl yapma edimini göstermesiyle de haz duygusu varolur."(5) Tiyatro bilimcileri oyunu, sanat bağlamıyla ele alıp, günlük yaşamın tekdüzeliğine karşı koymasına

ve bir üst yaşam bilinci geliştirmesine vurgu koymuşlardır."Çünkü günlük yaşamın getirdiği otomatlaşmayı sanat ve özellikle de tiyatro, kökeninde yatan oyun kavramı nedeniyle yaşamı yeniden kurmak ve buna bilinçli bir biçimde yönelmekle bir üst yaşam tarzı sağlar."(6)

Oyun kavramı üzerine görüş ileri süren herkesin birleştiği yer, oyunun insandaki yaşam güdüsü olduğudur.

Çok genel bir yargı olarak, uygarlığın birçok kötülüklerin nedeni, çocukların yeterince oyun oynamamış olmalarıdır, denilebilir. Oyundan uzak kalmak, yukarıdaki alıntıdan çıkan bir yan sonuç olarak, "bir alt yaşam biçimine" geçiş anlamına geliyor. Böylelikle "oyunsuzluk" un belli bir körleşme ve çöküş için zemin olduğunu, "oyun"un ise güzeli bulmada hem bir araç hem bir yöntem olduğunu saptayabiliriz.

Oğuz Atay'ın kurduğu oyunlarla yaşayanlar dünyasına girebilmek için önemli bir kuramcıyla daha tanışmak gerekiyor. Bu kuramcının adı Eric Berne. Ancak Berne'e giderken Jean Piaget'nin bilgilenmesinden geçmek konuya önemli derecede aydınlık getirecek.

Oyun sırasında kişilik, çalışma sırasında olduğundan çok daha özgür bir şekilde dile gelir. Dinlendiriciliğinin yanısıra oyun, kişiliğimizin günlük çalışma içinde gerçekleşme imkanı bulamayan boyutlarını geliştiren ve zaman zaman da hiç umulmadık yaratıcılık gösterilerine fırsat hazırlayan bir etkinliktir. Jean Piaget, Zihin Gelişimi Kuramı'nda zekanın yapıları, işlevleri ve yaratıcılığın kökenini incelerken özümleme(assimilation) ve uyma (acconadation) süreçlerinden söz etmektedir. Özümleme nesnel gerçeğin değiştirilerek içe alınmasını sağlarken, uyma da, özümlenen bu yeni gerçek ile uyum sağlamak amacıyla öznel gerçeğin değiştirilmesi olmaktadır.

Bir sobayı, değişik zamanlarda tabanca, uçak ya da kayık olarak kullanan bir çocuğun, bu nesneyi bütünüyle kendi gereksinimlerine göre kullandığı; nesnenin gerçek özelliklerine kayıtsız kaldığı düşünülürse "dış gerçek"in tümüyle organizmanın gereksinimleri karşılamak üzere değiştirildiği görülür. Bu bir sembolik oyundur.

Bu örneğe bakarak, oyunu, dış gerçeğin, kendi gereksinimlerimiz doğrultusunda yeniden kurgulanması olarak tanımlayabiliriz.

Bunun tam tersine, "özümleme" yerine "uyma" sürecinin egemen olması halinde, organizmanın dıştan gelen etkilere koşulsuz bir uyma göstermesi sözkonusu olacaktır. Bu duruma tipik bir örnek olan "taklit" eyleminde çocuğun kendi gereksinimlerine ve özelliklerine aldırmaksızın, bütünüyle model aldığı nesne ya da bireyin özelliklerine büründüğü, onları aynen tekrarlayıp, kopye ettiği görülür. Burada oyun kavramının en önemli özelliği olan "taklit", "yeniden yaratma" sürecinden geçmediği için uyma sonucunu doğuran pasif bir taklit sözkonusu oluyor. "Sembolik oyun (özümleme) ve taklit eylemlerinden (uyma) oluşan bu iki aşırı uç arasında, kararlı bir dengenin kurulmasıyla ulaşılan; içsel ve dışsal etkilerden oldukça bağımsız bir biçimde yürütülen zeka eylemleri(acts of intelligence) bulunur."(7)

Zeka eyleminin ulaştığı en son nokta oyun oluyor. Oyun insan zekasının sınırlarında oynanıyor. Bu düzeydeki insan, felsefi olarak kendisinin "olağanüstülüğü"nü hisseder. Kişi evrende insan olarak varolma rolünü, kendi bireysel kişiliğinden daha önemli olarak kavrar. İnsanlar kurdukları oyunlarda aldıkları rollerle bütünlenirler. İnsanın kendisini aşmasını da ifade eden "olağanüstüleşme" rol kategorilerinde varılan son aşamadır. Psikodrama teknikleri üzerine çalışmış bir bilimci olan Moceno insanların aldıkları rolleri kategorileştirmiş ve şu şekilde şematize etmiştir:

"Somatik roller	Psişik roller	Sosyal roller	Transcendent roller
Yiyen	Zevk duyan	Tüketici olan	iletişimde bulunan-ilişki kuran
Bakan	algılayan	Gören	Değerlendirerek bakan
Koitus yapan	Aşık olan	Eş olan	Geniş kapsamlı olarak seven"(8)

Şemada görüldüğü gibi, transcendent ya da bütünleyici denen rol düzeyi insanın kendisini evrenin bütünlüğü içinde yaşayabilmesi, evren ve zamanla bütünleşebilme duygusudur. Bir başka ifade ile somatik, psişik ve sosyal rollerin üstünde, insan denilen yüksek varlığın en üst gelişme, olgunlaşma aşaması bu rolü benimsemesiyle gerçekleşiyor. İnsanın transcendent aşaması, ben'inin dar çerçevesinin üstüne çıkabilmesi ve olaylara başkasının gözüyle bakabilmesi olarak özetlenebilir. Moreno'da insanın role bağlı olan kişiliği, onun varoluş biçimi ile, role bağlı olmayan öz varlığının esası olarak, varoluş biçimi arasındaki diyalektiktir. Bir başka deyişle, insan bir yandan kendi rolü içinde kendisini gerçekleştirirken, öte yandan rolün ötesinde kendisinin kozmik transcendental özelliği içinde bağımsızdır.

Oğuz Atay'ın oyun ve romanlarındaki kişilerde gerek Piaget'in yaklaşımındaki özümleme ve uyma süreçleri, gerekse Moreno'nun psişik sosyal trancendent düzeyleri izlemek mümkün. Ancak bunlara geçmeden önce Oğuz Atay'ın oyunlarını açıklamada hayati önemi olan bir kuramcıyı daha tanıtmamız gerekiyor. Bu aynı zamanda bir psikiyatrist olan ve insanlar arasında günlük hayatın akışı içinde oynanan oyunlarla ilgilenen Dr. Eric Berne'dir.

Oyun kavramının Oğuz Atay'da ne kadar önemli olduğu ilk bakışta hemen anlaşılıyor. Yazdığı tek oyunun adı "Oyunlarla Yaşayanlar". Romanlarından birinin adı "Tehlikeli Oyunlar" ve hemen hemen bütün yapıtlarının kurguları bu öğenin oyun kavramının ekseni etrafında biçimleniyor. Oğuz Atay insanı anlatmada kendini malzeme olarak kullanırken, oyun kavramı araç olmaktan öte insan gerçeğini algılamada ve çözümlemede bir anahtar olarak Oğuz Atay, yazarlığının merkezinde yer alıyor. "Berne, çocuğun sırtının okşanmasından söz ederek, inanışa göre belini ancak böyle doğrultabileceğini söylüyor, insanlar karşılıklı okşamayla bir ilişkiye girebiliyorlar. Deyimler de bu hareketin temel nedenine uygun: 'Sırtını okşamak' ve 'belini doğrultmak'. Ülkemizde çok oynanan bir oyun: 'Beni tanı', seni 'tanırım'. 'Her oyun hiç yoktan iyidir' ilkesine dayanıyoruz. (Çocuk kaldığımıza bir örnek). Oyunlar ciddi, hatta vahim olabilir, insanların hayatı sözkonusu olabilir; oynayanlar da kendilerini ölesiye ciddi hissedebilirler, fakat bir oyun, gerçek yaşantının gerçek ilişkinin yokluğunda onun yerine geçen bir şeydir. Sınırlamalar çekinmeler oldukça, bu gerçek işlerin varlığı tehlikededir. (Sevgi dolu yaratış eksikliği) Bütün kötü oyunlar iyi düzenlenemeyen zamanın yol açtığı can sıkıntısının sonucudur.. Çocuk-olgun-ebeveyn üçlemesi ego'nun yönleridir. (Berne).Çocuk özellikle yaratıcı yönü belirtir. Bunları tanımak önemli, kurtulmak gerekli değil. Oyunlar kişiliğin bu temel yapısına dayanır(Berne). Yapılan etkileri aynı doğrultuda karşılamamak bu üç kişilik arasında çatışma doğurur. Burada doğrultu değiştirmek durumu düzeltebilir. Oyun, 'görünür' karşılıklı ilişkinin 'ruhsal' ilişkiyle birlikte ve çelişik durumda varolmasıdır.(Berne)"(9)

Bu uzun alıntı Oğuz Atay'ın oyun kavramına yaklaşımıyla ilgili olduğu kadar onun bu konuda Berne'den ne kadar etkilendiğini göstermesi açısından da ilginç. Dr. Eric Berne Freudien okuldan gelen bir psikiyatrist. Türkçeye 'Karşılıklı Davranışsal Analiz' diye çevrilen 'Transactional Analyis' kuramını geliştiren Berne kökü itibariyle Freud'a dayanıyor. Ancak psikolojinin iyimser kolu diye bilinen, insanın

değişebilirliğini temel almasıyla Freud'dan ayrılıyor. Eric Berne 'Transaitional Analysis' kuramında oyun kavramından ve insanlararası oynanan oyunlardan yararlanıyor. Oğuz Atay'ın 'Günlük'ünden aktardığımız yukarıdaki alıntı 25 Aralık 1974 tarihli sayfasında yer alıyor. Oğuz Atay Eric Berne'i daha önce de okumuş olabilir. Ancak ilk bahsettiği yer burası. Oğuz Atay'ın oyun üzerine Berne'i anarak yaptığı bu kısa değiniler, Games People Play, Hayat Denen Oyun kitabından yapılıyor. Burada, daha çok bu kitap çerçevesinde, oyun kavramına Eric Berne'in yaklaşımını açmak gerekiyor.

Dr. Eric Berne'in oyun kavramına yaklaşımı Huizinga'nın yaklaşımından farklıdır. Bu, alanlarının ve oyun kavramına yaklaşım amaçlarının farklı oluşundan kaynaklanıyor. Huizinga, insanın oluşumunda ve gelişim evrelerinde oyunun yerini tarihsel perspektifiyle verirken, Berne oyun kavramını insan psikolojisi çözümleme ve sağaltımı konusunu düşünerek açımlıyor.

Berne, uzun süre dokunulmayan, okşanmayan bebeklerin gösterdiği gerileme ve "hastalıklı görünüm"den yola çıkarak "uyarılma açlığı" kavramını ortaya atarak başlıyor. Dr. Berne omuriliğin ağ biçimindeki, uyarı sistemi yeterince uyarılmadığı zaman sinir hücrelerindeki yozlaştırıcı değişimleri saptayarak bu kavrama biyolojik açıdan da bir mesnet sağlamıştır. Ve buradaki çocuksu "uyarılma açlığı"ndan kalkarak yetişkinlerde "tanınma(farkedilme)açlığı" diye adlandırdığı olguya varmıştır. Dr.Berne elde ettiği gelişim modelini oyunlar kuramıyla ilişkilendirmiş ve ortaya şu kuralı koymuştur: "Okşama toplumsal eylemin temel birimi olarak kullanılabilir. Okşama alışverişi bir karşılıklı davranış oluşturur. Hayvanlar üzerinde yapılan deneyler yumuşak okşamayla, acı verici şok dokunuşların sağlıksal gelişimlerinde aynı etkiyi yaptığını ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla insanların da kendi sağlıkları için diğer insanlar ve canlılarla olumlu ya da olumsuz dokunma ilişkisi içine girmeleri gereklidir. Bundan sonra Berne devam ediyor:" Çocuğun kucaklanıp okşanmasının ve onun büyüklerdeki simgesel özdeşi olan tanınmanın yaşamın sürmesi açısından önemini saptamış bulunuyoruz. Ardından gelecek olan "Bundan sonra ne olacak?" sorusudur. Soruna güncel açıdan yaklaşırsak, insanlar selamlaştıktan sonra ne yapacaklardır? Birbirlerini kısaca "merhaba" diye veya saatler süren Doğulu biçimi bir törenle selamlasalar da eylemin bir de sonrası vardır. Uyarılma ve tanınma açlığının ardından bu kez de " düzenleme açlığı" gelmektedir. Yetişkin bir kişinin sürekli olarak peşini bırakmayan sorun "merhaba" dedikten sonra ona ne diyeceğim düşüncesidir. Zamanı düzenleme olgusunun eylemsel yanına programlama diyebiliriz. Programlama eyleminin üç yönü vardır: Maddesel, toplumsal, bireysel. Zamanı düzenlemenin çok bilinen, sağlıklı, yararcı yöntemi, dışsal gerçeğin öğeleriyle başedebilecek bir tasarının biçimlendirilmesidir. Bu tanımı çalışma ya da etkinlik diye bildiğimiz sözcük karşılar. "(10) Burada "maddesel programlama" çalışma sürecinde gerekli argümanların dizilişini, "toplumsal programlama" sözü edilen herhangi biriyle karşılaşıldığında girilen "hal-hatır sorma"gibi biçimsel törenleri anlatıyor. Berne'de asıl önemli olan "kişisel programlama"dır. İnsanlar daha iyi tanıştıkça kişisel programlama daha çok önem kazanmaya başlar. Böylece "rastlantılar" oluşur. Bu rastlantılar yapay bir biçimde beklenilmeyen olaylarmış gibi görünürler; kişilerce de böyle değerlendirilirler; ancak özenle gözden geçirildiklerinde belirli bir düzen içinde ve belirtilmemiş kurallara göre oluştukları ortaya çıkmaktadır. Dostluklar veya düşmanlıklar ortaya çıkmadıkça bu kurallar saklı kalmaktadır; kuraldışı bir davranış oluştuğunda kurallar ortaya çıkmakta ve simgesel bir karşı tavırla davranışı ayıplamaktadırlar. Böyle anlar toplumsal programlamadan çok kişisel prog-

ramlanmaya dayanmakta ve "oyunlar" diye adlandırılmaktadır. Aile yaşamı, evlilik, çeşitli örgüt biçimlerindeki yaşam, aynı oyunun çeşitlemeleri üzerine kurulmaktadır. Burada sözünü ettiğimiz oyunların temel özelliği duyguların düzmece veya kurmaca olmamasıdır. Önde gelen özellik oyunların kurallara göre düzenlenmemiş olmamasıdır."(11)

Eric Berne bu oyunların bireyde yarattığı gerilimden kurtulma, zararlı durumlardan kaçma, okşanma gereksiniminin karşılanması, yerleşmiş bir dengenin sağlanması ve korunması gibi kazanımların altını çizer. Ancak Berne bu yararlar için Freud'un paranosik kazanç kavramını kullanır; yani" hastalıktan sağlanan yararlar". Dolayısıyla Berne'de oyun kavramı zamanın düzenlenmesinde bir aşamanın da adı oluyor. Zamanı düzenlemede insan karmaşıklık sırasına göre şu seçeneklere sahiptir:"1. Törenler, 2. Eğlentilikler , 3. Oyunlar, 4. Yakın ilişki ve ,5.Etkinlik"(12) Sonuçta Berne insanların en çok doyum elde ettiği için seçtikleri toplumsal ilişki ve zaman düzenleme biçiminin oyun olduğunu söyleyerek oyun çözümlerine geçiyor. İlerdeki bölümlerde Eric Berne'un oyun çözümlerinden Oğuz Atay'la ilişkileri bakımından tekrar değineceğiz.

KAYNAKLAR

(1)-Platon, Yasalar
(2)-Aristoteles, Poetika, Remzi Kitabevi, İst.1983
(3)-Metin And, Oyun ve Büyü, İş Bankası Yay. İst.1974
(4)-Cemal Alpman, Eğitimin Bütünlüğü İçinde Beden Eğitimi ve Çağlar Boyunca Gelişimi. İst.1972
(5)-Hülya Nutku, Üst Yaşam Biçimi ve Oyun Kavramı, Gösteri, No.98
(6)-Bekir Onur, Ergenlik Psikolojisi, Hacettepe Taş Kitapçılık, Ank.1987
(7)-Abdülkadir Özbek, Moreno'ya göre Psikodrama Verso Yay. Ank.1987
(8)-Oğuz Atay, Günlük, İletişim Yay. İst.1988
(9)-Eric Berne, Hayat Denen Oyun, Altın Yay. İst.1972
(10)-Age, s.17
(11)-Age, s.19
(12)-Age, s.21

EKİN BELLETEN 91 KIŞ Sayfa 88-96

MÜZİĞİN TEMEL YAPI ELEMANLARI

İsmail Lütfü Erol

Müziğin oluşmasını sağlayan yapı elemanlarının neler olduğundan söz edilmeye başlandığı zaman, akla çok sayıda eleman gelebiliyor. Örneğin melodi, ritm, armoni, sesin kullanım şiddeti, sesin genliği yani volümü, tını, ses rengi vb. Fakat ne kadar çok sayıda elemandan söz edilirse edilsin, ki yukarıda sayılan elemanları arttırmak mümkündür, bütün hepsinin iki temel yapı malzemesinden türediği görülecektir. Ritm, hareketin düzeni anlamına gelmektedir. Melodi, armoni, tını, ses rengi vb ise sesin boyutlarıdır. Sözü edilebilecek bütün elemanlara, bu iki temel malzemenin boyutları demek mümkündür. Bu nedenle, müziğin en temel iki malzemesinin *ses ve hareket* olduğu söylenebilir.

Sesin ve hareketin bulunmadığı bir üründen müzik diye söz edilemeyeceği gibi ritm, melodi, tını, armoni gibi elemanların bulunmadığı ürünler müzik olarak tanımlanabilmektedirler. Doğladır ki yalnızca ses ve hareketin kullanılıyor olması da bir ürünü müzik kılmaya yetmemektedir. Örneğin, konuşmada ses ve hareketi birarada görüyor olmamıza karşın bu onu müzik kılamamaktadır. Ancak, konuşmayı müzik kılamayan ses ve hareket müziğin oluşabilmesine yol açabiliyor. Hareketin olmadığı ve sessiz müzik akıldan bile geçmiyor.

Müzik bir organizasyondur. Doğanın içinden alınan malzemelerin mükemmel bir organizasyonu. Ses ve hareket; doğanın iki malzemesi. Bunları organize ediyorsunuz ve kontrol anlamında dinleyenini etkiliyorsunuz, büyüleyebiliyorsunuz. Bu nasıl oluyor? Bu çalışmayı bir hayli aşacak başka bir çalışma ile bu konuya değinilebilir. Burada neyin kullanıldığı ele alınmaktadır. Geçmeden önce müziğin kökleriyle ilgili söylenmesi zorunlu bazı bilgilerden söz etmekte yarar vardır. Müziğin geçmişi nelere, nerelere uzanır? Açılımı getirecek iki soru bu.Tek bir soruya indirirsek; müziğin kökleri nerededir?

MÜZİĞİN GEÇMİŞİ

Müziğin geçmişi derken, burada müziğin insan yaşamına girişi anlaşılmalıdır. Müzik insan yaşamına ne zaman girmiştir? Böyle bir soruyu kesin tarihler biçiminde cevaplamak elbette mümkün görünmemektedir. Bu iki nedenle mümkün olamamaktadır. İlki, müziğin diğer birçok alandan farklı olarak bir değişmeye uğramadan kalabilecek, iz bırakacak türden malzemeye sahip olamaması. İkincisi ise, müziğin ne olduğu konusunda çok net sınırlar saptanamıyor olmasıdır. Müzik, doğada var olan ya da suni olarak üretilmiş, bulunabilecek bütün seslerin değil de onların aralarından seçilmiş olanlarının kullanımıyla oluşur diyen bir yaklaşımı esas aldığımızda müziğin o seçtiği seslerin dışında kalanlarına müziğe göre ne ad vereceksiniz? Gürültü. En kısa yoldan verilen cevap bu. Doğruluğunu kabul edelim.

Bu durumda karşımıza şöyle bir soru çıkmaktadır: Bugün müziğin kullanmadığı ses var mıdır? Cevabımız neyin gürültü, neyin müzik olduğunun ayrıştırılmasının oldukça güç olduğunu gösterecektir. O halde insan yaşamına müzik ne zaman girmiştir sorusu yapı değiştirmek durumundadır. Doğrusu, insan yaşamına *ses* nasıl girmiştir olacağından, kesin bir tarih nasıl saptanabilir? Ne var ki tüm bunlarla birlikte kesin olan bir şeyden söz edilebilir; insan doğanın farkına vardığı andan itibaren müziğin malzemesi olan ses ile tanışmıştır. Yuvarlanan bir kayadan çıkan sesler, içi boşalmış bir kütükten, kamıştan ya da bir kaya oyukluğundan geçen rüzgarın sesi, acı çeken, seslenen hayvan, insanın kendi gırtlağı ve sayılabilecek birçok malzeme insana bugünkü ve dünkü müziğin malzemesi olmuştur. Bu kendiliğinden karşılaşılan malzeme, ses, sonra öyle bir şekle kavuşacaktır ki, mitoloji onun için, müzik için, iyilik sever tanrıların insanlığa sunduğu kutsal bir armağandır yakıştırması yaptırtacaktır. İşte o kendiliğinden oluşan sesler insanlara bunları bile nasıl söyletebilmiştir? Ses, insanda nasıl müzikleşmiştir?

Bu konuda son derece sağlıklı bir yaklaşım, kendisi bir dilbilim Profesörü olan George Thomson'a aittir. Thomson'da bu yaklaşım olduğu gibi şöyle ifade edilmektedir: "Dilbilgisi ile müziksel biçimin ilkeleri ortak bir temele dayanır."(1) Bu temel "iş"tir. Yine ses, müzikal niteliğine iş türküleri sayesinde kavuşmuştur.

"Bütün dillerde ille de bir ad vermek gerekirse, yansılama ikilemeleri denilebilecek bir sözcük türü vardır:Şukur şukur, lıngır mıngır, tak tuk, mırıl mırıl, takur tukur... bunlar birer yansımadır (onomatope), yani doğadaki sesleri veren sözcüklerdir, doğadaki nesnelerin seslerine benzetilerek türetilmişlerdir... (yansılama ikilemek, yük kaldırmak, ağ toplamak, ekin biçmek, yün eğirmek gibi kollektif ya da bireysel kol emeği çalışmalarına yön verir ve eşlik eder. İki bölümden oluşur iş türküsü:Türkü içinde tekrarlanan dizeler, yani nakarat ve düşünüp hazırlanmadan, doğaçtan söyleniveren dizeler... Nakarat ya da heyamola insanın çalışma sırasındaki zorlanma anlarında çıkardığı ve hiç değiştirmeden tekrarladığı anlaşılmaz bir çığlıktır. Aslında heyamola, gövdenin öteki organlarının hareketlerine eşlik eden ses organlarının bir tepkisinden başka bir şey değildir. Ama yapılan hareketi düzenleyen ve kolaylaştıran bir amacı da vardır.... (Heyamolanın en yalın biçimleri üç heceli olmaktadır. Ho-hop, ah-hah, e-he, ya da kürekçilerdeki e-yuh-nyem gibi b.a)... Heyamolalar arasında doğaçtan söylenen dizeler hem açık seçiktir, hem duruma göre değişebiliir. Bunlar emekçinin yaptığı iş karşısındaki öznel tumunu dile getirirler; sözgelimi Güney Afrikalı taş kırıcılarının türküsünde olduğu gibi:

Bize kötü davranıyorlar, ehe!
Bize hiç acımıyorlar, ehe!
Kahvelerini içiyorlar, ehe!
Bize hiç vermiyorlar, ehe!

... Heyamolanın ilk hecesi ile ikinci hecesi arasındaki ilişki neyse, doğaçtan söylenen dize ile heyemolanın tümü arasındaki ilişki de odur. Heyamola nasıl yapılan işin kedisinden doğmuşsa, türkü de heyemoladan doğmuştur."(2)

Heyamola, kök olarak şakır-şukur, takır-tukur, tak-tuk vb yansılama ikilemelerine dayanmakta olup, doğadaki seslerin yansıtılmasıdır. Bu durumda sesin müziğe çalışma sürecinden, işten dönüştüğünü söylemek mümkündür. "Günümüzdeki tam olarak gelişmiş türkünün iş türküsünden farkı, çalışma sürecinden kopmuş olmasıdır. Ses ve el ögeleri varlığını hala sürdürmektedir ama aracın yerini çalgı almıştır artık."(3)

Bu yaklaşımın anlam kazanabilmesi için ayrıntılarına girmeden bazı bilgilerin

vurgulanması gerekmektedir.

Herşeyden önce bütün sanatların kaynağında büyünün yattığı tartışmasız bir saptama olmaktadır. Ancak ilk zamanlarda bugünkü sanat kollarının malzemeleriyle yapılanlar, öncelikle ilkel tapınma ve dinsel törenlerdekiler , salt büyü malzemesi olarak görülmektedirler. Büyülerde, törenlerde daha sonra ayinlerde insanoğlu elbette doğada karşılaştıklarına büyük yer vermiştir. Bu nedenle yine elbette yuvarlanan bir taşın çıkardığı, bir hayvandan ve kendi gırtlağından işittiği birçok doğal sesten yararlanmıştır. Ancak insanın bu yararlandığı mazleme bugünkü sesin müzikal niteliğine onların bilinçli kullanımı aşamasında kavuşmuştur. "İlk insanlar ellerini kullanarak çalışırlarken (ve tapınırlarken...b.a.) yapılan işin karmaşıklığı ölçüsünde ses organlarında tepkili hareketler ortaya çıkmakta ve çalışmaya eşlik etmekteydi. Daha sonra bu sesli hareketler, bilinçli bir biçimde, elle yapılan çalışmayı yönetmenin bir aracı olarak gelişti. Ve en sonunda bunlar, ellerin tepkili hareketleriyle tamamlanan bağımsız bir bildirişme düzenine dönüştüler."(4) İşte bu bildirişme düzeni konuşma ve onunla aynı ilkelere sahip türkülere, iş türkülerine yol açmıştır. Türkülerin sesin müziğe dönüşmesinde son derece önemli araçlar olduğu yaklaşımı, bu bağlamda düşünülmek durumundadır.

Uzak geçmişte insan, doğadaki sesleri hangi amaçla olursa olsun, taklit etmek için yalnızca gırtlağına, kendi sesine sahip değildi kuşkusuz.Kulağı ve onun yoluyla beyni etkileyecek bir etkiyi, sesi elde edebilmesi için çevrede oldukça zengin malzemeler mevcuttu. Bunlar iki ayrı sert cisim, bir ağaç parçası ve sert bir taş olabilir, iki nokta arasında gerilmiş hayvan bağırsağı, içi boşalmış bir kamış, boş bir kütüğün ağzına gerilmiş kuru bir deri parçası vb. Bugünkü müziğin en önemli ögesi olan çalgıların atalarıdırlar bunlar. O halde bu malzemelerden ses nasıl ve ne çeşit üremektedir acaba? Bu çıkan seslerin özellikleri nelerdir?

SES VE KAYNAKLARININ BAZI TEMEL ÖZELLİKLERİ:

Bir sesin oluşabulmesi için üç temel koşul gerekmektedir; ses etkisini saptayacak bir kulak ve bir beyin, kulağı ve beyni uyaracak bir etkenin kulağa kadar ulaşması ve bu etkenin herhangi bir yerde oluşması. Bunlardan birinin eksikliği sesin oluşmasına engel olmaktadır. Kulağı ve beyni uyaran etkiler, herhangi iki cismin birbirlerine çarpması ya da gerilmiş ince bir malzemenin dışarıdan müdahale ile titreştirilmeleri sonucunda ortaya çıkarlar.

Sesin oluşumunu sağlayan kaynağın durumu onu, basit ya da karmaşık kılmaktadır. Örneğin yüksekterden yuvarlanan büyük bir taş parçasının bir yerlere düzensiz bir biçimde çarpması ile oluşan titreşim sesleri ile düzenli olarak üflenerek titreşim oluşturulan bir borunun ya da yine düzenli hareketlerle titreştirilen gerili bir telin titreşim sesi aynı türden değildir.((5)

Ses ve titreşim, ikisi her zaman bir arada düşünülen kavramlardır. Gerçekten de bu iki kavramdan biri neden, diğeri ise bu nedene bağımlı sonuç olmaktadır. Cisimler titreşme yolu ile ses üretebilme konumuna girebilmektedirler. Sesin ürediği materyale ses üretebilme potansiyel gücü nedeniyle sistem tanısı yaparsak, titreşim, durağan olan bir sistemin harekete geçirilmesi anlamını yüklenir. Tıpkı, dibi yarımküre biçimindeki bir tencerenin içindeki en alt merkezde hareketsiz durmakta olan bir bilyenin tencerenin, yani sistemin harekete geçirilmesiyle bir salınıma başlaması örneğinde olduğu gibi. Bu bilye hareketi, dengenin bozulması yüzünden ortaya çıkmaktadır. Ses üretebilen sistemler titreştirilmeden önce genellikle hara-

ketsiz konumdadırlar.Dışarıdan bir etki, örneğin sisteme vurulması, çekilip bırakılması, üflenmesi, herhangi bir nesnenin sürtülmesi gibi, sistemi harekete geçirip dengenin bozulmasını sağlayabilmektedir. Sözü edilen türden bir etki yüzünden denge konumu bozulmuş olacaktır. Sistem tekrar eski durağan konumuna gelinceye kadar titreşip ses üretmiş olur.(6)

Bütün müzik sesi üreten sistemler aynı ana ilkeye, dengenin bozulup eski konumuna gelinceye kadar salınması ilkesine göre ses üretebilmektedir. Bu sistemler, gerilmiş teller, gerilmiş deriler, üflendiğinde havanın geçebilmesine elverişli sütunlar, metal ya da tahta çubuklar, elektrik akımı ile titreşimin gerçekleşebileceği düzenlerdir. Bu düzenlerden çıkan titreşimler ise dalgalar biçiminde yayılmaktadırlar.(şekil 1 a/b) Ses üreten sistemin yapısına bağlı olarak dalga boyları ve çizgisel

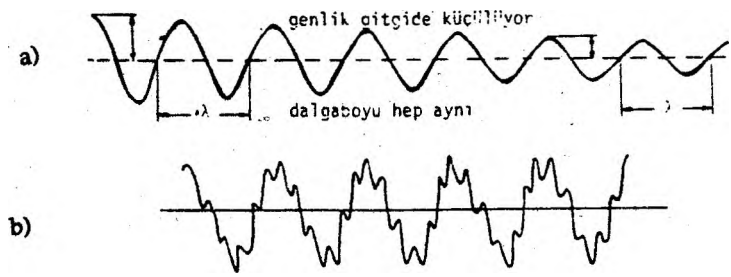

Şekil. 1

görünümleri farklılık taşırlar. Dalgaların kaynaklarına göre göstermiş oldukları farklılıklardan en önemlisinin frekans olduğu söylenebilir. Dalgaların yayılma hızı ile belirlenen frekans için 1 saniyede oluşan dalga sayısı tanımı yapılmaktadır. 1 saniyede oluşan dalga sayısının sistemden sisteme değişiklik göstermesinin müzikte son derece önemli olmasının nedeni ise farklı frekanstaki seslerin farklı incelik ve kalınlıklara sahip olması yüzündendir. Gerçekten seslerin farklı frekansa sahip olmaları onların birbirlerine göre incelik kalınlıklarının oranını belirlemektedir. Titreşen malzemelerin 1 saniyedeki titreşim sayısı o malzemeden üreyen sesin incelik ve kalınlığı sürece o sistemin çıkardığı ses aynı kalınlık ya da incelikte olmaktadır. Örneğin, birbirlerine göre uzaklıkları belli olan iki nokta arasına, belirli bir ağırlıkla çekilerek gerilmiş, belirli bir kalınlığa ve madde alaşımına sahip bir çelik tel titreştirildiğinde belirli bir frekansa sahip ses oluşur. Telin titreştirilmesi sırasındaki tele uygulanan enerji yani şiddet farklı olsa bile o sistem, o konumda hep o kalınlıkta ses üretecektir. Ama örneğin telin kalınlığı, çekilen ağırlık ya da gerili olan uzaklık değiştirildiğinde sesin frekansı da değişecektir. Frekansın müzik için önemini arttıran özelliği burada bulunmaktadır. Çünkü, özellikle telin gerili olan uzaklığının değiştirilmesinin kriş görevini yerine getirebilecek materyallerle yapılabilmesi, örneğin insan parmağı vb ile bunu yerine getirilebilmesi, frekansın *perde* diye adlandırılmasını sağlamaktadır. Müzikte perde, telli çalgılarda daha belirgin olmak üzere,

gerili olan bir telin boyunu değiştirmekten başka bir şey değildir. İşte sesin bu fiziksel yapısı yani tel boyunun değiştirilebilmesiyle, farklı frekanslar elde edilebilmesi özelliği, tamamen müzikal bir uğraşa olanak sağlamaktadır. Çünkü müzik, farklı incelik ve kalınlığa sahip seslerin anlamlı bir biçimde- bu arada değişen sürelerle- peşisıra işittirilmesi, işitilmesi ile başlar. Ama bu, insanoğlunun uzak geçmişindeki müziğin başlangıcı türünden bir başlangıçtır diye düşünülmelidir. Müzik böyle başlar, böyle başlatılabilir ne var ki böyle sürmez. Farklı incelik ve kalınlığa sahip seslerin yanyana getirildiklerinde bir müzikal etki elde etmek mümkündür, ancak sesin bir tek boyutunun verdiği tek bir olanaktır bu. Oysa sesin insana müzikal bir uğraşta tanıdığı olanaklarının çok sayıda olduğu bilinmek durumundadır. En gelişmiş olana yönelen insan doğaldır ki sesin de tüm olanaklarını zorlayarak müziği geliştirmeyi becermiştir. Örneğin ince ve kalın sesler yanyana getirilebildikleri gibi üstüste getirildikleri zaman da farklı bir müzikal etkiyi yakalayabilmek mümkündür.

ARMONİ

Doğada bulunan seslerin hiçbiri yalın ve basit değildir. Kulağımızın işittiği tek tek seslerden her biri gerçekte tek bir frekansa sahip değildir.

İki ucu belli bir uzaklığa sahip iki nokta arasına bir tel gerilerek bu tel titreştirilirse kulağımızla bu telin gerilme gücüne bağlı olan bir sesin duyulacağı belirtilmişti. O ses, yani frekans, tel ne kadar kg ile çekilmişse onunla belirlenen bir incelik ve kalınlığa sahip olacağını söylemiştik. Biraz ayrıntısıyla bakılırsa, gerçekte fiziksel olarak o tel titreştirildiğinde yalnızca bir tek frekansa sahip bir sesin oluşmadığı anlaşılır.(7)Titreşen sistemler birden çok sesten oluşan bileşik sesler oluştururlar. An-

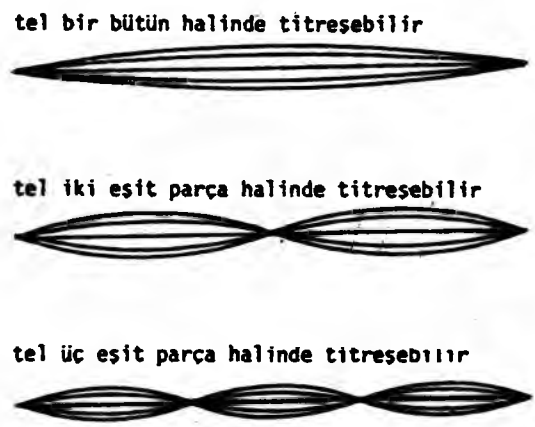

Şekil. 2

cak, bir titreşim sonucu oluşan seslerin hepsi aynı gürlükte değildir. Çoğu kez ilk duyduğumuz en gür olanıdır. İnsan kulağının yapısı gereği de en gür olan ses duyulur diğerleri ise duyumsanır. Müzikte, duyulan ses *temel ses* olarak adlandırıl-

maktadır.

Kulakta duyulan ve duyumsanan seslerin varlığı olduğu armoninin kökenini oluşturmaktadır. Çünkü armoni, müzikte kulağın yabancılaşmadığı seslerin, ama duyulmayan seslerin duyulanlarla aynı anda işittirilmesinden başka bir anlama gelmemektedir. Değişik incelik ve kalınlıklara sahip sesler değişik sürelerle yanyana getirilerek bir melodi oluşmakta, bu melodinin işitilmesi sırasında ona tek tek seslerin daha ince ya da daha kalınından başka sesler eşlik etmektedir. Kulak bu durumu yadsıma makta, çünkü kulakta o yabancı sesler zaten duyumsanmaktadır. Besteci ise duyumsanan sesleri istediği dizlerde duyulur şekle sokar. Armoni, bu temel oluşum üzerine kurulmuş müzikal anlatıma bir olanaktır. Üstüste, aynı birarada işittirilmesi; müzikte armoni için yapılabilecek tanım budur. Armoninin müzikte kullanılabilirliğini getiren sesin fiziksel özelliği kadar kulağında ilginç yapıya sahip olmasıdır.

Şimdi armoni konusunu anlaşılır kılması açısından insan kulağının bazı ilginç özelliklerine değinmek gerekmektedir:

Kulak, kendisine gelen titreşimleri beynimizde ses halinde duymamıza aracılık eden bir organımızdır. Dışarıdan gelen ses dalgaları dış kulaktaki işitme kanalından geçerek kulak zarını titreştirirler. (şekil 3) Kulak zarı, bu titreşimleri orta kulak-

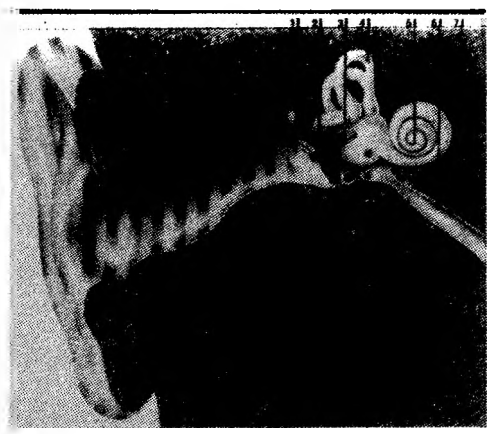

Şekil.3) Bir titreşimin beyne ulaşıncaya dek katettiği yol.
1- Kulak zarı, 2- İç zar, 3- Kemikler, 4- Kanallar,
5- İç kulak, 6- Östaki borusu, 7- İşitme siniri.

taki birbirine dizilmiş bir dizi küçük kemiğe geçirir. Bu bir dizi küçük kemiğin görevi, dış kulaktaki hava titreşimlerini, basınç ve genliği ayarlayarak iç kulaktaki bir sıvıya iletmektir. Bu sıvıya iletilen titreşimler, sıvının içindeki sinir uçlarını etkileyerek beynimize bir işaret gönderilmesini sağlarlar. Bu işareti kulağın sahibi ses olarak duyar.

Kulak, titreşim sonucu oluşan bütün sesleri duyamaz. Örneğin kulağın duyabilmesi için titreşimin en az veya en çok sahip olması gereken bir gürlüğü olmalıdır. Kulağımızın duyabileceği en küçük şiddete *eşik* denilmektedir. Kulağın şiddet sınırı yanısıra titreşen cisimlerin oluşturduğu frekansların da duyulup duyulmama durumu vardır. Bir kulak, ancak 20 ile 20 bin frekansa sahip sesleri duyabilir. İnsan kulağının duyabileceği frekans sınırı ise işitme eşiği adını alır.

Kulak, kendisine ulaşan titreşimleri kendisine ulaşmadan öncesine göre değiştirerek algılar.

Kulak zarının bir yanında yalnız hava bulunduğundan zar o yana doğru serbestçe titreşebilir. Ama zarın diğer yanında karmaşık bir kemik sistemi yer almaktadır. Zarın içeri doğru olan hareketi hem zarın hem de kemik sisteminin esnekliğine bağlı olmaktadır. Bu yüzden kulağa gelen ses dalgası beyne ulaşırken farklılaşır.

Kulağın bu değiştiriciliği, sesin ise aynı anda birden çok sesten oluşması, hepsi bir arada düşünüldüğünde armoninin ses organizasyonundaki doğal yeri hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir.

İnsan, doğadakini değiştirirken, yine doğadakine uyumlu bir biçimde değiştirmektedir.

MÜZİKTE HAREKET

Hareket, en yalın bir bakışla, zaman ve mekan kavramlarıyla doğrudan ilintili bir kavramdır. Belirli bir mekanda, zeminde, yer değiştirme, aynı zamanda yürüyüp geçmekte olan bir süreyi de anlatmaktadır. Hareketin oluşabilmesi, daha önceki konuma göre değişiklik olmasını zorunlu kılmaktadır. Müzikte bu, seslerin işitildikleri kadar bir zamanı işgal etmesi biçiminde ortaya çıkar. Belirli bir frekansa, yani incelik ve kalınlıklara sahip sesler, değişik süreler biçiminde bestecinin uygun bulacağı bir biçimde yanyana getirilirler ve müziğin kuruluşuna olanak verirler. Bu oluşumda önemli bir görevi üstlenen hareket için, akıp geçmekte olan zamanda belli bir süreyi işgal eden bir sesin ya da aynı sürede işitilen başka seslerin peşinden o süre kadar, ondan az ya da ondan çok bir süreyi işgal etmek üzere yeni bir sesin/

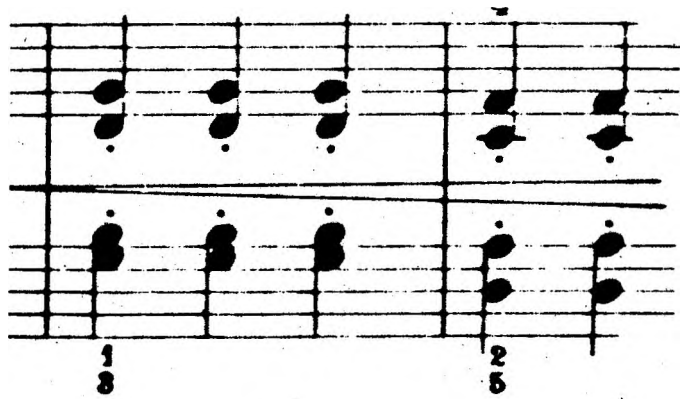

Şekil. 4

seslerin-belki de aynı sesin/seslerin tekrar belirmesi, sesin/seslerin zaman zemininde yer değiştirmeleri biçiminde bir tanımla mümkündür. İşte, müzik alanının başlangıç bilgilerini edinebilmiş bir kişiye çizgiler arasına yerleştirilmiş notaların değişik biçimlerde gösterilmesi bu durumu aktarabilmekten başka bir şey değildir. Sesler, değişik şekilleriyle, örneğin içleri boş sapsız, içleri dolu saplı, içleri boş ya da dolu çıkıntılı saplı notalar tamamen değişik süreleri anlatmaktadırlar. Bu arada sözü edilen şekillerdeki seslerin incelik ve kalınlıkları ise o notaların porte ya da dizek diye adlandırılan çizgiler arasına yerleştirilmeleriyle gösterilmektedirler. (şekil.4) Her çizgi ya da çizgi arası, değişik frekanstaki bir sese karşılık gelmektedir. Yine her çizgi ya da çizgi arasının hangi frekanstaki sese karşılık geldiğini biz portelerin başındaki anahtar diye adlandırılan işaretlerle bilebilmekteyiz.(şekil5)

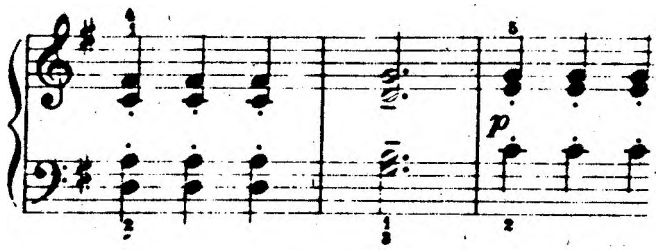

Şekil. 5

Hareketten söz edildiğinde akla bir kavram daha gelir: *Hız*. Hız düşünüldüğünde onun az ya da çok oluşu, yani hareketin hızılı ya da yavaş oluşu gibi yanlarını da ekleriz. Özellikle müzikte yavaşlık ya da hızlılık son derece gelişkin bir anlatım gücü taşımaktadır.

Sesler müzikte belirli süreler ve incelik-kalınlıklarla yanyana getirilirken, her ses ya da seslerden yeni ses ya da seslere geçişin hızı, dozu değişik etkiler oluştururlar. Sanatçı ise elde etmek istediği etkiye karar verirken, hangi sesler hangi sürelerle hangi hızda yanyana getirilirlerse, hangi tür etki açığa çıkar sorusunu yetkin bir biçimde bulabildiği ölçüde güzele daha kontrollü yaklaşabilmektedir. Bu yüzden, müzikte hareketin kullanımı müziği oluşabilmesi için gerekli olmasının yanında, onun etki gücünü doğrudan etkileme özelliğini de taşımaktadır. Öyle ki, seslerin yer değiştirme sürecinde periyodik zamanların kendini hissettirmesi, ki bu ritmdir, gibi bir etkinin, bütün herşey bir yana bırakıldığında müzik için hangi anlamı taşıdığı bilinmektedir.

Hızlı çalmak ya da söylemek, yavaş çalmak ya da söylemek, zaman zaman hızlanarak, zaman zaman yavaşlayarak çalıp söylemek ve başından sonuna aynı hızda müzik üretmek, müzik için bir olanaktır. Ses, bu olanakların kullanımı ile müzikleşir.

SONUÇ

Doğanın iki ürünü bir araya getirildiklerinde bir başka ürün çıkıyor ortaya; *Müzik*. İnsan kontrölüne alıyor, düzenliyor, ses ve hareket yeni biçimlere erişiyor.

Müzik nerede bitiyor? Tartışılıp araştırılacak geniş bir konu bu. Ama müziğin nerede başladığı belli. Ses ve hareket müziğin iki temel yapı elemanı. Doğadaki bir

başka güzel ürün, onları anlamlı bir biçimde kullandığında ses ve hareket yeni boyutlar kazanıyor. Müzik burada başlıyor.

İnsanoğlu ses ve hareketi değiştiriyor. Onu değiştirirken doğayı kontrol uğraşında erişilebilecek en yetkin ürünlerden birini üretiyor. Şaşırıyor ve şaşırtıyor. Müzik, şaşırmak ve şaşırtmaktır. Ses ve hareket gibi doğadaki en başıboş iki malzemenin eriştikleri anlatım gücü şaşırtıcıdır. İnsanoğlu bunu yakaladığında şaşırıyor. Şaşırmanın arkasından araştırma gelebiliyor. Araştırılıp geliştiriliyor ve müzik, taş kırıcılarının e-he'sinden Beethoven'ın senfonisine ulaştığında bir "tınlayan felsefe" oluyor. "Felsefe" yanı tartışma içermektedir ne var ki tınladığı kesin. Tınlayan; bir güzelliktir.

Hareket, ses ve insan; hangisi hangisini güzelleştiriyor?

(*) Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır. Bu çalışması, 1990 yılı başında Gazi Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitesi'nde yapılan konferansta sunulmuştur.

KAYNAKLAR

(1) George Thomson,*İnsanın Özü*, çev.Celal Üstel, İstanbul 1979, Payel Yayınevi, s.44.
(2) George Thomson, a.y., s.45
(3) George Thomson, a.y., s.45
(4) George Thomson, a.y., s.31.
(5) Sesin basitlik ve karmaşıklığıyla ilgili tek belirleyicinin onun kaynağı olduğu düşüncesi kaynağa, titreşim için uygulanan enerjinin niteliğinin önemini eksik bırakacağından, sesin basitliği ve karmaşıklığıyla ilgili başka bir çok etkenin olduğu unutulmamalıdır.
(6) Bu konunun ayrıntısı ve üflemeli çalgılardaki sesin oluşumuyla ilgili bkz. C. M. Hutchins *The Physics of Music* Sanfroncisco Freeman, 1978
(7) Gerili olan bir telin titreştirilmesi sonucu oluşan titreşim görüntüsü çok ilginçtir. (Şekil2) Görünen, telin gerilmiş olduğu iki noktanın yerlerinin doğal olarak değiştiğini anlatmaktadır. Titreştirilen tellerin gerili oldukları iki noktanın yerleri değiştiğinde titreşim sonucu oluşan seslerin incelik ve kalınlığının da değiştiğini bildiğimize göre denge konumundayken beli iki nokta arasına gerili olan tel, denge bozulduğunda yani titreştirildiğinde incelik ve kalınlıkları farklı olan birden çok frekans ortaya çıktığı görülmektedir. Böyle birbirine bağlı olarak ve birbirini oluşturarak çıkan seslerin her birine *selen* adı verilmektedir. İlk titreşim birimi (bir) selen ikincinin ikinci selen ile adlandırılır. Çoğu kez bu selenlerin en gürü birim selendir. Sonrakiler ilkine göre daha düşük gürlüklere sahiptirler. İlk selen temel ses olarak adlandırılır. İnsan kulağı bütün bu selenleri ayrı yarı net bir biçimde değil de, bileşik ses olarak duyar ve bu bileşik ses temel sesin frekansı içindedir.

EKİN BELLETEN 91 KIŞ Sayfa 97-99

MUTLULUĞUN BEDELİ

Şiir Erkök Yılmaz

Kapıdan içeri girdi. Yerleri kirletmemeye çalışarak ayakkabılarını çıkardı. Terliklerini aradığı yerde bulamadı. Çantasını -anası ebe çantası diye ad taktı-, anahtarlarını bir yana bırakıp ayaklarının ucuna basa basa ta yatak odasına gitti. Yatağın yanında bir yerde buldu terliklerini, terliğin yandan patlamış olduğu gözüne çarptı. Allah kahretsin, dedi içinden. Yatak odasının dağınıklığı gönlünü bulandırdı. Gidip pencereyi ardına dek açtı. Akşamın serinliği içeri doldu. Aldırmadı. Oda, daha doğrusu yorgan kokuyordu. Yorganın ayak ucunu pencereye verdi. Kocacığının sağa sola atılmış çoraplarını topladı. Banyoya girip kirli sepetine attı. Sifonu çekip tuvalete şöyle bir süpürge gezdirdi. Ellerini yıkarken gözü aynaya ilişti. Anasının, kocanı güler yüzle karşıla, derli toplu ol, yollu öğütlerini anımsadı. Bu sarı suratla da olmaz ki, diye geçirdi içinden, bu yandan patlak terlikle hiç olmaz. Üstü pomponlu pembe saten terlikle karşılamalı, tıkı tıkı tık tık.. Geldi mi kocacık... Maç muç..

Üstünü değiştirmek üzere yatak odasına daldı yeniden. Soyunacaktı üşendi. Sabahlığını giysilerinin üstüne geçiriverdi. Yorgan hala kokuyordu. Kendini odadan dar attı. Mutfağa girdi. Kahvaltı bulaşığı ortadaydı. Şu bulaşık da bitmek bilmiyor diye söylendi; geceden yıkadığı yığın bulaşık yerleştirilmeyi bekliyor, süt kabı, sabah bulaşığı yıkanacak.. Birden canı çay istedi. Sabahki çayın altını yaktı. Salona gidip kendini koltuklardan birine bıraktı. Oraya buraya atılmış gazetelere, her küllükte rastlanan kül izlerine, sehpaların üstündeki iki parmak toza ve parmak izlerine baktı. İçini bir sıkıntı bürüdü. İyi ki çocuğum yok ya bir de çocuk olsaydı, diye düşündü. İki çocuk anası karşı komşusu geldi gözlerinin önüne. Ne zaman kapıyı açsa, deterjan kokularının yayıldığı gıcır gıcır bir ev. Sürekli ovan ovunan bir kadın.. Tanrı yazdıysa bozsun!

Yatak odasındaki koku geldi usuna. Birden fırlayıp gitti, pencereyi kapattı. Yorganın ucu hala kokuyordu. Ayaklarının koktuğunu bilseydim onunla evlenir miydim acaba, diye sorguladı kendini. Evlenirdi, Allah kahretsin, diye söylendi. Gitti yeniden koltuğa oturdu. O günün gazetesine bir göz atmak için yerinden kalktı, birden çayın altını yakmış olduğunu anımsadı. Az daha çaydanlık yanacakmış! Çayı eline alıp koltuğa gömüldü yeniden. Bir yudum alır almaz midesi bulandı, sabah da çayı ağzına değdirir değdirmez böyle bulanmıştı midesi sakın... Ölürüm! Ne yaparım?! Kimbilir nasıl sevinir, diye kocasını düşündü. İçi ılındı. Saçmalama, diye azarladı kendini. Daha kendini idare edemezken bir de çocuk.. Fırlayıp ayağa kalktı. Kül tablalarını boşalttı. Salonun tozunu aldı. Akşamki bulaşığı yerine yerleştirdi.

Sabah bulaşığına başlamıştı ki asansörün alt kattan çağrıldığını, alt kattakinin binip gittiğini duydu. Bulaşıklı elleriyle tül perdeyi aralayıp dışarıya baktı. Evet, işte o, yanılmamıştı. Alt kattaki sarışın hatun gidiyordu. Bi şıklık bi şıklık.. Tıpkı benim gibi, şık mı şık.. diye söylendi. Aşağıdaki sarı saçlı hatun arabasına binmişti. Oh, kekah.. diye geçirdi içinden. Ne koca derdi var, ne çocuk yarım günlük bir iş, dolgun maaş, bol çalım.. Bende koca derdi yokken de şöyle bir arabaya atlayıp vınlayamadım.. Birden sabahlığının önünü bulaşık yıkayayım derken boydan boya ıslatmış olduğunu farketti. Vınlamak kim, sen kim, diye söylendi.

Araba kullanmak karılara adam kullanmak yeteneğini de veriyordur tanrı bilir.. Bizimkinin eski sevgilisi de araba kullanırmış. Onun için vites değiştirir gibi sevgili değiştirip... Bizimkini geri vitese takmış, öteki sevgililerinden tekme yedikçe doğru geri vites bizimkine.. Yenisini bulasıya.. Yenisini bulur bulmaz arabayı geri vitesten kurtarıp tam yol ileri gazlayıp gitmiş! Oh, iyi etmiş! Neye benziyordu acaba? Bir resmini bulabilsem.. Saçlarını boyatırmış. Aşağıdaki gibi.

Bulaşıkların başına döndü. Birden bir yanık kokusu ile kendine geldi. Çaydanlık! Allah benim belamı versin! Ocağı söndürmemiş.. Söndürdü. Çaydanlığın sapına değmesi ile bırakması bir oldu. Eli yanmıştı. Tutacak aradı, buldu. Çaydanlığı ve onun üstünde sımsıcak olmuş demliği ocaktan indirdi. Demliğin içindeki çaylar kavrulup kıtır kıtır olmuşlardı. Kafası sarı karılarla uğraşacağına!! Şimdi işin yoksa bir de çaydanlık ov! Al sana kafası saman karı!

Çaydanlığı bir an önce soğusun diye balkona çıkardı. Kafası sarı karı senin topuk sesini duyunca pencerelere, balkonlara fırlıyor mu, diye çıkıştı kendine. O sana özeniyor mu?.. Seni kocacığınla el ele sabah sabah işe koşturuşuna.. Kimbilir belki de özeniyordur. O da perde arkasında beni gözler mi acaba?.. Akşam koştura koştura eve dönüşümü görüp..

Daha akşam yemeği hazırlanacak, diye paçaları tutuştu Birazdan gelir. Sabah bulaşığını alel acele kaldırdı. Salondaki dağınıklığı kaldırdı.

Bir koşu yatak odasına girdi. Yorgandaki ayak kokusu hala geçmemişti. Eski sevgilisi belki de ayakları koktuğu için terketmiştir benimkini, diye düşündü. Kocası hala o kadını seviyor muydu acaba? Ya ben?.. Eski sevgilisini düşündü. Ben onu seviyor muyum? Yaşadığı kırgınlıklar üşüştü gönlüne birden. İçini bir sıkıntıdır bürüdü. Gebersin!..

Kokulu yorganı bir yana itip yatak çarşafını düzeltmeye başladı. Yastıkları kabarttı. Geldim geleli didiniyorum, diye düşündü. Kül tablalarını döktüm, toz aldım, bulaşığı yıkadım, kaldırdım.. Bir bardak çay içemedim doğru dürüst, bugünün gazetesine bir göz atamadım... Kafası sarı karıların dedikodusunu yapmak bile lüks oldu benim için. Aynadaki görüntüsüne baktı. Zavallı bir aşk proleteri diye geçirdi içinden. Kafası sarı karılar gibi vermedikleri için değil; verdiği için, verdiği sürece, verdikleri ölçüsünde, asgari sevgi karşılığı seven zavallı bir aşk proleteri.. Sabahlığının eteklerini iki yana gerip aynanın önünde reverans yaptı. Bir gülmedir aldı.

Dökmeseydin, yıkamasaydın, kaldırmasaydın!.. Vermeseydin! Anası kılıklı karı! Cici gelin olsaydın, yanakları pembe pembe gözleri ışıl ışıl.. Durup da söyleneceğine... Kafası sarı karılardan oluver sen de.. Aynanın karşısına geçip oturdu. Pek de çirkin sayılmazdı. Biraz boyansam yüz kez sollarım o kafası sarı karıyı, diye geçirdi içinden. Kaşını almaya davrandı. Sonra, deli karı, dedi kendine daha yatak toplanacak. Kalktı, yatağı topladı.

Beline bir ağrı girdi. Aynanın karşısına oturdu. Kafası saman karı, enayi dedi

kendine. Derli toplu bir yatak mı verdiğin?.. Verme!.. Işığı ayarlayıp kaşlarını almaya girişti.

"Hu huuu.. Ben geldim.."

Kocası. Daha henüz.. Sabahlık ıslak, terlik patlak, surat sarı, kaşlar yarı yarıya alınmışken.. Kafası sarı karı olmak için artık çok geç!

"Özledim seni."

Özlemiş beni! Bu halimle!!

Aşk proleteri koşup kocasına sarılıyor.

Mutlu.

EKİN BELLETEN 91 KIŞ Sayfa 100-103

GERÇEKLERİ ÇARPITABİLMEK İÇİN HER ZAMAN İSTATİSTİKÇİ OLMAK GEREKMİYOR

Candan Baysan

Basın- yayın, muhatabını, kendisinin de parçası olduğu topluma entegre eder. Bunu propaganda yaparak sağlar. Bu, basın- yayın tekelinin bulunduğu ülkelerde ise daha çok böyledir. Neden böyle olduğunu, kuşkuya yer bırakmayacak bir netlikte, görmek isteyenler Edward S. Herman ve Noam Chomsky'nin *Manufacturing Consent, The Political Economy of the Mass Media* adlı kitabının okumalılar. (*) Türkçesi Akış Yayınevi tarafından hazırlanmaktadır. Orijinali bulmakta güçlük çekebilecek olanlar ve çeviriyi beklemek istemeyenler için, kısa da olsa bir tanıtma yazısı yardımcı olabilir.

Kitabın altbaşlığı yeterince açıklayıcı: Basın-yayın politik iktisadı. Adının daha açıklayıcı olduğunu düşünüyorum. Başarılı bir çevirisinde zorlanıyorum, ama şöyle olabilir: Rıza imalatı. Aslında kasdedilen, göz boyama sanatı. Kitap bu konuyu sadece Amerikan basın- yayın organları çerçevesinde inceliyor. Gene de dünya ve bu arada, hatta özelikle, Türkiye açısından yeterince aydınlatıcı.

Herman, Pennsylvania Üniversitesi'nde maliye profesörü. Asıl ilgi alanı basının propaganda faaliyetleri. Yayımlanmış kitaplarının konuları arasında Ağca'nın Papa suikasti, Amerikan arka bahçesi ülkelerindeki seçimler ve bunlara Amerika'nın karıştırdığı hileler ve terörizmin basın- yayın tarafından işlerine geldiği gibi ele alınış biçimi konuları bulunuyor.

Chomsky ise, teorik bir şizofreni yaşıyor. Amerika'ın en ünlü dilbilimcisi. 30-40 dili okuyabiliyor. Birçoğunu da konuşuyor. Dilbilim ile ilgili tüm konferanslara çağrılır. Bu konuda söyledikleri genel kabul görür. Yaygın bir saygınlığa sahiptir. Konusunda yazdığı tüm kitaplar profesörü olduğu, Amerika'nın başta gelen birkaç üniversitesinden biri, Massachusetts Institute of Technology'nin yayınevi tarafından tanımsal olarak ve gecikmeksizin basılır. Bu, günün ilk yarısı. Öteki yarısında ise, anarşisttir. Birçok konu ile uğraşır. Genel kabul gören tüm görüşlere karşı çıkar. İsrail düşmanlığı yapar. Araştırma ve çalışmalarının ürünlerini, bazan ortak yazarlarla olanları dışında Amerika'nın hiç bir yayınevinde bastıramaz. 1980 Türkiye cuntasından sonra ülkemizi izleme komitesinin üyelerinden olmuştur.

American Powwer and the Neww Mandarins (1969), Chomsky'nin aydın ahlakı ve sorumluluğu üzerine yazdığı bir kitap. Kitabın arka kapağındaki tanıtma yazısı şöyle bitiyor: "Neo-Mandarinler (Amerikalılar) aydının, toplumun vicdanı olmak olan, geleneksel rolünü reddediyor. Onların gelişmiş teknikleri, Amerika'nın ilkel, kaba ve korkutucu doğruluğu konusundaki dogmalara dayanır." Eternal Triangle

adlı kitabında ise Arap- İsrail-Amerika ilişkilerini inceliyor. Bir Yahudi olmasına karşın, Amerika nın başta gelen İsrail karşıtı aydınlarından. İsrail için "dünyanın gördüğü en ırkçı devlet" nitelemesini yapıyor.

Elimizdeki kitap, yazarların birlikte yazdıkları ilk kitap. Bir dizi kavram karmaşasını ayıklayarak başlıyor. Bizler için yabancı olabilir. Amerika'da tekrar tekrar kullanılarak yerleşmiş terim ve görüşler vardır. Tekrar tekrar kullanılmalarından sorumlu olanlar, basın- yayın organlarıdır. Bunlardan biri "özel çıkar grupları" deyimidir. Bizim kulağımızı tırmalıyor. Özel çıkarları olanları hem yadırgarız hem de onları toplumun kaymağından pay alanlar olarak algılarız. Amerika'da kullanıldığı biçimiyle, "özel çıkar grupları" deyimi, şirketleri ve onların sahipleriyle yönetcilerini dışarda bırakır; çünkü bu sayılanlar ulusal çıkarların temsilcileridir. Deyim, kadın, azınlık, çevre ve benzeri konularla uğraşmayı kendilerine özel amaç edinmiş gruplar için kullanılır. Dolayısıyla, sorunları da genel bir ele alışı gerektirmez; hoşgörü ile karşılanır. Kitap, ilk olarak bu terimi yerli yerine oturtuyor. Hakikaten özel çıkar sahipleri, şirketler ve onların sahipleriyle yöneticileridir. Basın- yayın organlarının bu terimi, yükledikleri konatasyonla, kullanmalarına kapılmamak gerekiyor.

Aynı biçimde Amerika'da "objektiflik" de etnosantrizmle sorumluluk duygusuna sahip kapitalizmi de içeren kalıcı değerler sistemine karşı duyulan inançlar çerçevesinde olduğu takdirde bir anlam taşır. Yoksa, afaki olduğu kabul edilir. Nesnellik konusunda felsefi bir tartışmaya girmek gerekmiyor. Yalnız, Amerika'da kullanıldığı zaman bu yüklem ile kullanıldığını hatırlamak gerekiyor. Bu durum, hemen hemen hiç yadırganmadan ve zaten, gerçekten, böyle olması gerektiği düşünülerek kabullenilebilir.

Basın-yayın organlarının özel çıkar gruplarının sözcüsü olmaması ve objektif sınırları içinde hareket etmesi gerektiği ileri sürüldüğü zaman, basın-yayının şoven sermayenin hizmetinde olması grektiği ortaya çıkıyor. Zaten başka nedir ki? Kitaptan yapılan aşağıdaki alıntı, gerekli yanıtı veriyor. Türkiye gözönünde tutularak da okunabilir:

"Basın-yayının neo-muhafazakar eleştirmenleri onu, yaygın olarak, sisteme yönelik düzen- karşıtlarını ve liberallerin kalesi olarak resmederler. Basın-yayın kuruluşlarının büyük şirketler olduklarını ve çok zengin kişi ya da başka şirketler tarafından denetlendiklerini ve "liberal kültür" olarak niteledikleri kimselerin ücretli işçiler olduklarını unuturlar. Aynı zamanda liberal kültür erbabının sistemin temel kabullerini benimsediğini ancak, düzenin öteki savunucularından topu topu ortak sonuca ulaşmak için gerekli taktiklerin belirlenmesi konusunda ayrıldıklarını unuturlar. Neo-muhafazakarların kendi görüşlerinden sapmalara tahammülleri yoktur", hepsi bu.

Bu nedenle, bunların "Vietnam Savaşını basın yüzünden kaybettik" tekerlemesi iki amaç taşır: Bir, basın bize karşıdır, biraz daha tarafsız olsun (yani iyice bizden yana olsun); iki, basın- yayının işi savaş yargıçlığı değildir, bu işlere karışmasın, bizi rahat bıraksın. Rahat bırakılmak istemekle kalmıyorlar . Rahat bırakılmayı sağlıyorlar da.

1980'lerin ortalarında Amerika ve bir avuç sanayileşmiş yandaşı UNESCO'ya tehdit savurdular. Başka hiçbir uluslararası kuruluşta bu denli yeknesak ve seri hareket etmemişlerdi. "Bu projeyi durdurun ya da üyelikten çekiliriz; önce de yıllık ödentilerimizi ödemeyi durdururuz!" Sözü edilen proje, UNESCO'nun bağımsız bir basın ajansı oluşturmaya kalkışmasıydı. Biliniyor, dünya haber tekeli, hemen hepsi Amerikan sermayesi olan, birkaç uluslararası basın ajansının elinde: UPI, IPI, Reu-

ter's, Agence- France, vs. Yeni bağımsız ajansın bu şirketleri mali yönden rahatsız etmeyeceği açık. Eden ez. Pazar payı, yoğun ileri teknolojiye dayalı alt yapı, sektörün yapısı ve mali kaynak sürekliliği buna olanak tanımaz. Fakat, yeni bağımsız ajansın sözü edilen şirketleri rahatsız edeceği de açık. Politik olarak. İlk kez süzgeçten belirli bir biçimde geçmeyen haberler, kullanmak isteyecek olanlara ulaşacak. Herman ve Chomsky'nin sıraladığı ve aşağıda anlatılacak olan süzgeçlerden geçmeden.

Yapılmak istenen, Üçüncü Dünya ülkelerine haberlerin daha ucuz ve Batı yanlısı olmayan bir yorumla verilebilmesiydi. O zaman hesap edildiği kadarıyla, sözkonusu ülkeler üretilen haberlerin sadece yüzde üçünü satın alıyorlardı. Böyle düşük bir müşteri düzeyi, yeni ajansın mali olarak dışardan, bir başka deyişle UNESCO tarafından, desteklenmesini gerektirecekti. Bunun için de bütçesinin yüzde 25'ini Amerika'dan ve bir o kadarını da birkaç başka Batılı sanayileşmiş ülkeden alan UNESCO'nun mali olarak sıkıştırılması gerekiyordu. Uzun bir hikayeyi kısa kesmek için eklenebilir: Bugün Amerika ve bir avuç sanayileşmiş yandaşı UNESCO'nun üyesi. Bağımsız ajans projesi ise yok.

Herman ve Chomsky, yukarıda sözü edilen süzgeçler kavramını, kitabın ilk bölümünde geliştirdikleri "propaganda modeli" içinde kullanıyorlar. Bu modele göre, bir olay haber olarak verilmesi sırasında belirli süzgeçlerden geçmektedir. Dolayısıyla, dinlediğimiz, okuduğumuz ya da izlediğimiz haberleri algılamadan önce bu süzgeçlerden nasıl geçtiklerini düşünerek asıl haberin ne olduğu ve nasıl bir yorumun daha gerçekçi olduğunu belirlememiz gerekiyor.

Süzgeçlerden ilki basın-yayın şirketlerinin boyutları, sahipliği ve kar amaçlı olmaları ile ilgili. Yüzyıl önce Amerika'da hatırı sayılır 25 bin civarında bu tür işletme varken bugün topu topu 24 grup basın-yayın piyasasasının tamamına yakınını ellerinde tutmaktadır. Bu sektörde faaliyet gösteren bir şirket, genellikle, birden çok gazete, dergi, radyo, televizyon istasyonu, dağıtım ağı, stüdyo ve yayınevi sahibidir. Bu şirketlerin arasında uluslararası piyasada askeri-sanayi tekel olarak tanınanlar da var: ITT, General Electric ve Weestinghouse gibi. Ayrıca bu kuruluşların yönetim kurul üyeleri daha başka şirketlerde de benzer kapasitede görev alarak etki alanlarını yaygınlaştırmaktalar. Böylece, sözgelimi, GE'nin işine gelmeyen bir haberin işlenmesi hemen hemen olanaksızlaşmaktadır. Dahası, tekellerin geri kalmış ülkelerdeki faaliyetlerini işleyen bir televizyon programı, doğrudan doğruya ITT'yi hedef almıyor olmasına karşın, genel olarak kapitalist değerleri sarsabileceği nedeniyle, ITT tarafından denetlenen bir televizyon kuruluşunun yayın programından çıkarılmıştır.

İkinci süzgeç, reklamlardır. Reklam gelirleri gazetelerin ve televizyon şirketlerinin hemen hemen tek finans kaynağı olma konumuna gelmişlerdir. İşçi sınıfına hitap etmek üzere yayın hayatına atılmış tüm İngiliz gazeteleri bugün artık yaşamıyor. Burada kasıtlı bir politika aramak da gerekmiyor. Üreticiler, reklamlarını sadece satın alma gücü olan okuyucuları olmakla tanınmış gazetelere vermeyi tercih ediyorlar. Bu durum, sözkonusu gazetelerin maliyetini düşürüp, satış fiatlarını indirmelerine ve daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmalarını sağlıyor. Dolayısıyla, işçi sınıfına hitap eden yayın organlarıyla uğraşmamak gerekiyor.

Üçüncü süzgeç, haber kaynaklarıdır. Bunlar, çoğunlukla, yüksek memurlar, danışmanlar,, "uzmanlar", akademisyen ve olay yaratma konumunda olan yöneticilerdir. 1985 yılında, Amerika'da televizyonda verilen haberlerin dörtte birinden çoğu devlet memurlarının ifadelerinden kaynaklanmaktaydı. Çoğu kez, devlet memuru-

nun görüş belirtmesi bir haber oluşması için yeterli olmaktadır. Türkiye'yi hatırlamamak olası mı? Ayrıca tüm düzen kuruluşlarının bir de haber ve tanıtma birimi vardır; faaliyetlerini duyururlar, çağrılar yaparlar, vs. 1968 yılında Amerikan Hava Kuvvetleri Halkla İlişkiler Birimi 1305 kişi istihdam etmekteydi, örnekler ve veriler arttırılabilir. Tüm bunlar, üretilen bilgi dağıtımı miktarını yukarıya doğru çekmektedir. Fakat bunların ne kadarı gerçekten haber olma özelliği taşırlar?

Dördüncü süzgeç, "baskı grupları" faaliyetleridir. Çeşitli kuruluşlar, tepki duydukları olaylar karşısında ya münferit ya da toplu protesto mektupları, telgrafları, vb kampanyaları düzenleyerek hem basın-yayın organlarını etkilemeye hem de doğrudan haber konusu olabilecek olay yaratmaya çalışırlar. Bu tür kuruluşlar böyle faaliyetleri mali olarak destekleme olanağı bulunan şirketlerden ne kadar bağımsızdırlar?

Son süzgeç, anti-komünizmdir. Amerika'da herhangi bir olayın haber değeri olabilmesi için anti-komünist bir özelliğe sahip olması gerekir. Bu, sadece *sosyalist* ülkelere sataşan üslupla sınırlı kalmaz, ortak yaşam ve paylaşımı küçümsetecek, bu tür konulara istihza ile yaklaşmayı sağlayacak bir yaklaşımı da içerir.

Böyle bir model oluşturduktan sonra yapılacak iş, belli başlı olaylara ilişkin haberleri bu modelden geçirmektir. Haberin veriliş biçimiyle gerçek olacağını düşündüğünüz biçimini birbirine karşı tartmak için, beş süzgeçten nasıl geçip geldiğini ve geride ne kaldığını incelemek yeterlidir. Herman ve Chomsky, bunu Amerikan basın-yayınını El Salvador, Guetemala ve Nicaragua'daki seçimlerini, Ağca'nın Papa suikastini, Vietnam ve Laos ile Kamboçya'daki savaşlarını ele alış biçimlerini gözden geçirerek yapıyorlar.

Sosyalist ülkelerden birinde bir rejim muhalifinin karanlık kalmış ölümünü ele alış biçimi ile Amerikan yanlısı bir geri kalmış ülkedeki rejim muhalifinin öldürülmesini ele alış biçimleri arasındaki çarpıcı fark; ilki için verilen haberlerin, sayıları, kapsadıkları sütun sayıları, sayfalarda ve bültenlerde yerleştirilişleri ve kullanılan toplam sözcük sayıları bakımından ikincisinin yaklaşık 100 katı daha ağır oluşuyla ortaya konuyor.

Ağca olayında, karanlıkta kalan noktaların nasıl peşpeşe senaryolara konu olduğu ve her senaryonun nasıl çok basit bir tutarsızlık nedeniyle sırıttığı ve çöktüğü anlatılıyor. Bir sağcı ve dengesiz militanın Bulgarlar tarafından Sofya'da misafir edilmesi ve Papa'yı öldürerek Türkiye ile NATO'nun arasının açılmasını sağlaması konusunda ikna edilmesi, ince alaylı bir üslupla irdeleniyor.

Daha sayılamayacak kadar çok örnek veriliyor. Model her birinde aksamadan çalışıyor ve kocaman dehşet verici bir gerçek okuyucunun karşısına dikiliyor: Pekala, artık hangi habere inanmak gerekiyor. Aslında yanıt çok zor değil. Elinizde Herman ve Chomsky'nin geliştirdiği kıstaslar varsa, işiniz kolaydır. Haberlerin ardındaki gerçekler birer birer aydınlığa çıkıyorlar.

(*)Pantheon Books, New York,1988.

EKİN BELLETEN 91 KIŞ Sayfa 104-117

EKONOMİ POLİTİK SÖZLÜĞÜ

Yalçın Küçük

OWEN - Büyük Britanya Adası'nda Galler Bölgesinde 1771 yılında, saraç ve aynı zamanda kasabanın posta işlerini üstlenmiş bir babanın oğlu olarak dünyaya gelen Robert Owen, yedi yaşında okuduğu okulda öğretmeninden öğreneceğinin kalmadığına karar vererek öğretmenin yardımcılığını üstlendi. 10 yaşında ise doğduğu Newton kasabasında yapacağının kalmadığını anlayan Owen, ailesini ikna ederek evini bıraktı, Londra'da iş aramaya çıktı. 87 yıllık yaşamının bundan sonraki 77 yılını hep arayarak ve mücadele ederek geçirdi; 20 yaşına gelmeden önce zamanın en modern ve 500 işçi çalıştıran bir fabrikasına yönetici oldu, hem işçilere kendisini sevdirdi ve hem de fabrikanın karını arttırdı. Sosyalizmin kurucuları arasında sayılan ütopyacılar içinde zenginliğe ve dünya ölçüsünde üne yalnızca Robert Owen ulaştı. Aklını ve enerjisini, kapitalizmi reforme etmeye ve böylece daha insani bir yüze kavuşturmaya ayırdığı sürece, prenslerin ve devlet adamlarının ziyareti ve övgüsüyle karşılaştı; ancak, burada durmayarak, özel mülkiyetin olmadığı planlı insan çevreleri önermeye ve yaratmaya kalkınca o yalnız kaldı, hücumlarla karşılaştı ve alay konusu oldu.

Karl Marx ve Frederick Engels, Owen'ı diğer ütopyacılardan ayrı bir yere koydular. Marx, Artık Değer Kuramları'nda, Ricardo iktisadına muhalefet ile ilgili bölümü, "Siyasal iktisadın Ricardo'cu döneminde, anti-tez, komünizm (Owen) ve sosyalizm (Fourier, Saint-Simon, sonuncusu yalnızca başlangıçtadır) de ortaya çıkar" değerlendirmesiyle başlatıyor. (Theories of Surplus Value, C.111, S. 238) Marx, Owen'un ütopyasının komünist olduğunu belirtirken, Engels de Owen'un komünizminin iş temeline, business foundation, dayandığını ve bir tür ticari hesaptan, commercial culculation, çıktığını vurgulamak gereğini duyuyor. Owen'un ütopyası olan Kooperatif Topluluklar için, "gelecek için kesinleşmiş planında, ayrıntıların teknik tasarımı öylesine bir pratik bilgiyle yapılmış ki master planı, cephe ve yan ile kuşbakışı tasarımları, hepsi dahil-toplumsal reformda Owen yöntemi bir kez kabul edilince, ayrıntıların gerçekleştirilmiş düzenlemesine, pratik açıdan söylenecek pek az kalıyor" diye yazıyor. (F. Engels, Socialism: Utopian and Scientific, Selected Wok, s. 408) Ayrıca her ikisi de, yazılarında geçerken değindikleri, Owen'un kişiliğini övmekten geri kalmıyorlar. Engels, harikulade denebilecek, çocuksu basitlikte bir karaktere sahip ve aynı zamanda, insanoğlunun pek az olan doğuştan liderlerinden birisi" olarak nitelediği Owen'u, Marx'ın, 1851 yılında Owen'un sekseninci yaşgününü kutlamak için yapılan ve bin kişinin katıldığı toplantıda görmüş olduğu anlaşılıyor. Marx, buradaki izlenimlerini, 21 Mayıs 1851 tarihli metubunda Engels'e, sabit düşüncelerine karşın, "şakacı ve sevimli bir ihtiyar" olarak aktarıyor.

Robert Owen, Fourier ve Saint-Simon türünden Aydınlanma çağının çocuğudur; Aydınlanma akımının belli çizgilerini net bir biçimde taşıyor: Toplumsal ku-

rumlar, aklın süzgecine dayanabildikleri ölçüde var olabiliyorlar. Owen'da bu çizgi mantıki ucuna kadar uzanıyor; aklının peşine takılmış giden bir gövdeye benziyor. Tarihi, sınıfları, birikimi, katılımı kabul etmiyor; mevcut düzenin bozukluklarını anlatmaya ve yeni düzenin üstünlüklerini göstermeye önem veriyor. Modern bilimin deneyciliğini de mantıki sonuçlarına vardırarak, insanın kendisi değil çevresi tarafından yaratıldığını düşünerek, çevre değiştikçe insanın da değişeceğini bütün sosyal önerilerinin temeli yapıyor.

Sınıfların varlığını ve sınıf kavgasını kabul etmeyen birisi için şu soru ortaya çıkıyor: Mevcut düzenin kötülükleri ile gelecek dünyanın planı kimlere gösterilecek, kimlere anlatılacak? Aklı, rehber kabul eden Owen için, bu sorunun bir tek cevabı var: Aydınlanma çağının bir çocuğu, birimi, sınıfları ve kalıtımın etkisini küçümseyen bir ütopyacı için, fakirlerin ve işçilerin, ne içinde yaşadıkları günlerin kötülüklerini ne de Owen'un geleceğe ait planlarını anlamaları mümkün. Bu nedenle, Owen, diğer ütopyacıların tüm toplumu kurtarma projelerine karşın ve ancak öneriler çağının sonlarına doğru yalnızca işçi sınıfını kurtarmak için öne çıkmasına karşın, hiç- bir zaman bunu, işçilerle beraber yapmayı düşünmüyor. Owen, yaşadığı çağın kendisi türünden aydınlar ve daha geniş bir anlamda orta tabakalar tarafından kurtarılabileceğine inanıyor; çünkü onlar anlayabilecekler. Ancak aydınların ve geniş orta tabakaların yardımıyla yöneticiler ikna edilebilecek. Dolayısıyla Owen, sonunda, diğer ütopyacılardan ayrılmıyor; bir yandan, düşünceleri için uygun bir kamuoyu yaratmaya çalışırken, hep yöneticileri ikna etmeye özen gösteriyor.

Owen, Fransa'ya gittiği zaman kısa zamanda imparator olabilecek prenslerle, Amerika Birleşik Devletleri'ni ziyaret ettiğinde de görevde ya da ayrılmış devlet başkanlarıyla görüşüyor. Ancak yaşamının ileri ve bir ütopyacı olarak kariyerinin sonlarına doğru 1830 yıllarına doğru anlatmaya ve ikna etmeye önem verdiği bütün çevreler Owen'un projelerine sırtını çevirince, Owen işçilere dönmeye ve bütün çabasını işçileri uyandırmaya ayırıyor. Burada da, işçilerin yaptığı pratik eylemlere ve 1830 yıllarında İngiltere'yi etkisi altına alan ve ilk büyük örgütlü işçi hareketi sayılan Chartest Hareketi'ne katılmıyor, uzak duruyor.

Robert Owen'un bütün ütopyacılardan daha çok etkili olması, hepsinden daha çok bir pratisyen yanı olmasından ve radikalizmi ile zenginliğinin aynı yönde artması sonucunda edindiği serveti ve ünü, giderek komünizme kayan ütopyalarını gerçekleştirmek için kullanmasından ileri geliyor. Henüz 19 yaşında 500 işçi çalıştıran Drinkwater tesisinin başına geçmeyi büyük bir cüretle istemesi, patronun kabul etmesi, kısa zamanda edindiği başarı ve anlaşmazlığa düşerek ayrıldığı patrona zarar vermemeye özen göstermesi, Robert'e kısa zamanda ve Büyük Britanya ölçeğinde ün getiriyor. Bir iş gezisi için İskoçya'ya giderken zamanın en büyük zenginlerinden David Dale'in kızıyla tanışıyor; David Dale'i, büyük New Lanark tesislerini, kendisine satmaya ve ayrıca kendisini damatlığa kabul etmeye ikna ediyor. New Lanark'ta uygulamaya koyduğu sistem, Owen'a, dünya ölçüsünde ün sağlıyor; burası, daha sonra çar olacak Arşüdük Nikola dahil zamanın ünlü-ünsüz yeniliğe ve başarıya eğilimli herkesin ziyaret ettiği bir yer oluyor.

Robert Owen, içinde yetiştiği İngiltere'de, ondokuzuncu yüzyılda da bütün şiddetiyle işleyen Fakir Yasaları'na ve bundan kaynaklanan işlik, workhouse, sistemine ve bu sistemin insan onuruna aykırı vahşi işleyişine tepki duyuyor. New Lanark, yönetimini eline alır almaz, ilk önce, daha insancıl bir "işlik" kurmaya çalışıyor. İşliklerde en çok, çocuk işçiler sömürüldüğü için, New Lanark'a işliklerden çocuk işçi almayı, on yaşından küçük çocukları çalıştırmayı yasaklıyor ve bütün İngil-

tere'de 14 saatin üstünde olan çalışma süresini, kuşkusuz büyükler için, 10 saat 30 dakikaya indiriyor. Owen, deneyci yapısının gereği, işçilerini, sarhoş ve sabıkalılardan seçiyor; işçi evlerinin temizliğini denetleyecek ekipler kuruyor. Cezalandırmayı ve ödüllendirmeyi sevmeyen yapısı gereği, fabrikalarda çalışan ve okuma-yazma bilmeyen işçilerin, çalışmalarını ayarlayabilmesi için, yanlarına yavaş ya da hızlı çalıştıklarını gösteren renkli tahtalar koyuyor. Bunun dışında, İngiltere'de ve dünyada ilk kez, ana okulu, New Lanark'ta açılıyor. Önce iki yaşındaki çocuklar ve daha sonra ailelerin isteği üzerine bir yaşındaki işçi çocukları, anne ve babaları işte iken ana okullarında eğitiliyorlar. Owen, oyuna ve dansa önem veriyor; çocuklar evlerine dönmek istemiyor.

Owen sisteminin çalıştığı çabuk ortaya çıkıyor: New Lanark'ta meyhaneler kapanıyor, kavga ve sürtüşme olmuyor ve daha önemlisi tesisler kar getiriyor. Owen, New Lanark tesislerini satın almak için para yatırmaya ikna ettiği sermayedarlarına, temettülerini aksatmadan ödüyor.

Fakat Owen burada durmuyor; aklının izinde yürüyor. Verimliliğin artmasıyla, New Lanark'ta çalışanlarla, elli yıl öncesine göre çok daha fazla insanın iş bulup beslenme olanağı varken, bütün bu başarılara rağmen, sistemini geliştirmeyi, dağıttığı karda buluyor ve buradan özel mülkiyete karşı cephe almaya başlıyor. New Lanark'taki reformlarından sonra, Owen;Yeni Bir Toplum Görüş'üne ulaşıyor ve 1813 yılında bu adla ilk kitabını, A New View of Society, çıkarıyor. Bundan sonra Owen, hızla komünizme kayarken, servetini ve ününü de kaybetmeye başlıyor; önce İngiltere'de, şimdiye kadar kendisine açık olan kapılar, bir bir kapanıyor.

Bütün ütopyacılar ve bu arada Owen da yenilginin ve hayal kırıklığının ürünüdür; Napoleon ablukasının sona ermesinden sonra 1815 yılında İngiltere'nin içine düştüğü ekonomik bunalım, bütün iktisatçıları ve aydınları etkiliyor. Owen, karşılaşılan satış bunalımını, artık gözle görülen sanayi devriminde verimliliğin artmasına karşın bir yandan üretilenin satılamamasını ve diğer yandan da işsizliğin ve dolayısıyla fakirliğin artmasını mevcut sisteme ve bu arada İngiltere'de fakirlerin kullanılmamasına, yeteri kadar iş verilmemesine bağlıyor. Owen bu görüşlerini, Cantenbury Piskoposu'nun başkanlığında kurulan, Committee for teh Relief of the Manufacturing Poor, İmalat Kesimindeki Fakirlere Yardım Komitesi'ne, sunuyor. Fakat ayrıntıyı, proje ve plan yapmayı hiç ihmal etmeyen Owen, komitenin önüne bir de "Plan" ile geliyor. Bu "Plan" önce bu komiteyi, daha sonra havale edildiği Fakir Yasaları üzerinde çalışan özel komisyonu şaşırtıyor; bu özel komisyon, bütün ününe karşın, Owen'u dinlemiyor, atlatıyor. Owen, fakirlerin, şimdiki işliklerde değil, yeni bir plana göre yaratılacak Cooperative Community'lerde Kooperatif Toplumlar olarak örgütlenmesini öneriyor.

Kooperatif adını kullanmakla birlikte Owen'un önerdiği kare biçimindeki köy toplumlarında özel mülkiyet bulunmuyor. Ortaklaşa çalışma ve herkesin köyün ortak deposundan ihtiyacı için istediği ölçüde yararlanma ilkeleri, Owen'un Planı'nın temelini meydana getiriyor. Karenin ortasında komünal mutfak, yemekhane ve benzeri yapılar yer alıyor. Plan'da bu binaların yanında çocuklar için yerler ve bunun dışında konuklar için ayrılan lojmanlar da dahil bütün kullanım alanları ve ailelerin büyüklükleri, çocukların kaç yaşında ailelerinden alınacağı türünden birlikte yaşamın tüm bölümleri titiz bir ayrıntıyla işleniyor. Owen, her köy topluluğunun kaç kişiden olacağını da kararlaştırıyor ayrıca bir fizibilite çalışması yaparak gerekli finansmanı gösteriyor ve bunun Fakir Yasaları'nın gerektirdiği harcamalardan daha fazla olamayacağını ekliyor.

Plan'ının açıklanmasıyla birlikte kendisine sırt çevrilmesi, Owen'u yolundan çevirmiyor. Plan'ını açıklayacak toplantılar yapıyor ve buna zamanın en ünlü iktisatçısı Ricardo'yu çağırıyor. Robert Owen, Plan'ına karşı ilgisizliği, yetkililer üzerinde Robert Malthus'un etkisine bağlayarak hem Malthus'a karşı bir kampanyayı başlatıyor ve hem de dine karşı tutumunu daha da sertleştiriyor. Kampanyasını gazeteler yoluyla da destekliyor; Owen'un henüz tümden erimemiş ünü ve daha önemlisi görüşlerini yazan gazetelerin her sayısından 30 bin kadar alarak dağıtması nedeniyle, bir süre gazetelerde sesini duyurabiliyor. Fakat sonunda Plan'ını hükümetin uygulamayacağını anlamakta gecikmiyor.

Böyle bir durumda Plan'ını gerçekleştirmek Owen'a düşüyor; 1825 yılında, Amerika Birleşik Devletleri'nde Indiana Eyaleti'nde bir tarikata ait bir köyü satın alıyor. Adını, beklenebileceği gibi, New Harmony, Yeni Ahenk'e çevirerek, ortak mülkiyete dayalı Cooperative Community'sini uygulamaya başlıyor. Kısa bir süre başarılı oluyor; 1826 yılında, Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlığının ellibirinci yıldönümü 4 Temmuz gününde, Declaration of Mental Independence'i, Akli Bağımsızlık Bildirgesi'ni ilan ediyor. Başarılarından güven ve coşku duyan Fransız ihtilalcileri türünden, artık kurduğu yeni dünyada, takvimi de bu tarihten başlatıyor ve 1826 yılına Akli Bağımsızlığın İlk Yılı adını veriyor.

Owen, ütopya ile gerçekçiliği, hiçbir zaman birbirinden ayırmıyor: New Harmony'de yaşayanlara tek tip elbise çizerken, başında bulunmadığı sürece bu projesinin de sonunun geldiğini anlamakta gecikmiyor. İngiltere'ye dönünce artık yalnızca işçileri ikna edebileceğini düşünüyor. 1830 yıllarına doğru ve bundan sonra Owen'un tek muhatabı işçiler oluyor. Owen, 1830 yılında, emek-değer kuramını pratiğe geçirmeyi deniyor; Labor Exchanges, Emek Piyasaları'nı kuruyor. Buna göre, Robert Owen'un kurduğu piyasalarda değişim yalnızca mallar içindeki işgücü miktarı ve saat cinsinden hesaplanarak yapılıyor. Önce Londra, daha sonra Liverpool ve Birmingham'da kurulan ve Owen'un emekçiler arasında yaratmış olduğu güvenden destek alan bu projede bir süre başarıyla çalıştıktan sonra, Emek Piyasaları'na kaliteli mal gelmediği gerekçesiyle dağılıyor.

Fakat Owen'un işçileri ikna etmek için, yöneticilere ayırdığı kadar zaman ayırmadığı anlaşılıyor. Bunda, M. Beer'in şu değerlendirmesi etkin olmalıdır: "Emekçi kütleler içindeki tüm propaganda çabalarına karşın bir demokrat değildi. Hep onlarla beraberdi, hiçbir zaman onların bir parçası olmadı. Emekçilerin, kendisini feda eden babası ve öğretmeni, son sözü söyleyen danışmanı veya lideri olabilirdi, fakat hiçbir zaman primus inter pares, eşitler arasında birinci olamazdı." (M.Beer, A History of British Socialism, C.1, London, 1919-1953, S. 162) 1834 yılında tüm kütle hareketlerinden çekildi. Ölümünden bir yıl önce, 1857 yılında, Oto-Biyografisi'ni yayımladı.

Ana okullarından başka kooperatif hareketinin de kurucusu olarak biliniyor. Bunun dışında "sosyalist" sözcüğünün bugünkü anlamda kullanılması, Owen'a bağlıdır; Fransızların, bu sözcüğün ilk kez 1830 yıllarında Pierre Leroux tarafından kullanıldığını ileri sürmelerine karşın, ilk kullanılışının Owencu Cooperative-Magazin'in Kasım 1827 sayısında ve bir dipnotta olduğu kesindir.

Owen'un dört oğlu da Amerikan yurttaşı oldular. En büyük oğlu, 1844-47 yıllarında Kongre üyeliği yaptı ve 1971 yılında doların devalüasyonu kararlarının alındığı Smithsonian Institution'un kurulması için yasa çıkmasına önayak olmasının yanında, ücretsiz okullar ya da boşanmanın kolaylaşması yönünde de çalıştı.

(Bkz : Fakir Yasaları, İşlik, Saint-Simon, Ütopya, Sosyalizm)

İŞLİK - Feodal düzenin çözülmeye başlamasıyla birlikte kırlardan sökülüp bucak ve kazalara akın eden aylak ve işsizlere yardım düşüncesi, imalat eyleminin filiz verdiği dönemde işsizliğin cürüm olduğu inancına dönüşünce, işlik'ler ortaya çıkmaya başladı. Önce sakat ve yaşlılara barınak sağlama işlevlerini üstlenen işlikler, giderek "serseri" olarak adlandırılan işsizlerin kapatıldığı ve zorunlu olarak çalıştırıldığı yerler oldular; Anglo-American kullanımında "ıslahhane" ile eş anlam kazandılar. Gerçekten bugün bile Amerika Birleşik Devletleri'nde işlik karşılığı work-house, house of correction anlamına da geliyor.

İşlikler, Fakir Yasası sisteminin uygulama araçlarından birisi ve en önemlisidir.Kaza yönetimlerinin kendi olanaklarıyla işlik kurmaları, 1723 yılında çıkarılan bir yasa ile yeni bir aşamaya girdi; bu yıla kadar çeşitli kentler, işlik kurabilmek için Parlamento'dan özel yasa çıkarmaya çalıştılar. 1723 yılına ait yasa, işlik kurmayı genelleştirdi ve kentlere yetki verdi.

Fakir Yasası sistemi içinde işlik kurma genelleştirilince, fakir yardımı, işliklere girmeyi kabul edenlerle sınırlandı ve yardım alabilmesi için fakirin "workhouse test" adı verilen işliğe girmeyi kabul ettiğini gösteren bir belgeyi imzalaması zorunlu oldu.

İşliklerdeki koşullar için, C.Hill'in, "Serseriler zindanı işliklere tercih ediyorlardı" değerlendirmesi bir bilgi verebiliyor. (C.Hill, Reformation to Industrial Revolution, Palican, 1969, S. 58) İşliklerdeki yaşam koşullarına dayanamayarak kaçmak, günlük işlerdendir; Sulh Hakimleri, kaçan fakirleri yakalamak, görevi ve yakaladıklarına (S) damgasını vurdurarak esir statüsüne indirmek ya da zindana göndermek haklarına sahip bulunuyordu. Zindanda kırbaçlanıp kırbaçlanmayacağı tümüyle Sulh Hakimi'nin takdirine giriyor.

İşliklerin birer ekonomik işletme olarak çalıştırılmak istenmesine karşılık, emekçilerin ölümü duyarcasına çalıştırılmalarıyla birilikte, pek büyük çoğunluğu iflastan kurtulamadı. Bunda bu vahşet düzeninin uygulayıcılarının aynı zamanda kendi çıkarlarını düşünerek ham maddeyi çok pahalı satın alıp, mamülü çok ucuz satmaları en önemli rolü oynuyor. Bunu önlemek için kent yetkililerinin işlikleri mukavele ile müteahhitlere vermeleri, fakirlerin daha büyük bir vahşet ile çalıştırılmaları sonucunu doğuruyor.

İşliklerdeki yaşam koşulunun bağımsız işçinin sağlayabileceğinden daha kötü olması, bir yasa hükmüdür; bununla işsizlerin işlikleri tercih etmelerinin önlenmesi planlanıyor. Fakat bu plan, işliklerdeki yaşam koşullarının acımasızlığıyla somutlaşınca, işsizler, işliklere mahkum olmamak için, çok düşük ücretlere razı oluyorlar.

İşliklerdeki yaşam koşulları zaman içinde sürekli kampanyaların konusu oldu. Bunlar sonuç verdi: İlk kez 1891 yılında işliklere kitap ve oyuncak kabul edildi. 1892 yılında işliklere tütün ve enfiyenin girmesine izin verildi. 1893 yılında, kadınların günde bir kez ve öğleden sonra çay yapmaları için çay almaları imkan dahiline girdi. 1897 yılında çok hasta fakirlerin işlikten çıkarılarak tedavileri, bir hak sayıldı.

Fakir Yasası sisteminin belkemiğini oluşturan ve fabrika sisteminin esir kampları sayılabilecek olan işlikler, işçilerin Bastille'leri, Fakir Yasası sistemiyle birlikte bir sistem olmaktan çıkarıldı.

(Bkz. Fakir Yasaları)

FAKİR YASALARI - Ortaçağ'ın ekonomik ve toplumsal düzeninin bozulmasıyla feodal malikanelerden sökülüp gelen serseri, aylak ya da fakir olarak adlandırılan yığınların, gelişmeye başlayan kent yaşamına uyumlarını düzenleyen çok çeşitli yasaları anlatıyor. Batı Avrupa'da, onaltıncı ve onyedinci yüzyılları içine alan manüfaktür aşamasında birçok ülkede görülmekle birlikte, en yoğun ve ayrıntılı uygulamanın geliştiği İngiltere de Poor Laws, modern proletaryanın babaları olan bu fakirleri, fabrika sisteminin iş disiplini, itaat ve çalışma saatleriyle ritmine hazırlamakta en önde gelen tarihsel işlevi üstleniyor.

Çitleme, enclosure, koyun hayvancılığının gelişimi, feodalitenin zayıflaması ve kırlardaki iş alanının daralması ile birlikte gelişti. Feodal düzenden kopanlar, loncaların çekirdeğini oluşturduğu kentlerde, aylak, serseri, dilenci, hırsız ve tek sözcükle işsiz olarak dolaşmaya başladılar. Kır kesiminde feodal lordun üstlendiği fukaranın doyurulması sorumluluğu, kentlerde, klise ve dinsel kuruluşların üstesinden gelebileceği boyutları aşınca önce loncalar daha sonra bucak ya da kaza yönetimi ve giderek çıkarılan yasalarla merkezi devletin yönetim ve gözetiminde, her yerleşim biriminde mevcut hanelere salınan vergilerle karşılandı. Kapitalizmin gelişmesiyle birlikte, bir yandan fakirliğin bir talihsizlik değil bir cürüm olduğu inancı ve diğer yandan da fakir yardımından yararlananları çalıştırma düşüncesi gelişti. Böylece Fakir Yasaları, Sanayi Devrimi öncesi ve sonrasında insanlığın tanıdığı en acımasız çalışma koşullarını doğurdu, manüfaktür sürecinde esaret koşullarını canlandırdı, kırsal kesimde insanoğlunun bilmediği düzenli ve kapalı yerde uzun süre çalışma disiplinini, kan dökmekte en küçük bir sakınca görmeden öğretti; bu nedenle Kanlı Yasalar olarak da adlandırıldı.

Fakir Yasaları çerçevesinde iki tür yardım almak söz- konusudur; ya açık, outdoor, ya da kapalı, indoor, yardım alınabiliyor. Açık yardımda fakirin yendine ait bir evi veya yeri olabiliyor; kentte gezebiliyor. Kapalı yardımda, fakir, ilk yasalarda work-house veya house of industry denilen işliklerde çalışmaya mecbur ediliyor. İster açık isterse kapalı yardım alsın fakir, bir kentten diğerine gitme özgürlüğü ve işini beğenmeme, bırakma, işten ayrılma özgürlüğü bulunmuyor.

Fakir Yasaları'na göre yardım alanlar, giysilerinin, görünen bir yerine (P)harfini işlemek zorundalar; İngilizce "pension", pansiyon, sözcüğünün baş harfini anlatıyor, belli bir düzenlilikle karşılıksız ödeme anlamına geliyor. Kendisine verilen işten onbeş gün kaçanın alnına (S), İngilizce "slave" sözcüğünün baş harfi, dağlanıyor; "esir" sayılıyor. Üç gün tembellik edenin göğsüne (V) harfi dağlanıyor; İngilizce "vagabond", "serseri" anlamına geliyor, bu damgayı yedikten sonra doğum yerine, geldiği yere nakledildiyor. Ayrıca damgalama işareti olarak (R) harfinin kullanılmasına da yasalar izin veriyor; İngilizce "rogue", hırsız, sözcüğünün baş harfinden geliyor.

Fakir Yasaları'nın ilkinin ne zaman çıkarıldığı tartışmalıdır; 1601 yılında Elizabeth zamanında çıkarılan Fakir Yasası, Old Poor Law, Eski Fakir Yasası olarak biliniyor ve anılıyor. Aslında 1601 tarihli yasa, önceki uygulamaları biraraya getirip bir kodifikasyonu ve bu anlamda sistemleştirmeyi gerçekleştiriyor. Bu yasa, yine Elizabet zamanına ait Zanaatkarlar Tüzüğü'nü, Statute of Artificers, ve 1531 yılında çıkarılmış olan dilenciliği bölgelere ayıran bir yargıçtan alınacak ruhsata bağlayan yasaların içeriklerini biraraya getirmek ve kapsamını genişletmeyi amaçlıyor. Zanaatkarlar Tüzüğü, zanaatkarların ve 1601 tarihli Fakir Yasası, tüm fakirlerin göç etmesini yasaklıyor.

Karl Marx, İngiliz yasalarında "serseri" sözcüğünün ilk kez 1376 ve "fakir" söz-

cüğünün de 1388 yılında geçtiğini kaydediyor.(Karl Marx, Grundrisse, s.737) 1662 yılında çıkarılan Fakir Yasası, kentler arası göçü çok daha katı bir disipline sokuyor ve bu nedenle Yerleşme Yasası, Settlement Act, olarak biliniyor. Bu yasaya göre bir bucak veya kazaya gelen bir fakir, teknik sözcükle "serseri", 40 gün içinde yıllık kirası 10 Sterlingten az olmayan bir yer kiraladığını ya da Fakir Yardımı Fonuna yük olmayacağını kanıtlayamazsa, bucak veya kazadan çıkarılıyor. Yasanın saptadığı yıllık kira, o dönemde fakir bir yana, bir zanaatkarın bile gücünü aşıyor.

Manüfaktür aşamasında, onaltıncı ve onyedinci yüzyılda, İngiliz bucak veya kazaları için sorun, kırlardan sökülüp gelen yığınların girişini sınırlamak olarak çıkıyor; daha sonraki yıllarda ise, kapitalizmin gelişmesi ve artan işgücü ihtiyacıyla birlikte, gelenlerin tutulmasına dönüşüyor. Ancak bucaklara akan çok sayıda fakirin bir sorun sayıldığı dönemde bile İngiliz siyasal iktişadının kurucusu William Petty, 1667 yılında yayımlanan, "A Treatise of Taxes and Contributions" başlıklı çalışmasında, işsiz fakirlere, her türlü olanak kullanılarak, "ithal malları harcamadan" iş yaratılmasını, bunların köprü ve kanal yapımında çalıştırılmalarını savunuyor. İngiliz merkantilizminin az, ancak has temsilcilerinden Petty, henüz onyedinci yüzyılın içinde, fakirlere yol ve kanal yapımı türünden iş alanları açarak, "bunların kafalarını disiplin ve itaata, vücudlarını, ihtiyaç olduğunda daha karlı işlerin gerektireceği sabıra alıştırmanın" çok önemli olduğuna işaret ediyor.

Modern proletarya henüz doğmadan, fabrika yaşamını tanımadan önce, babalarına uygulanan Fakir Yasaları sistemiyle, doğmakta olan kapitalizmin fabrika disiplinine hazırlanıyor ve alıştırılıyor. En katı pratiğini, burjuvazinin çocukluk dönemi olan modern devletin doğuş yüz yıllarında ortaya çıkaran Fakir Yasaları ile, köylerden kopup gelen aylaklar, serseriler, fakirler, işsizler ve tarih içinde potansiyel işçiler, feodalitedeki yaşam koşullarından kötü, feodal düzendeki özgürlüklerine bile sahip olamadan bir ehlileştirilme sürecinden geçiriliyorlar.

Adam Smith, Fakir Yasaları'nı bu çerçeve içinde görmüyor ve ele almıyor. Smith, Fakir Yasaları'nı, emeğin özgürce yer değiştirmesinin sınırlandırılmasıyla sınırlı tutuyor ve lonca sistemi içinde emekçinin göç özgürlüğüne getirilen sınırlamanın daha geniş alanlara kaydırılması olarak değerlendiriyor. Birincisinin Avrupa'da yaygın olduğunu belirterek ancak Fakir Yasaları ile yapılanlar için "Benim bilgime göre İngiltere'ye özgüdür" diyor. (Adam Smith, The Weath of Nations, C.I, s. 151) Bir bucak ya da kazada kalabilmek için gerekli koşulları sağlamak için verilen kırk günlük sürenin "kaza yöneticilerince hep suistimal edildiğini" de kaydeden Adam Smith'in Fakir Yasaları'nın yalnızca İngiltere'de geçerli olduğu bilgisi, diğer ülkelerin gerçeklerine uymuyor.

İngiltere'nin sömürgesi Kuzey Amerika'ya İngiliz Fakir Yasaları sistemi olduğu türden aktarılıyor ve bağımsızlıktan sonra da uygulaması sürdürülüyor. Fransa'da ise, hemen İngiltere ile aynı dönemde, kilise ve yerel yönetimlerin sadaka türünden yardımlarının kentleri doldurmaya başlayan aylaklara yetmemesi üzerine, Fakir Yasaları sistemine ihtiyaç beliriyor. Bir yandan klisenin yükünü üstlenmek ve diğer yandan da işsizliği bir cürüm sayma eğilimleri Fransa'da kendisini belli ediyor; Kardinal Richelieu, çeşitli yazılarında tembel fakirlerin bayındırlık işlerinde çalıştırılmalarını açıkça öneriyor. Fakirlerle ilgilenmenin devlet sorumluluğuna dönüşmesi, Büyük Fransız Devriminden sonra 1793 Anayasası'nda, "kamusal yardımlar kutsal bir borçtur", Les Secuors publics sontune dette sacree, maddesiyle ifadesini buluyor.

Adam Smith, Fakir Yasaları'na kendi ortodoksluğu içinde bakıyor ve insani de-

ğerlere ters düşen yanını ihmal ederek laissez-faire laissez passez ilkesine aykırı düşen yönlerini eleştiriyor. Ancak kapitalizmin Sanayi Devrimini geride bırakmasından ve manüfaktür aşamasındaki iş yerinde emekçinin egemenliği döneminin yerini sermayenin baskınlığına terk etmesiyle birlikte, Fakir Yasaları sistemi çok çeşitli cephelerden eleştirilere uğruyor. Ondokuzuncu yüzyılın başındaki orta sınıfların radikal hareketiyle, zaman zaman bunlarla aynı nehirde kürek çeken Ricardo ile tilmizleri de Fakir Yasaları'na cephe alıyorlar. David Ricardo Fakir Yasaları'nın, amacına ters işleyen bir mekanizma olduğunu, "fakirlerin durumunu düzeltmek yerine hem fakirin hem de zenginin durumunu kötüleştireceğini; fakiri zengin yapmak yerine zengini fakir yapacağını" yazıyor. (David Ricardo, Principles of Political Economy and Taxation, s. 126) Ricardo, bu çözümlemesine, Malthus'un nüfus tezlerini kabul ederek fakirlerin hızla çoğalacağını ve bu nedenle tüm kamu fonlarının fakirlere yardım için kullanılarak akümülasyona fon kalmayacağı görüşünü dayanak yapıyor.

Siyasal iktisatta üstün soyutlama yeteneğiyle övülen Ricardo böylece, nicel ve nitel arasındaki diyalektik bağlantıyı sezemeyerek, bilimde yalnızca yönü görmenin yetmediğini, aynı zamanda niceliğin ne zaman nitel ağırlık kazanacağını da tartma yeteneğini bulunması gerektiğini göstermiş oluyor. Akümülasyon için fonlar bitmemekle birlikte sert muhalefet karşısında Fakir Yasaları sistemi, 1834 yılında değiştiriliyor ve Yeni Fakir Yasaları ortaya çıkıyor. 1834 Fakir Yasası ile, sorumluluk çok büyük ölçüde merkezileştiriliyor, yaşlı ve hastalar dışında, açıkta yardım kaldırılarak, Fakir Yasaları sistemi, işliklerde çalışma ile özdeşleşiyor.

Yeni Fakir Yasaları sisteminde işliklerdeki çalışma ve yaşam koşullarının, bağımsız işçinin koşullarından daha iyi olmaması, çok katı bir kural olarak kabul ediliyor ve uygulanıyor; böylece işçilerin, işlikleri tercih etmelerinin önlenmesi planlanıyor. Ancak bu ilke, işliklere gitmemek için en düşük ücretleri kabul etmeleri için, işçilerin zorlanmasından başka bir sonuç doğurmuyor.

Karl Marx, Capital'de, Fakir Yasaları için bir bölüm ayırıyor ve bölüm başlığını da "Kanlı Yasalar" olarak koyuyor. Bunların önce köylerinden koparılarak işsiz serseri durumuna düşürüldüklerini ve sonra da, tüm Batı Avrupa'da serseriliğe karşı kanlı yasalar çıkarıldığını yazıyor. Hollanda ve Fransa'daki bu tür yasalara örnekler veren Marx, "onaltıncı Louis'nin saltanatının başında bile" 16-60 yaşları arasında sağlıklı ve fakat bir işi olmayan kimselerin küreğe yollandığını kaydediyor. (K.Marx, Capital, C.I, s. 736) Marx, İngiltere'de Fakir Yasaları sisteminin uygulanmasında geniş yetkilere sahip olan Sulh Hakimleri'nin, Justice of Peace, sermayenin ajanları olarak çalıştığını belirtiyor.

İşliklerdeki yaşam koşullarıyla ilgili olarak patlak veren skandallar, Sulh Hakimleri'nin mevcut yasaları uygulamada sınır tanımaz insafsızlıklarının sayısız örnekleri, Fakir Yasaları sistemine karşı artan bir kampanyaya neden oldu. 1909 yılında eylemci ve yazar Beatrice Webb, Fakir Yasasını Ortadan Kaldırmak İçin Ulusal Komite'yi ve Lord George Maliton da, Fakir Yasası'nı Reform İçin Ulusal Birlik'i kurdular. Sonunda ve 1930 yılında çıkarılan bir yasa ile Fakir Yasaları ortadan kaldırıldı; sosyal yardımlar sağlık bakanlığının yetki ve denetimine verildi.

Osmanlı toplum düzeninde bir tür fakirler bulunmakla birlikte Fakir Yasaları ortaya çıkamadı. Onaltınyı yüz- yıldan sonra yeni toprakların katılmasının önemini yitirmesi Osmanlı düzeninin sarsılmasına ve bu sarsılmanın öncelikle tarım kesiminde yaşanmasına yol açtı. Yöneticilerin azalma eğilimi gösteren gelirlerini, de facto tarım vergilerini arttırarak karşılamaya çalışmaları, tarım kesiminde, Osmanlı

incelemelerinde "çiftbozan" olarak adlandırılan sürecin doğmasına neden oldu. Tarım kesiminden bir nüfus sökülmesi ve bunların kentlere yığılması gözlendi.

Köyden gelen gençler medreseleri doldurdular ve bir bölümü de medreselere gitmeyerek kent aylaklarını yarattılar. Birincisine "suhtevat" ve ikincisine de "levendat" denilen bu aylaklar kütlesi, giderek, aynı işlevde birleştiler: Kentlerde düzeni zorlayıcı, hırsızlık, yol kesme ve kabadayılık türünden eylemleri yarattılar.

Onaltıncı yüzyılın sonlarından itibaren kente gelen köy delikanlılarının, levent ve üniversite öğrencilerinin, suhte, gittikleri ilk kahveler görülmeye başlandı. Batı Avrupa'da işliklere yol açan köyden sökülerek serserilik yolunu tutan akım, Türkiye'de kahvehaneleri yarattı.

(Bkz. Sulh Hakimi)

SULH HAKİMİ - Siyasal iktisatta Sulh Hakimi, Justice of Peace, Fakir Yasası sisteminin en önde ve en yetkili uygulayıcısı olarak ortaya çıkıyor. Ortaçağ'dan sonra varolan, hukuk eğitimi görmesi gerekmeyen Sulh Hakimi, yargı yetkisinin yanında yönetimsel görevleri de üstleniyor.

Eli Heckscher, "Sulh hakimleri tüm sanayi hukukunun ajanlarıydı" diyor. (E.F. Heckscher, Mercantilism, C.I. London, 1955, s. 246) Yargı içi ve dışı yetkileri ve belli bir maaş yerine aldıkları resmi harca ekledikleri rüşvet ile Türk sistemindeki kadı'ları hatırlatan sulh hakimleri, Ortaçağ'ın lonca yöneticilerinin işlevlerini devralmış görünüyorlar. Ancak lonca yöneticilerinin yetki alanları kentleri kapsarken, manüfaktür aşamasıyla birlikte endüstriyel rolü artan sulh hakimlerinin tarım emekçilerinin ücretleri üzerinde söz hakkı bulunuyor.

Fakir Yasaları üzerinde yazanların tümü, sulh hakimlerinin görevlerini kötüye kullanmış olduklarında birleşiyorlar. Fakirlerin nezaretçi ve gardiyanlarını atama, belirlenmiş yerden kaçan fakirin yakalanması, görevlerini kötüye kullanan fakire verilecek ceza, belirlenmiş yerden kaçan fakirin yakalanması, zindanda kırbaçlanıp kırbaçlanmayacağı, çalışma ve yaşam koşullarıyla ilgili şikayet ile anlaşmazlıkları karara bağlamak tümüyle sulh hakimlerinin takdiri içinde olunca, tarihin tanıdığı en uzun ömürlü ve acımasız insafsızlıkları içeren Fakir Yasaları'nın uygulayıcılarının görevlerini nasıl yaptıkları üzerinde bir tartışma gerekli olmuyor.

(Bkz. Fakir Yasaları)

SAINT-SIMON - "Karlmanj'ın soyundan geliyorum, babam Saint-Simon Kontu'ydu, Saint-Simon Dükü'nün yakın akrabasıyım" diyen Claude Henri de Rouvroy, 1760 yılında Paris'te doğduktan sonra 13 yaşında Şato'sunda kutsal kitapları reddetti, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda İngilizlere karşı savaştı, coşkuyla karşıladığı Fransız İhtilalinde asalet ünvanını ve mülkiyetini reddetiğini açıkladı. Çocukken oda hizmetçisine, kendisini, " Efendimiz, kalkınız, büyük işler sizi bekliyor" sözleriyle uyandırmasını emreden Clauda Henri, 1805 yılından sonra bir süre, eski hizmetçilerinden birisinin kendisini evine almasıyla açlıktan ölmekten kurtuldu. 1791 yılında Fransız İhtilalinin coşkusunun ve mülkiyeti reddedişini çabukça unutarak, Baron Redern ile birlikte emlak spekülasyonuna başladı, çok büyük paralar kazandı. 1794 yılında, Terör Saltanatı sırasında giyotine gönderilmekten, gerici Thermidör darbesiyle kurtuldu; 1823 yılında ise yalnızca ekmek ve su ile yaşamının, ısınmak için yakıt ve yazmak için de mum bulamamanın acısına dayanamayarak intihara teşebbüs etti, bir gözünü kaybederek ölümden döndü. 1825 yılında Le

Nouveau Christianisme'ı yayımladıktan birkaç hafta sonra öldü.

Yaşamak, bir insanın düşüncelerinin gelişmesi ise ve yaşamak, etkilemekse, Saint-Simon, en çok öldükten sonra yaşadı. 1830 sonrası kuşakta ve Fransa'da önde gelen politikacı, tarihçi, bilim adamı, müzikçi ve diğerlerinde bir parça Saint- Simon vardı; ancak ödükten sonra canlılığını sürdürmesi asıl tilmizleri Saint Armand Bazard ve Barthele Enfantin aracılığıyla oldu. Tilmizleri, yayımladıkları Doctrine de Saint-Simon: Exposition başlığıyla temel çalışmalarında ve Le Producteur dergisiyle, Saint-Simon'un düşüncelerinden hareketle ve ustalarının adını kullanarak bir sosyalizm kurmaya çalıştılar.

Fakat K.Marx'ın, "gerçekte Saint-Simon'un yalnızca son çalışmasında, Le Nouveau Christianisme, doğrudan işçi sınıfı için konuşur ve onların kurtuluşunun çabalarının amacı olduğunu açıklar"(Capital, C.III, s.605) diyerek diğer çalışmalarından ayırdığı "Yeni Hristiyanlık kitabınında etkisiyle, tilmizleri, saint-simonizme bir din olarak görmekten kaçınmadılar ve tam bir tarikat türünden hareket ettiler. Toplu olarak ayrı çevrelerde yaşamaya ve arkadan düğmeli yelekler giymeye özen gösterdiler: İşçi sınıfının çoğalmasıyla birlikte sosyalist kuramının gelişmesiyle de, tarikat içi kavgalar arasında parçalanarak, etkisizleştiler.

Saint-Simon'un kendisi ise işçi sınıfına hiç güvenmedi. Bunda kendisini giyotine yaklaştıran Terör Saltanatı'nın mülksüzlere dayandığını bilmesinden rolü var; ancak, işçilerin yönetimine güvenmeyişini, Jacobin yönetimi sırasında ekonomik düzende kıtlıkların başgöstermesiyle açıkladı. Bunun yanında, emlak spekülasyonunda birlikte milyonlar kazandığı Baron Redern'in, bütün işin kendi adına tescil edilmiş olduğunu gerekçe göstererek, Saint-Simon'u ortaklıktan atarak yoksulluğu mahkum etmesinin de Saint-Simon'un düşüncelerini etkilemiş olması kabul etmek gerekiyor. Macerayı, sürekli riski ve eylemi seven bir tür eylemsel kumarbaz olan Saint-Simon, bütün yaşamı boyunca emlak sahiplerine karşı tutumundan vazgeçmedi.

İktisada bir katkısı olmadı; bütün katkısı özel mülkiyeti reddetmesinden kaynaklandı. Büyük Fransız İhtilalinin bu çalışmayı kustayan oğlu, daha 1802 tarihli bir mektubunda Fransız İhtilali'ni asiller, burjuvazi ve mülksüzler arasında bir sınıf kavgası olarak görmesine karşın, Engels bunu "çok doğurgan buluş"(F.Engels, Anti-Dühring, s.307) olarak niteliyor, geliştirdiği modelini iki taraf temeline dayandırdı. Saint-Simon, endüstriyelizm adı verilen görüşlerini açıklığa kavuşturduğu soru cevaplı "Parabole de Saint-Simon" adını taşıyan kitabında toprak sahipleriyle diğer tüm rantiyeleri, üretimin ve yönetimin dışında tuttu.

Saint-Simon'un sistemi, üretimi temel alan ve Fransa'yı bir büyük manüfaktür olarak düzenlemekten ibarettir. Manüfaktür, içinde imalat yapılan büyük atölye ya da fabrikalar, Fransız geleneğinden ve Colbert zamanında doruğuna ulaşan merkantilist uygulamalar döneminden biliniyor; Saint-Simon'un yeniliği tüm ülke yönetimini, manüfaktür tabanına oturtmayı önermek oluyor. Bu sistemle, Saint-Simon'a göre, politika yerine üretim bilimi la sicence de la production demek olan pozitif bilime, science positive, bırakıyor. Daha açık bir deyişle, Saint-Simon ülkenin tüm yönetimini tüccar, sanayici, ve tarımcıdan oluşan bir meclise bırakayı öneriyor.

On dokuzuncu yüz yılın başında yaşamış önde gelen ütopyacılardan sayılan Saint-Simon'un sistem dışına çıkardığı rantiyelerden sonra geriye bir tek temel kalıyor: Travailleur. Türkçesiyle çalışanlar demek olan travailleur, fizyokratların sistemindeki cultiveur türünden kendi içinde ayrışmıyor ve tıpkı kültivatörün toprağı

işleyen ile işlemeden toprağa sahip olanınıda kapsaması gibi tüccarı, sanayiciyi, ta rımcıları ve kuşkusuz işçileri içine alıyor.

Ütopyacı, çıkar çelişkilerinin akıllı yöntemlerle çözülebileceğine inanan kimsedir, Saint-Simon, manüfaktür kurulduktan sonra ilk önemli işin, üretim yönteminin saptanmasıyla birlikte "combiner les interets des entrepreneurs avec ceux des ouvriers d'une part, et de l'autre avec ceux de consommateurs",yüklenicilerle işçilerin ve tüketicilerin çıkarlarını birleştirmek olduğunu yazıyor. Önerdiği pozitif bilimi kullanan ve bilim adamı, sanatçı, mühendislerden oluşan meclisin hazırladığı tasarıları inceleyip karara bağlayan tüccar, sanayici ve tarımcılardan meydana gelen meclisin, bu önemli işlerin kolaylıkla üstesinden geleceğine inanıyor.

Kar ile ücreti bir sepete, rant ile faizi diğer sepete koyan Saint-Simon sisteminde bankalar, üretimin gerektirdiği kredileri serbestce sağlamakla yükümlü tutuluyor. Aynı biçimde, saint-simonizmde, planlama sözcüğü kullanılmamakla birlikte, işçilerin hangisinin nerede çalışacağının da belirlenmesi yer alıyor.

Claude Henri de Saint-Simon'un, 1803 yılında yayımladığı "Lettres d'un habitant de Geneve a'Ses Contemporains'den sonra ikinci çalışması, kendisini evine alarak açlıktan kurtaran eski oda hizmetçisinin parasıyla 1808 yılında yayımlamış olduğu "İntroduction aux Travaux Scientifques du XIX-e Siecle" oluyor. Burada, onsekizinci yüzyılın her alandaki bilimsel çalışmalarını, okuyucuları için özetliyor.

Engels, Saint-Simon için, Hegel ile birlikte zamanının en ansiklopedik bilgisine sahip kimsedir, diye yazıyor. Saint-Simon'un bilim merakı, toplumsal reform merakından önce başlıyor. Bununla birlikte, science positive'i, positive bilimi geliştiremeden yaşamı sona eriyor.

Saint-Simon'un en ünlü öğrencileri ve bir ara yardımcılığını yapanlar arasında August Comte var: Saint-Simon'un eksik bıraktığını tamamlıyor ve positivizmi geliştiriyor. Böylece Saint-Simon, özel mülkiyeti reddeden ve planlayan görüşleriyle, bir yandan, sosyalizmin kurucuları arasında sayılırken, diğer yandan da çok daha olarak, materyalist dünya görüşüne karşıt bir tez olarak geliştirilmiş olan pozitivizmin de kurucuları arasına girmiş oluyor.

(Bkz:Fourier, Owen, Ütopya)

FOURIER

François-Maris-Charles Fourier 1772 yılında Basançon'da kumaş taciri bir baba ile zengin tüccar bir aileden gelen bir annenin çocuğu olarak dünyaya geldi: Yazdıkları ve yaşadıklarıyla, asıl Fransız İhtilalini doğuran on- sekizinci yüzyıl filozoflarının çocuğu olduğunu gösterdi, yine de Fransız İhtilalinden duyulan hayal kırıklığı ile buna karşı tepkiyi dile getirdi. Düzenli ve titiz yaşamında pratik başarı olarak bir tüccar katibi olmayı aşamadı, hep sevimli bir insan oldu, kendine güvendi, güvenini kurduğu hayal dünyasında denedi, insanlığa, zengin bir ütopya kataloğu bırakarak kendinden sonraki tüm sosyalizm akımını etkileyerek, 1837 yılında, barış içinde, Paris'te öldü. Saint-Simon ve Owen ile birlikte sosyalizmin gelişmesine katkıda bulunan üç büyük ütopyacıdan birisi sayıldı. Ayrıca Engels, Fourier'yi, kesinlikle tüm çağların en büyük mizahçılarından biri olarak adlandırdı.

Lyons, 1793 yılında cumhuriyet'e karşı durunca, Charles Fourier de bunlar arasında karşı devrimci bir savaşta yer aldı, darağacından kurtuldu, hapis yattı; daha sonra Cumhuriyet Ordusu'na kaydolarak devrimin yayılmasında yer aldı. Fourier, tarihin periodizasyonunu ilk kez açıklıkla formüle etti, insanlığın çeşitli tarih aşa-

malarından geçtikten sonra mutluluğun doruğunu veren bir dönem yaşayacağını ve bunu çöküşün izleyeceğini ileri sürdü. Böylece Karl Marx dahil, insanlığın gelişimini dönemlere ayıran çözümlemecileri önceledi. Kadınların özgürlüğünün ve bu arada cinsel özgürlüğünün inatçı bir savunucusu oldu; kadının kurtuluşunun toplumun genel olarak kurtuluşunun bir ölçüsü olduğu ilkesini ilk kez Fourier ileri sürdü. Bu ilkeye karşın, tüm araştırıcılar, Fourier'in somut yaşamında hiçbir kadın izi bulamadılar; bunu ya gel-geç ilişkileri yaşamasına ya da cinsel iktidarsız olmasına bağladılar.(N.V.Riasonovsky,The Teaching of Charles Fourier, University of California Press,1969,s.15)Engels, Eduard Berstein'e yazdığı bir mektupta, çalışma hakkının ilk önce Fourier tarafından ileri sürüldüğü, "the right to work was first advanced by Fourier" belirtti(K.Marx-F.Engels, Selected Correspondence s.352); Fourier ise ütopyalarını geliştirmek için tüm zamanını düşünmeye ayırdığı evinde, her gün tam saat 12 de, projelerini finanse etmek için kendisine kredi getirecek zengin adama sokak kapısını açmak üzere yerinden kalktı, harekete geçti. Finansör hiçbir zaman gelmedi,Fourier, Owen kadar bile ütopyalarını uygulamaya koşma şansından yoksun kaldığı için olmalı, zamanında ve sonra hep sevilmiş tek ütopyacı olarak kaldı.

Fransız İhtilali, eşitlik, kardeşlik ve özgürlük ilkelerinin bayraktarlığını yaparken, biraraya gelme hakkını yasakladı; bunu, biraraya geleme ve birlik kurmanını, feodal döneminin loncalarını ve tekelci şirketlerinin hatırlatmasına bağlamak, bunda, geri ve özgünlüğü kısıtlayıcı bir öz bulmak mümkündür. Ancak Fransız İhtilalinin en ileriye atılmış zaman kesitinde bile çalışanlara, haklarını aramak için, biraraya gelme hakkını tanımamış olmasının, yalnızca tarihe bakmakla açıklanması mümkün görünmüyor; bir hayal kırıklığını ve tepkiyi doğuruyor. Saint-Simon ve Oawen gibli, Fourier de, insanlığın kurtuluşunu, biraraya gelmede ve örgütlü birlikler yaratma da görüyor. Bir gün "Aujourd hui, Jour du Vendredi-Saint, J'si trouve le secret de l'Association" diye yazıyor.

Babası iflas etmiş, annesinin serveti dayılarının manevralarıyla kendisinden ayrılmış, bir kez denediği ticarette gemileri denizde batmış Charles Fourier'in, tarih ondokuzuncu yüzyıla dönerken kapitalizmin zenginlikle birlikte yoksulluğu da beraberinde getirdiğini görmesi zor olmuyor. Tüm yazılarında kapitalizmi bitmez tükenmez bir tiksinti ile mahkum ediyor. Onsekizinci yüz- yıl aydınlanma yazısının ve hayranı olduğu Newton'un etkisinden çıkmıyor, yurttaşları fizyokratların doğadan bulup çıkardığı ve klasik siyasal iktisatın, tüm insan düşüncesinin bir parçası haline getirdiği doğal ahenk düşüncesini tümden reddetmemekle birlikte, toplumsal düzende ahengin kendiliğinden ortaya çıkmayacağına ve üstelik de kalıcı olmayacağına inandı, ahenkli toplumun insan tarafından kurulmasını savundu.

Fourier'in hayal kırıklığı ile tepkisi bir üçüncü eksende de kendisini belirtti: Sanayinin yarattığı zenginlikle yoksulluk ikileminin, çalışanları, giderek zenginleşenler ile yoksul işçilere ayırdığını görünce, hayalindeki dünyayı, sanayii üzerine değil tarıma dayalı kurdu.

Ancak Fourier, tüm büyük ütopyacılara özgü genel çizgilerin dışına çıkmadı; yalnızca yoksulları ve bu arada işçileri değil tüm insanlığı kurtaracak fomüller geliştirmeye çalıştı. Buna ek olarak, diğer büyük ütopyacılar türünden ve Engels'in sözleriyle, "eğer saf akıl ve adalet şimdiye kadar dünyaya egemen olmadıysa, bunun, yalnızca insanlığın bunları doğrulukla anlamamış olmasından ileri geldiğine" inanıyordu. (F.Engels,Anti-Dühring, s.28) İnsanlığın inanması için ise bir yandan, bunları anlatabilecek dahilerin çıkması ve insanlığa örneklerle göstermesi gereki-

yordu.

Charles Fourier'un modelinde temel birim, Falans, Falanga'dır:Falans, insanları biraraya getiren birlikler, association, oluyor. Falans'ların içinde yer aldığı yapıya ise, Fourier, Falanster, Phalanstere adını veriyor. Ch. Gide ve Ch. Rist. falanster'i İsviçre veya Nice'deki Palace Hotel ya da Londra ya da Milona'daki l'Hotel Populaire türünden bir büyük otele, un grand hotel, benzetiyorlar.(Ch.Gide-Ch.Rist,Histoire des Doctrines Economiques,1959, s.274). Ancak bu otelde hem tüketim ve hem de üretim oluyor.

Falanslar, zengin, orta, yoksul üç tabakadan insanı da barındıracaklar; Fourier insanlar arasında ayrılıkların yararlı olduğunu düşünüyor. Ayrıca kuşkusuz kadın, erkek ve çocuklar birarada yaşayacaklar. Yalnız Falans yönteminde, ekonomik uğraşlarda, ağırlık ve öncelik, tarıma veriliyor. Sanayii, yardımcı bir role sahip oluyor; bütün ayrıntıları önceden düşünen ve yazan Fourier, tarım ile sanayi arasındaki oranın her Falansta ancak üç imalat kurumu ve sanayiin tarıma oranının da dörtte bir, beşte bir ya da altıda bir olacak biçimde düzenlenmesine karar veriyor.

Falans'ın başkanına, Duarque nitelemesini uygun görüyor, iki ya da üç Falans'ın başkanı Duarqua adını alıyor. Falans'lar biraraya gelerek birlikler büyüdükçe başkanın adı da değişiyor, en büyük başkan Omniarque adını alıyor;Fourier, Omniarqua oturacak yer olarak Constantinople'u İstanbul'u uygun buluyor.

Fouerier ütopyasında Falans ve Falanster'in ayrı bir yeri var; bu görüşlerini çeşitli baskıları ve en son yapılan Theorie'de l'Unite Universelle adıyla yayımladığı çalışmasında açıklıyor. Uygulamaya konmadan kalmasına karşın, taraftarlarının Fourier'nin düşüncelerini yaymak için çıkardıkları derginin adı 1832-34 yılları arasında La Phalanster ve 1835-1843 yıllarında da La Phlange adını alıyor. Dergi, Fourier'nin ölümünden sonra adını, La Democratie Pasifique olarak değiştiriyor.

Charles Fourier'in ilk yayımladığı kitap ise, 1808 yılında Theorie des Quatre Mouvements et des Destinees Generales'dir;tarihin periodizasyon denemesi, bu çalışmada yer alıyor. Zamanın bütün aydınları gibi, burada, Newton'a büyük bir hayranlık ve bağlılık gösteriyor; Newton'dan evrende yasaların varlığını, bir çekim yasası bulunduğunu ve bu çekim yasasının bir ahenk, harmonie, sağladığını alıyor, bu ahengin tanrıya ait olduğunu, insanların toplumdaki yasaları bularak tanrıya ortak olabileceklerini ve yeryüzünde ahekli çevreler yaratabileceklerine inanan Fourier, Newton'a borcunu, tarihin bir dönemden diğerine geçiş yasalarını açıklayarak ödemeye çalışıyor.

Tarihi, sanayi öncesi, sanayi kapitalizmini içerecek biçimde, hilekar ve iğrenç sanayi dönemi ve üçüncü olarak da toplumsu, gerçek ve çekici sanayi dönemi olmak üzere üç büyük döneme ayırdı. Bunlar da kendi içlerinde alt dönemlere ayrılıyor. İlk büyük dönem, kapitalizm öncesi feodal döneme denk düşüyor: İkinci dönem, Fourier'in kapitalizmden bitmez-tükenmez tiksintisini yansıtan terminolojisi bir yana, manüfaktürden başlayarak kapitalizmin gelişmesini işaret eden alt dönemlere dayanıyor. İzleyicilerinin üstün bilgisini övmelerine karşın, parlak olsa da sınırlı bir eğitime sahip Charles Fourier'in daha ondokuzuncu yüzyılın ilk yıllarında, tekel sözcüğünü kullanmamakla birlikte, kapitalizmde "yeni feodal lordlar" olacağını haber vermiş olması, dikkati çekiyor. Fourier, kapitalizm sonrası dönemi, yarı-birlik, basit-birlik ve gelişmiş birlik adlarını verdiğini üç alt döneme ayırıyor; bu sonuncusu tüm ahengi sağlıyor.

Fourier'nin ütopyasında özel mülkiyet reddedilmiyor: Kamu yararına ve çıkarlarına göre denetim altına alınıyor. Falans sistemi içinde tüm yaşayanlara yaşamla-

rını sürdürmeleri garanti ediliyor.

Charles Fourier, diğer büyük ütopyacılar türünden, geçici gördükleri yaşadıkları düzeni mahkum etmekle kalmıyor; aynı zamanda değiştirmeye çalışıyor. Fourier türünden bir ütopist için değiştirmek için, göstermek yeterli oluyor. Bu nedenle sürekli proje yapıyor ve rapor hazırlıyor. Projelerini ve raporlarını, iktidardakilere ve iktidara kim gelirse sunmaktan bıkmıyor.

Görüşlerini ilk kez oluştururken iktidarda Napoleon var; Napoleon, Fourier'nin umudu oluyor. Umudunu, Napoleon'un yerine geçenlere proje ve rapor hazırlayarak sürdürüyor. Fransız Devriminden hayal kırıklığına uğramış olmakla birlikte insanlığı kurtaracak projelerinin karşılaştığı ilgisizlik, Fourier'nin hülyalarını etkilemiyor. Restorasyon döneminde Bourbonların Bayındırlık Bakanı Baron Guillaume-Antoi Capelle'den çok umutlanıyor, projelerinin uygulamaya konmasını beklerken ihtilal çıkıyor ve Bourbonlar iktidardan uzaklaştırılıyor. Bu kez Fourier, imparator Louis-Philippe için proje ve rapor hazırlamaya başlıyor.

İnce, kısa boylu, büyük alınlı, yırtıcı mavi gözlere sahip, hep temiz ve özenli, genellikle siyah, "bir yargıç gibi" giyinen Charles Fourier, yaşadığı sürece, iktidardakiler bir yana, hiç kimseden bir destek almıyor. Hep yalnız kalıyor ve yalnız yaşıyor; yeni bir toplum düşlerken, kendisine bir aile ya da ev bile kuramıyor, hiçbir aşk yaşamadığı biliniyor, projelerini gerçekleştirecek parayı beklerken ölüyor.

(Bkz.Ütopya, Saint-Simon, Owen, Sosyalizm)

10.000 TL (KDV'li)